

Hungarológiai Közlemények

A MAGYAR TANSZÉK FOLYÓIRATA 2022/4

Hungarológiai
Közlemények

Hungarološka
saopštenja

Papers of
Hungarian Studies

Folyóiratunk nemzetközi
adatbázisokban:

Indeksirano u:

Indexed by:

Támogatóink:

Štampanje ovog broja pomogli su:

The issue was supported by:

Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

MEGVALÓSULT
A MAGYAR KORMÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ETO: 821.511.141+811.511.141

ISSN 0350 2430 (Print)
ISSN 2406-3266 (Online)

Hungarológiai Közlemények

AZ ÚJVIDÉKI BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉKÉNEK
FOLYÓIRATA

2022. LIII. évf. 4. sz. ÚJ FOLYAM XXIII. évf. 4. sz.

ÚJVIDÉK
2022/4

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
Az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének lektorált tudományos folyóirata

Megjelenik évente négyszer

Fő- és felelős szerkesztő: Toldi Éva tanszékvezető
(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

A kiadásért felel: Ivana Živančević-Sekeruš dékán
(Bölcsészettudományi Kar, Újvidéki Egyetem, Szerbia)

Szerkesztőbizottság

Berszán István

(Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar Irodalomtudományi Intézet,
Kolozsvár, Románia, iberszan@yahoo.com)

Csernicskó István

(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvi Kutatóintézet, Beregszász,
Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Gintli Tibor

(Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Irodalomtörténeti
Tanszék, Budapest, Magyarország, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Nemes Péter

(Indiana Egyetem, Globális és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Tanulmányok Tanszék,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Jyväskyläi Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Művészeti és Kultúratudományi Intézet, Jyväskylä
Finnország, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Thomka Beáta

(Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Irodalomtudományi
Doktori Iskola, Pécs, Magyarország, thomka.beata@pte.hu)

Andrić Edit

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, andrice@sbb.rs)

Utasi Csilla

(Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Szerbia, csilla.utasi@gmail.com)

A kéziratokat a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség
(hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére várjuk.

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Hungarološka saopštenja

FILOZOFSKI FAKULTET
GODIŠTE LIII-4/XXIII-4

NOVI SAD
2022/4

HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA

Recenzirani naučni časopis Odseka za hungarologiju Filozofskog fakulteta
Univerziteta u Novom Sadu

Izlazi kvartalno

Glavni i odgovorni urednik: Eva Toldi, šef odseka

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju, Srbija,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Za izdavača: Ivana Živančević-Sekeruš, dekanica

(Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Srbija)

Uređivački odbor

Ištvan Bersan

(Univerzitet Babeš–Bolyai, Filozofski fakultet, Institut za mađarski jezik, Cluj-Napoca, Rumunija,
iberszan@yahoo.com)

Ištvan Černičko

(Transkarpatska mađarska viša škola „Ferenc Rakoci II”, Lingvistički istraživački centar „Antal Hodinka”,
Beregovo, Ukrajna, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(Univerzitet ELTE, Filozofski fakultet, Odsek za modernu književnu istoriju, Budimpešta, Mađarska,
gintli.tibor@btk.elte.hu)

Peter Nemeš

(Univerzitet Indiana, Fakultet za globalne i međunarodne studije, Odsek za međunarodne studije,
Blumington, SAD, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(Univerzitet Jiveskile, Filozofski fakultet, Odsek za umetnost i kulturne studije, Jiveskile, Finska,
tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beata Tomka

(Univerzitet u Pečuju, Filozofski fakultet, Odsek za modernu istoriju i teoriju književnosti,
Doktorski program za književne studije, Pečuj, Mađarska, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
andrice@sbb.rs)

Čila Utaši

(Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Katedra za mađarski jezik i književnost, Srbija,
csilla.utasi@gmail.com)

Rukopise slati na adresu glavnog urednika (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) ili redakcije
(hungar@ff.uns.ac.rs).

UNIVERSITY OF NOVI SAD

Papers of Hungarian Studies

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY
VOLUME LIII-4/XXIII-4

NOVI SAD
2022/4

PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy

Peer-reviewed Academic Journal of the Department of Hungarian Studies

A quarterly publication

Editor-in-Chief: Éva Toldi, Head of Department

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
eva.toldi@ff.uns.ac.rs)

Responsible Editor: Ivana Živančević-Sekeruš, Dean

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Serbia)

Editorial Board

István Berszán

(Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters, Department of Hungarian Literary Studies, Romania,
iberszan@yahoo.com)

István Csernicskó

(Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Antal Hodinka Linguistic Research Center,
Beregovo, Ukraine, csistvan@kmf.uz.ua)

Tibor Gintli

(ELTE University, Faculty of Arts, Department of Modern Hungarian Literary History, Budapest,
Hungary, gintli.tibor@btk.elte.hu)

Péter Nemes

(Indiana University, School of Global and International Studies, Department of International Studies,
Bloomington, USA, pnemes@indiana.edu)

Tuomo Lahdelma

(University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Jyväskylä,
Finland, tuomo.v.k.lahdelma@jyu.fi)

Beáta Thomka

(University of Pécs, Faculty of Humanities, Department of Modern Literatures and Literary Theory,
Doctoral Programme for Literary Studies, Pécs, Hungary, thomka.beata@pte.hu)

Edit Andrić

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia, andrice@sbb.rs)

Csilla Utasi

(University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Department of Hungarian Studies, Serbia,
csilla.utasi@gmail.com)

All manuscripts should be submitted by e-mail to the Editor-in-Chief (eva.toldi@ff.uns.ac.rs)
or the Editorial Office (hungar@ff.uns.ac.rs).

TARTALOM

VINCZE Ferenc: Konkuráló regionalitásalakzatok (<i>Regionalitásjelenségek a magyar irodalomtörténet-írásban 1945 után román kontextusban</i>)	1–15
UTASI Csilla: Költészet kisebbségben (<i>Jung Károly, Danyi Magdolna és Böndör Pál versei</i>)	16–31
ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna: Feminista hátszelek: a modern nő eszménye Gergely Boriska, Fülöp Ilona és Börcsök Erzsébet életművében, szövegeiben	32–47
BENCE Erika: A magyar hinterland-regények sora (<i>Tersánszky Józsi Jenő: Viszontlátásra, drága...</i>)	48–63
KOVÁCS-KRASSÓI Anikó – SZŰTS Zoltán: Móra Ferenc irodalmi munkásságának újraolvasása és lehetséges pozicionálása a szerelmi líráján keresztül	64–76
OSZKÓ Beatrix: Testtartásigék a magyarban (<i>Grammatikalizálódik-e az ül?</i>)	77–89
KATONA Edit: Kohézióteremtő eszközök egyetemisták védő- és vádbeszédeiben	90–99
KOZMÁCS István – VANČO Ildikó: A helyesírás elsajátítása és a kiejtés szerinti írásmód problémái	100–107

CONTENTS

VINCZE, Ferenc: Competing regionality formations (<i>Regionality phenomena in Hungarian literary history writing after 1945 in a Romanian context</i>)	1–15
UTASI, Csilla: Poetry in minority (<i>On the poems of Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör</i>)	16–31
ISPÁNOVICS CSAPÓ, Julianna: Feminist tailwinds: The ideal of the modern woman in the works and texts of Boriska Gergely, Ilona Fülöp and Erzsébet Börcsök	32–47
BENCE, Erika: Series of the Hungarian Hinterland Novels (<i>Jenő Józsi Tersánszky: Viszontlátásra, drága... [Goodbye, dear...]</i>)	48–63
KOVÁCS-KRASSÓI, Anikó – SZÚTS, Zoltán: Re-reading and possible positioning of Ferenc Móra’s literary work through his love	64–76
OSZKÓ, Beatrix: Posture verbs in Hungarian (<i>Is the verb ül [sit] grammaticalized?</i>)	77–89
KATONA, Edit: Cohesion-building tools in students’ defense and indictment speeches	90–99
KOZMÁCS, István – VANČO, Ildikó: Acquiring skills in orthography and the problems of writing according to pronunciation	100–107

SADRŽAJ

Ferenc VINCE: Konkurentske forme regionalizama (<i>Pojave regionalizama u mađarskoj književnoj istoriografiji u rumunskom kontekstu posle 1945.</i>)	1–15
Čila UTASI: Pesništvo u manjinskom kontekstu (<i>Pesme Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera</i>)	16–31
Juliana IŠPANOVIČ ČAPO: Feministički vetar u leđa: Ideal moderne žene u delima Boriške Gergelj, Ilone Filep i Eržebet Berček	32–47
Erika BENCE: Još jedan mađarski roman zaleđa (<i>Joži Jene Teršanski: Doviđenja, draga...</i>)	48–63
Aniko KOVAČ-KRAŠOI – Zoltan SIČ: Ponovno iščitavanje i moguće pozicioniranje književnog stvaralaštva Ferenca More kroz njegovu ljubavnu liriku	64–76
Beatriks OSKO: Glagoli sa semantikom položaja tela u mađarskom jeziku (<i>Da li se glagol ül gramatikalizuje?</i>)	77–89
Edit KATONA: Sredstva za stvaranje kohezije u studentskim besedama odbrane i optužbe	90–99
Ištvan KOZMAČ – Ildiko VANČO: Usvajanje pravopisa i problemi načela pisanja prema izgovoru	100–107

ETO: 821.511.141(091)(498)“19”
323.174
DOI: 10.19090/hk.2022.4.1-15

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

VINCZE Ferenc

Bécsi Egyetem, Filológiai és Kultúratudományi Kar
Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Finnugor Tanszék
Bécs, Ausztria
ferenc.vincze@univie.ac.at

KONKURÁLÓ REGIONALITÁSALAKZATOK¹

*Regionalitásjelenségek a magyar irodalomtörténet-írásban
1945 után román kontextusban*

Competing regionality formations

*Regionality phenomena in Hungarian literary history writing
after 1945 in a Romanian context*

Konkurentske forme regionalizama

*Pojave regionalizama u mađarskoj književnoj istoriografiji
u rumunskom kontekstu posle 1945.*

A 20. és 21. századi magyar irodalomtörténet-írás diskurzusában – köszönhetően a társadalmi és politikai változásoknak – visszatérően jelen van a regionalitás aspektusa, elsősorban a kisebbségi/nemzetiségi magyar irodalmak vonatkozásában. Ezen irodalmak helyzetére és viszonyrendszerére nem csupán az el- és megnevezés perspektívájából következtethetünk, hanem tárgyalásmódjukat vagy akár könyvtárgyként való reprezentációjukat sem hagyhatjuk figyelmen kívül. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felmutassa a magyar irodalomtörténet regionalitásalakzatait, melyek egymásra reflektálva, egymást felülírva és kioltva igyekeztek domináns pozícióra szert tenni a magyar irodalomról szóló diskurzusban. Mintegy összehasonlítási pontként a dolgozat a román irodalom regionalitásjelenségeit is az értelmezés terébe vonja.

Kulcsszavak: magyar irodalomtörténet-írás, regionalitásalakzatok, térkonceptiók, kisebbségi/nemzetiségi irodalmak

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

A 20. század első felében a magyar irodalomtörténet-írás diskurzusa az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés után azzal a dilemmával találta szembe magát, hogy a magyar nyelven születő irodalom egyik jelentős része, ennek intézményrendszere – mint kiadók, folyóiratok és oktatási intézmények – már nem a magyar állam területén volt található. Ez a szituáció olyan kihívások elé állította az irodalomtörténet-írást, melyek eredményeképp számot kellett vetni mindazzal, hogy a már nem Magyarországon születő, de magyar nyelvű irodalmat miként és hogyan illesztik azokba a narratívákba, melyek a magyar irodalom történetét voltak hivatva elmondani.

A regionalitás diskurzusainak kialakulása

A két világháború közötti magyar irodalomtörténet-írás már korán, az 1930-as években regisztrálta azt a problémát, mely a magyar irodalomnak és intézményrendszerének az irodalmi nyilvánosságot is érintő széttagozottságában volt meg tapasztalható. Az irodalomtörténeti igénnyel és szándékkal megszülető munkákat megelőzően számos olyan tanulmányértékű szöveg vagy esszé jelent meg, melyek az 1920 utáni állapotot kísérelték megragadni. Ezek jelentős része a meg- és elnevezés bizonytalanságával volt kénytelen szembenézni, hiszen amennyiben a világháborút lezáró, trianoni békeszerződés értelmében másik ország területéhez tartozó magyarság kulturális és irodalmi életéről, tevékenységéről esett szó, úgy szükségszerűvé vált valamilyen megkülönböztető jelző használata – elsősorban ezen irodalmak identitásának felmutatása céljából. Az önálló identitás megteremtése természetesen együtt járt azzal az elhatárolással, mely szorosan összekapcsolódott ezen Magyarországon kívülre került magyar közösségek társadalmi és politikai identitásának definiálásával. Ennyiben a különböző országok területén élő magyarság egyszerre határozta meg önmagát a többségi nemzettel szemben, másrészt az ekkor megszülető identitásalakzat egyúttal a magyarországi magyar közösséggel szembeni elhatároláshoz is vezetett. Ez az önidentifikációs törekvés hangsúlyosan rányomta a bélyegét a későbbi megnevezésekre is, hiszen úgy is fogalmazhatunk, hogy a nem Magyarországon, hanem a Kárpát-medencében, azaz a határon túl² születő különböző magyar irodalmak folyamatosan saját önazonosságuk alakulásával, problematikusságával voltak kénytelenek szembenézni.

² A megnevezés problematikusságát járja körül Jeney Éva is: „Itt van mindjárt a *határon túli irodalom* nem túl szerencsés fogalma, amely akár innen, akár onnan, eleve magában rejti a szemlélet honnanját, túl azon, hogy azt társítja: kívül valamin, valamely központhoz viszonyítva” (Jeney 2007, 352).

A második világháborút megelőző magyar irodalomtörténet-írás legtöbbet idézett és leginkább közkézen forgó munkáját Szerb Antal az erdélyi magyar írók helikoni íróközössége által kiírt, 1930-as pályázatra készítette el, és elsőként a kolozsvári székhellyel rendelkező Erdélyi Szépmíves Céh kiadásában jelent meg 1934-ben. A *Magyar irodalomtörténet* című kötet egyik utolsó, a második világháborút követő kiadásokból egészen 1990-ig irodalompolitikai okokból kihagyott fejezete *Az utódállamok magyar irodalma* címet viselte. E fejezetben Szerb az erdélyi, a felvidéki (Cseh–Szlovák Köztársaság) és délvidéki (Jugoszláv Királyság) magyar irodalmakat vette számba, és a bemutatás arányait tekintve elsősorban az erdélyi magyar irodalomról írt hosszabban. Az irodalomtörténet szerzője azt a szerkezetváltozást regisztrálja a fejezet felütésében, mely ezt követően a nem Magyarországon születő magyar irodalmak állandó és visszatérő dilemmájaként volt számontartható: „A trianoni határok által keletkezett új nemzetkép a magyar irodalom szerkezetét is átalakította. Az új helyzet következményeképpen az eddig egy-középpontú magyar irodalom helyett több magyar irodalom van kifejlődőben és ezek közül az irodalmak közül az egyik, az erdélyi, nem egészen másfél évtized alatt annyira kivirágzott, hogy az összmagyarság irodalmi életére is visszahat” (Szerb 1935, 516). A struktúra megváltozásával Szerb – ekkor még – alapvetően egy többcentrumú magyar irodalom képét vizionálja, azonban – mint majd látni fogjuk – nem elsősorban több centrum jön létre, sokkal inkább egy hierarchikus rendszer képződik meg, melynek középpontjába a magyarországi magyar irodalom áll és értelemszerűen a perifériákon helyezkednek el az országhatárokon túl születő magyar irodalmak. Hasonlóképpen mutat rá ezen viszonyrendszerre a vajdasági magyar irodalomtörténet-írást értelmező Szarvas Melinda is, aki a következőképp fogalmaz: „A magyarországi és a határon túli magyar irodalmak viszonyának leírása az esetek többségében egy sajátos centrum-periféria viszonyt ábrázol, amelyben a magyarországi irodalmi kultúra lenne a centrum, minden egyéb pedig a periféria” (Szarvas 2018a, 18). És mint a Szerb Antal-féle irodalomtörténet kapcsán látható, ez a hierarchikus alakzat már a két világháború között rögzülni látszott a magyar irodalomtörténet-írásban.

Az 1930-as évek magyar irodalomtörténeti diskurzusát az a szellemtörténeti elméleti háttér és horizont határozta meg, mely a pozitivizmus objektivizációra és természettudományos módszertanra épülő teoretikus elméletével szemben és ellenében határozta meg önmagát, s mely elmélet többek között Wilhelm Dilthey nevéhez kapcsolódik. A szellemtörténeti megközelítésmód hatása ekkor nem csupán a magyar irodalomtörténet-írásban érezteti hatását, hanem jelentős hangsúllyal van jelen a környező irodalmak, így például a román irodalomtörténeti

diskurzusban is. Alig pár év eltéréssel születik meg George Călinescu *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* című munkája (Călinescu 1941), mely ugyan némely pozitivistá jelleget még megőriz, mégis olyan átfogó és összegző munka igényével lép fel, mely alapján párhuzamba állíthatjuk Szerb irodalomtörténetével. Emellett például az akkor erdélyi magyarként definiált irodalom kapcsán lényeges megemlíteni Ion Chinezu *Aspecte din literatura maghiară ardeleană* kötetét (Chinezu 1930), mely 1930-ban – tulajdonképpen átfogó magyar nyelvű összegzéseket is megelőzve – saját regionális hagyományát szem előtt tartva, az egész magyar irodalomra kitekintéssel ír az erdélyi magyar irodalom első évtizedéről a szintézis igényével. Chinezu szempontrendszere nem nélkülözte a komparatív megközelítésmódot sem, hiszen az erdélyi magyar irodalom alkotásait a román irodalom közegében is kontextualizálta, továbbá jelentős hangsúlyt fektetett a két világháború között transzszilvanista ideológia térnyerésének is, mint ahogyan visszatekintésében erre Dávid Gyula is rámutat (Dávid 1971, 1819–1826).

A megnevezések konkuráló alakzatai

Míg a két világháború között a Magyarország határain kívül születő magyar irodalmakat elsősorban a *kisebbségi* jelzővel látták el, továbbá a magyar történelmi régiók elnevezésével határolták el megnevezésükben, addig 1945 után jelentős változás állt be az erről folyó diskurzusban. A megnevezésben bekövetkező változások mellett szükségszerű utalni arra a jelenségre is, hogy míg 1945 előtt ezeket az irodalmakat elsősorban rövidebb szövegek, tehát tanulmányok tárgyalták, addig a második világháború utáni időszakban sorra kezdtek el megjelenni azok a munkák, melyek immár kötetszinten nyújtottak szintézist a témáról. Ezen összegzések közös jellemzőjeként lehet említeni, hogy a bevezetőkben – a téma meghatározásánál – igyekeztek tisztázni tárgyukat, tehát megnevezni ezeket az irodalmakat.

Az egyik legkorábbi kísérlet Bori Imre nevéhez kötődik, akinek 1968-ban megjelenő kötete *A jugoszláviai magyar irodalom története* címet (Bori 1968) viseli, és 1918-tól 1945-ig tekinti át a címben jelölt irodalom történetét és alakulását. A címben kijelölt elhatárolás – jugoszláviai – nem vonul végig a kötetben, a fejezetek alcímei, továbbá a *Táj és irodalom* első rész a vajdasági jelző kibontására tesznek kísérletet, mintegy ennek létjogosultsága mellett foglalnak állást, minthogy ez jelöl ki egy többárnyalatú hagyományt is. Azt a magyar irodalmi hagyományt, mellyel egy időben – mint Bori megfogalmazza – „az ún. Felvidéken kialakult a szlovák irodalom, Erdélyben egy erőteljes

román, a Vajdaság területén pedig egy gazdag szerb irodalom született” (Bori 1968, 11). A vajdasági vs. jugoszláviai megnevezést érintő dilemma mellett azért lényeges kiemelni a Bori-szöveg ezen idézet érintette multikulturális aspektusát, mert a nem Magyarországon születő irodalmakat tárgyaló irodalomtörténetek a későbbiekben nem vagy csak alig vonják az elemzésük terébe az adott régióba születő más nyelvű irodalmakat. Ez a szempont viszont éppen azon transznacionális irodalomértés lehetőségévé válhatna, melynek köszönhetően a későbbiekben ezek az irodalmak egy tágabb összefüggésrendszerben nyerhetik el sajátos jelentőségüket.³ Itt lényeges, hogy Bori Imre kötetének érvelése a vajdasági jelző mellett a tárgyalt időszak fényében (1918–1945) érthetővé válhat, és az ezen a munkán alapuló későbbi irodalomtörténetei immár jól mutatják a jelző megváltozását, hiszen mind az *Irodalmunk évszázadai* (Bori 1975), mind *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* (Bori 1982) című kötetek felmutatják a megnevezés problematikusságát, de már csupán történetiségében tárgyalják, és egyértelműen a jugoszláviai jelző használatát szorgalmazzák.

A jelzőhasználat és így a megnevezés problematikáját járja körül Görömbei András is az 1982-ben megjelent *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* című kötetében, és e kötet felvezető fejezetéből – összhangban Bori Imre megfogalmazásával – kitűnik, hogy a definíciót alapvetően a társadalmi-politikai környezet megváltozása jelenti és irányítja. Mint fogalmaz:

Ezért három fogalmat kell megkülönböztetnünk, és egymás vonatkozásában világosan elhatárolnunk. Az *egyetemes magyar irodalom* magába foglalja az összes magyar irodalmakat, a magyarországi, a nemzetiségi magyar irodalmakat és az emigráció magyar irodalmait. A nemzetiségi magyar irodalmaknak fontos, egymástól és a magyarországi magyar irodalomtól egyaránt megkülönböztető jellegzetességei vannak, ezért a

³ Itt szükséges rámutatni arra, hogy a korábban már idézett Szarvas Melinda éppen a régió többnyelvűségével érvel akkor, amikor javaslatot tesz a fogalomhasználat megváltoztatására, és immár a *magyar vajdasági irodalom* fogalom bevezetését szorgalmazza:

Meglátásom szerint jugoszláv irodalmi kultúráról lehet beszélni, vajdasági kultúráról nem, ugyanakkor a Vajdaságról mint kulturális közegről igen, ahol ma (is) több különböző nyelvű kultúra él együtt. Éppen ezért az ottani magyar nyelvű irodalom azonosításakor a nyelvnek kell hangsúlyosabb pozícióba kerülnie ahhoz, hogy a megnevezni vágyott irodalom valóban elkülöníthetővé váljon. Ha tehát elfogadható, hogy a vajdasági jelző nem pusztán a meghatározni kívánt irodalom földrajzi helyére, hanem annak kulturális közegére és irodalmának nyelvére is utal, akkor véleményem szerint érdemesebb lenne *vajdasági magyar irodalom* helyett *magyar vajdasági irodalomról* beszélni. Mindez persze azt sugallja, hogy létezik szerb, horvát stb. nyelvű vajdasági irodalom is, ami korántsem elképzelhetetlen, ha olyan életművekre gondolunk, mint a szerb Boško Krstićé vagy Todor Manojlovićé – csak hogy korábbi időkből is szerepeljen példa (Szarvas 2018b, 38–39). [Kiemelés az eredetiben.]

nemzetiségi magyar irodalmakat a romániai, csehszlovákiai, jugoszláviai, szovjetunióbeli jelzővel illetjük. Mivel a többi magyar irodalomnak van megkülönböztető jelzője, ezért a magyarországit egyszerűen *magyar irodalomnak* nevezzük. [...] Az itt tárgyalandó *csehszlovákiai magyar irodalom* tehát olyan kisebbségi-nemzetiségi irodalom, amely az egyetemes magyar irodalomnak integráns része, azzal szerves nyelvi-nemzeti és hagyományközösségben fejlődik, a csehszlovákiai társirodalmakkal pedig az együttélésen és közös életproblémákon alapuló helyzeti közöségben van (Görömbei 1982, 10).

Görömbei leírása alapvetően egy hierarchikus rendszert vázol az olvasó elé, melyben centrális szerepbe a magyarországi magyar irodalom kerül, és ehhez való viszonyokban jelöli ki a további irodalmak lehetőségeit. A társadalmi-politikai változások mentén jelöli ki tárgyát és annak meghatározását az 1973-ban már második kiadását megélt Kántor Lajos és Láng Gusztáv írta romániai magyar irodalomtörténet is, melynek előszava szerint

a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közössége fűzi (Kántor–Láng 1973, 7).

A három irodalomtörténet felvezetőit tekintve világosan látszik a korábbi fogalomhasználat átalakulása és az irodalom társadalompolitikai szituáltságának hangsúlyossága a definíciós kísérletek során. A kisebbségi jelző lecserélése a nemzetiségi elnevezésre mutatja azt a politikai irányt és ennek reprezentációját, melyek lényegében a különböző országokban élő kisebbségi magyarság pozíciójának tükrözései, hiszen a nemzetiségi kifejezéssel a magyarság alárendelt szerepének megszüntetését implicálják a szövegek. Másfelől a jugoszláviai, csehszlovákiai, romániai jelzők bevezetése a társadalmi szituáltság kiemelésének szimbólumaivá válik, legalábbis az előszavak állítása szerint. Mindemellett érdemes még egy szempontot előtérbe vonni: az utóbbi, a Szerb Antal-féle meghatározás utódállamaihoz való elnevezésbeli kapcsolás egyúttal azon történelmi régiók nevét (Felvidék, Délvidék/Vajdaság, Erdély) írja ki az irodalomtörténet-írás tárgyának elnevezéséből, mely nevek egy magyar nemzeti irodalmi és politikai hagyomány létezéséről tanúskodnak. Ez a gesztus egyszerre olvasható a fentebb már említett társadalmi-politikai szituáltság hangsúlyozása felől, ugyanakkor egy gyarmatosító logika aspektusából is, hiszen így ezek az

irodalmak egyértelműen egy másik állam, egy másik irodalmpolitika érdekeltégi és hatalmi körébe kerülnek.

Amennyiben ezen irodalmakról szóló diskurzusról beszélünk, úgy lényeges látnunk azt is, hogy a fentebb említett kötetek egyúttal ezen irodalmak (ön)reprezentációjához is hozzájárulnak, és ezzel egyidejűleg saját identitásuk alakulásához/alakításához is. Ez a szempont azért meghatározó, mert miközben az önmeghatározás gyakorta irodalmpolitika befolyásolta folyamatát látjuk, mégis állíthatjuk, hogy ezen (alapító)szövegek által ezek az irodalmak elhatárolásokat végeznek, s nem elsősorban és csupán a politikai értelemben vett többségi nemzettől/irodalomtól, hanem a magyarországi magyar irodalomtól. Ebből a perspektívából éppen ez utóbbi helyettesíthető be a „többségi” kategóriába Gilles Deleuze és Félix Guattari megállapításában, miszerint „[a] kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség többség nyelvén ír” (Deleuze–Guattari 2009, 33).

Ezt a különállást csak tovább erősítik azok a Magyarországon megjelenő irodalomtörténetek, melyek szintén ebben az elhatárolásban tárgyalják az elemzett irodalmakat. Az 1982-ben napvilágot látott, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetében elkészült *A határon túli magyar irodalom* című kötet (Béládi 1982a) ugyanezt a logikát követi annyiban, hogy ezeket az irodalmakat 1945-től kezdődően nem ezen akadémiai – tehát irodalmpolitikai értelemben vett: hivatalos – irodalomtörténet poétikai vagy tematikai felosztásában tárgyalja, hanem elkülönítve és elhatárolva azoktól a kötetektől, melyek amúgy 1945-től a jelenig adják a magyar irodalom így leszűkített értelmezését és szintézisét. Béládi Miklós bevezetése *Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom* címmel a fentebb már érintett problémát viszi színre, és jelzi azt az „ünneplendő” tény, miszerint ezek az irodalmak az önállósodás útjára léptek, és elszakadni látszanak attól a felelősségtől, melyet a kisebbségi sors rótt rájuk, azaz már nem a „megváltászmék” felől kell produktumaikat megítélni, hanem „elsősorban irodalomként, az esztétikai érvényesség szemszögéből” (Béládi 1982b, 11–12) kell értékelni őket. Továbbá itt szükségszerűnek tűnik azt is megemlíteni, hogy a korábban említett irodalomtörténetek egyik része (például a Bori Imréné vagy a Kántor–Láng szerzőpárosé) került be az akadémiai irodalomtörténetbe kis változtatásokkal.⁴ Részben hasonlóképpen jár el Pomogáts Béla is, aki *Az újabb magyar irodalom 1945–1981* című kötetében (Pomogáts 1982) az

⁴ Az akadémiai irodalomtörténet munkálataira való felkérésről tanúskodnak a Kántor Lajos és Láng Gusztáv által 2018-ban kiadott összegző munkának a megjegyzései. E munka immár kevésbé szintézisszerűen, sokkal inkább esszésszerűen írja újra a korábban „romániai magyar irodalomként” definiált „erdélyi magyar irodalom” százévnnyi történetét. (Vö. Kántor 2018, 25–27.)

utolsó fejezetet (hasonlóképpen a már idézett Szerb Antal-féle irodalomtörténethez) szenteli kitekintés gyanánt a határon túli magyar irodalmaknak, és itt elsősorban a felsorolás és kevésbé az elemzés igényével kísérel meg mindent egybegyűjteni, ami a témához kapcsolható, mind szerzők, mind kötetek vagy intézményrendszert tekintve. Az (ön)reprezentáció szempontjából itt érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy míg a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai magyar irodalmakról önálló összegző munkák készültek, addig a szovjetunióbeli vagy kárpát-ukrajnai (amint a korabeli elnevezések hangoztak) magyar irodalomról elsőként szintézis jellegűen a fentebbi két kötet szólt. Ez nem csupán arra mutat rá, hogy kevesebb mű született ebben a régióban, hanem ezen határokon kívül születő irodalmak egymáshoz való viszonyait is megpillanthatjuk, és míg itt a kárpát-ukrajnai irodalom alul-, addig például az erdélyi felülreprezentált.

Az akár könyvtárgyként is elkülönülő irodalomtörténeti munkák tehát világosan mutatják, hogy 1945 és 1990 között a nem Magyarországon születő magyar irodalmakat elsősorban születésük helye szerint határolták el egymástól és a „magyar irodalomtól”, továbbá a szövegeket gyakorta a nemzetiségi lét lenyomataként olvasták és értelmezték. Az irodalomtörténet-írás ezen tendenciája felfedezhető abban is, ahogyan például a Romániában születő német irodalmak tárgyalása alakult. Míg alapvetően 1945-ig két jelentős kulturális és irodalmi régiót különböztettek meg, addig e kettő, a bánági sváb és az erdélyi szász elnevezés 1945 után szintén felszámolásra kerül, mégpedig a leglátványosabb módon Peter Motzan *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944* című irodalomtörténetében (Motzan 1980), ahol is a szerző ugyanarra a társadalmi-politikai szituáltságra utal, melyre korábban Bori Imre, Görömbei András vagy a Kántor Lajos és Láng Gusztáv szerzőpáros: „Az együttlakó nemzetiség [mitwohnende Nationalität] fogalma egy történeti fejlődésfolyamat eredményeként jött létre, és egy relatív állandósult, etnikai (nemzeti és nyelvi) közösség sajátos karakterjegyekkel (nyelv, kultúra, hagyomány, öntudat), mely más nemzetekkel (vagy nemzetiségekkel) egyazon területen él együtt, és ezek ugyanabba a gazdasági, politikai és állami szervezetbe tagolódnak be.”⁵ A „mitwohnende Nationalität” fogalma alatt a magyar irodalomtörténet-írás fentebb említett romániai vonatkozású munkájában is kifejtett „együttlakó nemzetiségek” (popor conlocuitor)

⁵ Vö. „Die mitwohnende Nationalität, entstanden im Ergebnis eines historischen Entwicklungsprozesses, ist eine relativ beständige, ethnische (nationale und Sprach-) Gemeinschaft mit eigenen Wesenszügen (Sprache, Kultur, Tradition, Eigenbewußtsein), die mit anderen Nationen (oder Nationalitäten) auf demselben Territorium zusammenlebt und sich in dieselbe ökonomische, politische und staatliche Organisation eingliedert” (Motzan 1980, 10). [A magyar szöveg saját fordításom – V. F.]

kifejezést alkalmazza, és megerősíti a „rumäniendeutsch”, azaz a romániai német jelző használatát, mely látványosan illeszkedik a romániai magyar fogalom kialakulásához és használatához.

Ennyiben azt is ki lehet jelenteni, hogy ezen irodalmakat bemutató irodalomtörténetek az 1945 és 1990 közötti időszakot tekintve alapvetően a társadalmi-politikai szituációból nyerték megnevezésüket, és (ön)reprezentációik folyamatosan felülírták az egységes magyar irodalomra vonatkozó elképzeléseket, hiszen megjelenítésük – a közös hagyományok hangsúlyozása mellett is – minduntalan az elhatárolást is rögzítette. Mindez pedig nem csupán a magyar irodalmakat érintő jelenségként tartható számon a kelet-európai régiót illetően, hiszen az előbb említett Motzan-kötet szintén hasonlóképpen járt el a romániai német irodalom tekintetében, ahogyan például a román irodalomtörténet-írás gyakorlatától sem idegenek ezek a megközelítésmódok. Párhuzamként szükségeszerű itt említeni Mihai Cimpoi és Ana Bantoș irodalomtörténeteit, melyek hasonló módon, a születés helyét és régióját előtérbe állítva járják körül a nem Romániában születő román nyelvű irodalmat, egyúttal megteremtve a térbeli töredezettséget a román irodalom reprezentációiban. Cimpoi *O istorie deschișă a literaturii române din Basarabia* (Cimpoi 1996) és Bantoș *Deschidere spre universalism: Literatura română din Basarabia postbelică* (Bantoș 2010) kötetei ugyan 1990 után születnek már, de értelmezésmintájuk, megközelítésük világosan mutatja fel az elhatárolást és egyúttal a periféria reprezentációjának erőteljes gesztusát. Cimpoi például bevezetésében az orosz nyelv és kultúra környezetében születő román irodalom kapcsán a nyelv, regionalizmus és elzártság aspektusait emeli ki, továbbá – némely magyar interpretációs kísérlethez hasonlóan – részben a román és a besszarábiai román irodalmak egymáshoz való viszonyát is tematizálja (Cimpoi 1996, 13–14). Ana Bantoș az áttekintés igénye mellett irodalomtörténete utolsó fejezetében az identitás már Cimpoi szövegében is jelentékeny szerepét továbbgondolva a multikulturális irodalmi tér bemutatása felé közelít (Bantoș 2010, 247–271), és ezzel éppen azt a transznacionális perspektívát előlegezi meg részben, mely ezen irodalomtörténet-írást érintő magyar, román és német gyakorlatokat egymáshoz való viszonyaikban teszi megtapasztalhatóvá.

Egységesülő magyar irodalom – a regionalitás újabb konstrukciói felé

Amennyiben az irodalomtörténet-írás diskurzusában 1989/1990-es társadalmpolitikai fordulatot szintén határpontnak tekintjük, mégpedig a centralizált irodalompolitika megszűnésének dátumaként határozzuk meg, úgy az ezután

születő irodalomtörténeti munkák azok, melyek a korábbi töredezett tértapasztalathoz valamilyen módon viszonyulnak. Itt alapvetően négy szöveget lehet számba venni, melyek az utóbbi harminc évben jelentős módon meghatározták a magyar irodalomtörténetről és ennek írásáról való gondolkodást: *A magyar irodalom története 1945–1991* (Kulcsár Szabó 1993), *A magyar irodalom történetei* (Szegedy-Maszák 2007), *Magyar irodalom* (Gintli 2010) és végül *Geschichte der ungarischen Literatur* (Kulcsár Szabó 2013).

A felsorolt négy magyar irodalomtörténet alapvetően a nemzetközi tendenciákhoz igazodik, továbbá a hagyományhoz való viszonyuk révén rajtuk keresztül a fentebb említett magyar irodalmak reprezentációját és az akadémikus közeg magyar irodalomhoz való viszonyát is szemlélteti. Ezeket alapul véve kijelenthető, az egyszerűs irodalomtörténetek ideje lejárt, hiszen az 1993-as kötetet leszámítva a többi kötet több szerző, mintegy egy közösség munkájaként jelenik meg, és így magától értetődően nem tud és ami talán fontosabb: nem is akar egyetlen szempontot, megközelítési módot, elméleti irányzatot képviselni. Míg az 1993-as Kulcsár Szabó Ernő írta kötet a korábbi, az irodalmi közbeszédben Spenót néven elhíresült, már említett akadémiai munka (Sötér 1962–1964) és ezáltal a magyar irodalomtörténet elsősorban 1945 utáni időszakának újírására és másfajta, kevésbé ideologikus szempontok alapján történő, inkább poétikai aspektusú újrendezésére vállalkozott, addig a Szegedy-Maszák-féle 2007-es irodalomtörténet a Denis Hollier-féle (Hollier 1989) francia irodalomtörténet módszertanát vette alapul, azonban el is tér ettől:

Az itt olvasható fejezetek általában hosszabbak, vagyis a munka kevésbé széttöredezett, mint a francia irodalom szóban forgó története. A válogatás szempontjainak megállapításakor is eltértünk az ösztönzőül szolgáló kötetben képviselt felfogástól. [...] Mi is törekedtünk kevésbé ismert, vitatható vagy olyan művek taglalására, amelyeket a korábbi évtizedekben kényesnek véltek és elhanyagoltak, de abban a vonatkozásban önállóságra tartottunk igényt, hogy nem korlátoztuk a figyelmet az úgynevezett magas irodalomra. Egyfelől kitértünk az általunk vizsgált jelenségek körét a művelődés különböző területeire – a társművészetektől a lélektanig s a történettudományig –, másrészt sok jelenség összefoglaló mérlegelése helyett egyes művek alapos értelmezését részesítettük előnyben (Szegedy-Maszák 2007, 12–13).

Az eltérések sorolása során felfigyelhetünk arra, hogy a vonatkozási pont kijelölése mellett az interdiszciplinaritás felé mozdul el a Szegedy-Maszák-féle irodalomtörténet módszertana, sőt az előszóban a főszerkesztő azt is megfo-

galmazza, hogy a nagy elbeszélések ideje lejárt és emellett avagy ennek következményeként „sem a korszakot, sem az egyéni életművet ne tekintsük rendező elvnek, vagyis a magyar irodalmat töredezett örökségként mutassuk be”. Azonban mindezeknél talán fontosabb megállapítása az előszónak, miszerint

[I] lehet arra hivatkozni, hogy a magyar irodalmat előkelő hely illeti meg a világ örökségében, de számolni kell annak lehetőségével, hogy az irodalmak nemzeti megközelítése történeti jelenség, amelynek nemcsak kezdetét lehet megállapítani, hanem esetleges végére is föl kell készülni. A cél nyilvánvalóan az, hogy a magyar irodalom bizonyos termékei bekerüljenek Európa s a világ örökségébe, ami csakis akkor lehetséges, ha ennek az örökségnek a szerkezete is megváltozik (Szegedy-Maszák 2007, 16).

A korábban általam is feszegetett cél jelenik itt meg, viszont már összefonódva a fentebbi megjegyzéssel, mely az irodalom irodalomtörténetek általi archiválásának nemzeti jellegét kérdőjelezi meg.

A Gintli-féle 2010-es irodalomtörténet alapvetően a poétikai alakulástörténetet választja vezérlő és narratívarendező szempontjául, és mindemellett megfogalmazza azt is, hogy a kötet szerzőinek szükségszerűen választaniuk kellett „az elbeszélés lehetséges szempontjai közül, annak világos belátásával, hogy nem *a* magyar irodalom történetének, hanem csupán *egy* lehetséges történetének elbeszélése lehet” (Gintli 2010, 17) a céljuk. Látható módon ez az irodalomtörténet a Szegedy-Maszákéhoz képest visszatérés az egyetlen narratíva és jól érvényesíthető szempont ideájához, ugyanakkor lényeges a hangsúlyozása annak, hogy nem *a*, hanem *egy* történet elbeszélésére vállalkoztak.

Negyedik szöveggént érdemes szólni a Kulcsár Szabó Ernő főszerkesztésében németül megjelent irodalomtörténetről, a *Geschichte der ungarischen Literatur* című kötetéről, mely 2013-ban látott napvilágot. A De Gruyter Kiadó gondozásában megjelent irodalomtörténet a történeti-poétikai változások hatás-történetileg irányított folyamatának az irodalmi írásmódban és kommunikációban való vizsgálatát választja narratívateremtő szempontjául, melyben további két aspektus rejtőzik, mégpedig az irodalmi nyelvhasználatnak és a történeti kultúrtechnikák formáinak a változása, melyek az irodalmat a közvetítés mindenkori feltételei szerint rendelkezésünkre bocsátják.⁶

⁶ Vö. „Verfolgt wurden einerseits der Wandel der Sprachverwendung (einschließlich der in ihr implizierten Subjektstrukturen), andererseits – soweit dies aufgrund der bezüglichen Grundlagenforschung möglich war – die Formen der Kulturtechniken, welche die jeweilige Vermittlung zwischen Produktion und Rezeption gewährleisten” (Kulcsár Szabó 2013, XIV).

Míg az első ezek közül a megszületését megelőző konkrét időszak újraírására és újrakontextualizására tett kísérletet, addig az ezt követő három immár „teljesnek” mondható, mivel a kezdetektől napjainkig kívánta a magyar irodalom valamifajta szintézisét adni. Ez a törekvés, tehát egy átfogó összegzés megírása fedezhető fel a leginkább analógiaként említhető román irodalomtörténetben, mely ugyan egyetlen szerző műve, azonban mindenképp szintézisre törekszik. Nicolae Manolescu 2008-ban megjelent több száz oldalas irodalomtörténetének előszavában elsősorban Hans-Robert Jauss recepcióesztétikáját, René Wellek a történetírást érintő dilemmáit említi, továbbá Fernand Braudel kapcsán a francia *Annales*-iskolát, és összességében ezek történetiségre és szinkronitásra vonatkozó megállapításaira hivatkozik (Manolescu 2008, 9–13). Amellett, hogy áttekinti a román irodalomtörténet-írás – elsősorban huszadik századi múltját –, George Călinescu 1941-ben megírt munkáját emeli ki, s talán nem tévedek nagyot, ha úgy fogalmazok: Manolescu számára ez az egyik leglényegesebb viszonyítási pont. A tradíció felidézése és a hagyományban való benneállás elkerülhetetlensége a 2008-as irodalomtörténet szerzőjének kiemelt szempontja – ahogyan ezt az előbbi magyar irodalomtörténetek kapcsán is láthattuk –, és ez nem csupán a Călinescu-féle munkára vonatkoztatva fogalmazható meg, hanem az irodalomfelfogását és annak értelmezését tekintve is.

Az általános elméleti megfontolásokon túl lényeges kiemelni e négy magyar irodalomtörténet regionalitáshoz való viszonyát is. Mind a négy egyértelműen felszámolja a regionális alapon való megkülönböztetés gyakorlatát, hiszen egyik sem tematizálja ilyen szempontból a tárgyául választott műveket. E gesztus mögött az egységesülő vagy egységesítendő magyar irodalom víziója tűnik fel, melyet immár vagy széttöredezett örökségként, vagy választott poétikai szempontrendszerek mellett mutatnak be. Ezek a megközelítések világosan reflektálnak a magyar irodalomtörténet-írás korábbi diskurzusának regionalitásfelfogásaira, tehát a társadalompolitikai vagy származásalapú regionális értelmezésmintákat elutasítják, és egyértelműen kizárólag a poétikai kérdésfeltevések mentén vizsgálják az egyes műveket. Ezen megközelítésmódok egységesítő törekvései viszont olyan gyarmatosító gyakorlatként is olvashatók, melyek szinte teljes reflektálás nélkül számolják föl a szépirodalom felerősödő régiótapasztalatait, melyek mind tematikus, mind műfaji aspektusból a transznacionalizmus és a transzkulturalitás elméleti horizontján válnak úgy megragadhatóvá, hogy egyértelműen eltávolodnak a korábbi, sok esetben csupán az irodalomtörténet-írás praxisaiban létrejövő regionalitásfogalomtól, és egy tágabb régiókonstrukciót, egy közép- vagy kelet-európai mentális teret konstruálnak meg és reprezentálnak. Ez a perspektíva egyszerre nyitja meg és

teszi egyúttal szükségszerűvé a nyelvi határok átlépését a szépirodalmi művek értelmezésében, továbbá irányítja az értelmezői figyelmet olyan tértágító konstrukciók felé, mely például a germanisztikán belül a „délszláv-európai német” [südosztdeutsch] jelzős szerkezetben reprezentálja e regionális szépirodalmi és irodalomtörténet-írói gyakorlatokat. A transznacionális nézőpont és értelmezési keret emellett arra is lehetőséget teremt, hogy a magyar irodalmi és kulturális közeg kapcsolattörténeti viszonyai is feltáruljanak, mely viszonyokban a fentebb bemutatott, a köztesség pozíciójában lévő irodalmak és intézményrendszereik folyamatosan alakító funkcióban fejtik ki hatásukat.

Irodalom

- Banțoș, Ana. 2010. *Deschidere spre universalism: Literatura română din Basarabia postbelică*. Chișinău: Casa Limbii Române Nichita Stănescu.
- Béládi Miklós szerk. 1982a. *A határon túli magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai.
- Béládi Miklós. 1982b. Kisebbségi irodalom – nemzetiségi irodalom. In *A határon túli magyar irodalom*, szerk. Béládi Miklós. 9–18. Budapest: Akadémiai.
- Bori Imre. 1968. *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*. Novi Sad: Forum.
- Bori Imre. 1975. *Irodalmunk évszázadai*. Újvidék: Forum.
- Bori Imre. 1982. *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék: Forum.
- Călinescu, George. 1941. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Fundația Regală pentru literatură și artă.
- Chinez, Ion. 1930. *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Cluj: Editura Revistei Societatea de Măine.
- Cimpoi, Mihai. 1996. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chișinău: Editura Arc.
- Dávid Gyula. 1971. Ion Chinez erdélyi magyar irodalomtörténete. *Korunk* 30 (12): 1819–1826.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. Mi a kisebbségi irodalom? In *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. 33–56. Budapest: Quadmon.
- Gintli Tibor szerk. 2010. *Magyar irodalom*. Budapest: Akadémiai.
- Görömbei András. 1982. *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980*. Budapest: Akadémiai.
- Hollier, Denis. 1989. *A New History Of French Literature*. Cambridge: Harvard UP.
- Jeney Éva. 2007. Maorik és transzilvánok: 1937: Jelszó és mítosz vita. In *A magyar irodalom történetei I–III.*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András. 352–362. Budapest: Gondolat.

- Kántor Lajos. 2018. Láng-dosszié – társszerzőségben. In Kántor Lajos – Láng Gusztáv. *Száz év kaland: Erdély magyar irodalmáról*. 25–31. Csíkszereda: Bookart.
- Kántor Lajos – Láng Gusztáv. 1973. *Romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest: Kriterion.
- Kulcsár Szabó Ernő. 1993. *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest: Argumentum.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2013. Vorwort des Herausgebers. In *Geschichte der ungarischen Literatur*; szerk. Kulcsár Szabó Ernő. XI–XVI. Berlin–Boston: De Gruyter.
- Kulcsár Szabó Ernő szerk. 2013. *Geschichte der ungarischen Literatur*. Berlin: De Gruyter.
- Manolescu, Nicolae. 2008. *Istoria critică a literaturii române: 5 secole de literatură*. Pitești: Paralela 45.
- Motzan, Peter. 1980. *Die rumäniendeutsche Lyrik nach 1944: Problemaufriss und historischer Überblick*. Cluj-Napoca: Dacia.
- Pomogáts Béla. 1982. *Az újabb magyar irodalom 1945–1981*. Budapest: Gondolat.
- Sötér István főszerk. 1962–1964. *A magyar irodalom története I–VI*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet.
- Szarvas Melinda. 2018a. A kulturális gravitáció modelljének bemutatása. In *Tükörterem flamingóknak: Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. 15–28. Budapest: FISZ.
- Szarvas Melinda. 2018b. Az elnevezés kötelező: A vajdasági irodalom meghatározhatóságáról. In *Tükörterem flamingóknak: Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. 29–44. Budapest: FISZ.
- Szegedy-Maszák Mihály – Veres András főszerk. 2007. *A magyar irodalom története I–III*. Budapest: Gondolat.
- Szerb Antal. 1935. *Magyar irodalomtörténet*. Budapest: Révai.

COMPETING REGIONALITY FORMATIONS

Regionality phenomena in Hungarian literary history writing after 1945 in a Romanian context

In the discourse of 20th and 21st century Hungarian literary history writing – thanks to social and political changes – the aspect of regionality is recurrently present, primarily in relation to minority/ethnic Hungarian literature. The position and relations of these literatures can be inferred not only from the perspective of naming and designating them, but also from the way they are discussed or even represented as books. The study attempts to show the regionality formations in the history of Hungarian literature, which, reflecting on each other, overlapping and superseding each other, have tried to gain a dominant position in the discourse on Hungarian

literature. As a point of comparison, the essay also includes the regionality phenomena of Romanian literature in the field of interpretation.

Keywords: the history of Hungarian literature-writing, regionality formations, concepts of space, minority/nationality literature

KONKURENTSKE FORME REGIONALIZAMA

Pojave regionalizama u mađarskoj književnoj istoriografiji u rumunskom kontekstu posle 1945.

U diskursu mađarske književne istoriografije 20. i 21. veka – zahvaljujući društvenim i političkim promenama – ponovo se javlja aspekt regionalizama, i to prvenstveno u odnosu na manjinske/nacionalne mađarske književnosti. Zaključke o položaju i strukturi odnosa ovih književnosti ne izvodimo samo iz perspektive njihovih naziva, već moramo da se osvrnemo i na način pripovedanja, pa čak i na reprezentaciju knjiga kao objekata. Studija pokušava da prikaže forme regionalizama u mađarskoj književnosti koji, reflektujući se jedni na druge, prevazilazeći i ukidajući jedni druge, pokušavaju da pronađu dominantnu poziciju u diskursu o mađarskoj književnosti. Kao osnovu za poređenje, u prostor tumačenja uvode se i regionalne pojave rumunske književnosti.

Ključne reči: mađarska književna istoriografija, oblici regionalizama, koncepcije prostora, manjinske/nacionalne književnosti

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. dec. 20.

Közlésre elfogadva: 2022. márc. 10.

ETO: 821.511.141-1(497.113)JUNG K.
821.511.141-1(497.113)DANYI M.
821.511.141-1(497.113)BÖNDÖR P.
DOI: 10.19090/hk.2022.4.16-31

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

UTASI Csilla

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
csilla.utasi@ff.uns.ac.rs

KÖLTÉSZET KISEBBSÉGBEN¹

Jung Károly, Danyi Magdolna és Böndör Pál versei

Poetry in minority

On the poems of Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör

Pesništvo u manjinskom kontekstu

Pesme Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera

A dolgozat szerzője az *Új Symposion* második nemzedékéhez tartozó vajdasági költők, Jung Károly, Danyi Magdolna és Böndör Pál verseit értelmezve a minor helyzetben keletkezett költészet sajátosságaira mutat rá. Jung Károly barbaricum-képzete, a délszláv háborúkra reflektáló Danyi Magdolna Nemes Nagy Ágneszt megszólító költeményei és Böndör Pál utolsó kötetének, a *Vásárlási lázgörbének* darabjai azt bizonyítják, hogy a kisebbségi helyzetben létrejött költeményekben a körülményekre, az adott társadalmi kontextusra való utalások minden esetben poétikai eljárásokként is értelmezhetők. A dolgozat szerzője szerint a kisebbségi körülmények között keletkezett költészet leírásának megkerülhetetlen kihívása az, hogy a Trianon utáni helyzetben a magyar költészetnek nincs egyetlen fő áramlata, hanem egyidejűleg több centrumban jön létre.

Kulcsszavak: Jung Károly, Danyi Magdolna, Böndör Pál, minor tapasztalat, önreflexió

Dolgozatomban néhány vajdasági magyar versben a keletkezés minor körülményeire utaló jegyeket szeretném feltárni. Kulcsár Szabó Ernő figyelmez-

¹ A dolgozat a Vajdaság Autonóm Tartomány Tartományi Felsőoktatási és Tudományosoktatásügyi Titkárságának 142-451-2158/2022-01. számú projektuma keretében készült.

tet rá, hogy a korszerű német irodalomtudomány képviselői „a műnemnek a megértéséhez több szempontból is nélkülözhetetlennek látják a líra poétikai funkcióinak és a költészet társadalmi/közösségi szerepének egymástól el nem választott értelmezését” (Kulcsár Szabó 2017, 12).

Jung Károly *Barbaricum* című verse a balkáni háborúk előestéjén, Danyi Magdolna Nemes Nagy Ágneshez szóló ciklusa (*Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez*) a múlt század kilencvenes éveinek első felében keletkezett, Böndör Pál *Vásárlási lázgörbe* című, 2019-es kötetének versei pedig a vajdasági magyar kultúra elszegényedésének, beszűkülésének, szétszóródásának jelenbeli pillanatában. A líra poétikai és a társadalmi/közösségi funkciójának egybefonódása e költemények esetében nem csupán azt jelenti, hogy a bennük szereplő történeti utalások a poétikai szerveződés elemei, hanem azt is, hogy e versek látszatra tisztán poétikai elemei a minor kulturális önmeghatározásról tanúskodnak.

A Symposion első nemzedékének önmeghatározása

Danyi Magdolna úgy emlékezik, hogy a folyóirat második nemzedékének tagjai saját nyelvüket az első nemzedék poétikájától eltávolodva alakították ki:

Mi úgy lettünk költökké és nemzedékké is, hogy az első gárdától szinte függetlenül, külön kialakítottuk egymással a nemzedéki kapcsolatokat. Beszélgettünk, mi hogyan tudunk mások lenni, mint az első, az első avantgárd nemzedék. [...] Tehát mi kerestük, Böndör Pál volt a vezéregyéniség köztünk, költőként, költőként kerestük a magunk másféle lehetőségeit, az avantgárd nyelvvel, a negatív nyelvvel szemben, nem ellene, ám a fegyelmezett szólás, beszéd lehetőségeinek reményében. Visszahódítandó a befejezett mondatot, visszahódítandó a bezárható szubjektivitást, anélkül, hogy hagyományosak lennénk, lírai realisták lennénk, anélkül, hogy panasztevők lennénk. Tehát megtalálni egy szubjektív látást igazoló költői nyelvet. Külön-külön, természetesen különbözők voltunk és azok akartunk lenni (Virág 2015, 76).

A második nemzedék költői azonban, eltérő poétikájuk ellenére, hallgatólagosan azt a kisebbségi költészet lehetőségéről, esélyéről, feltételeiről szóló közmegegyezést fogadták el, amelyet az első nemzedék alakított ki, a vizsgálódás tehát nem kerülheti meg az első nemzedék önmeghatározó gesztusainak számbavételét.

Losonczi Alpár a mindenkor kisebbségi önmeghatározás sajátosságát abban jelöli ki, hogy nem fér el a nemzet eszméjének keretében, amelyet a „hiány-

talán azonosság” jellemez. A kisebbségi közösség tagjai a „saját”-ot, amellyel önmagukat jellemzik, „a saját azonossággal való folytonos konfrontáció” révén alakítják ki (Losoncz 2020, 94). Az első nemzedék tagjai saját pozíciójukat többszörös elhatárolódás segítségével jelölték ki.

Az ötvenes évek végén a jugoszláv kultúra megnyílt a nyugati művészet felé, szabad utat kapott az absztrakt képzőművészet, a kísérleti színház, az újhullámos film, a jazz és a rock, a keleti blokkban dekadensnek minősülő irodalom. A befogadás központjai a délszláv szövetségi állam fővárosai voltak (Belgrád, Zágráb, Ljubljana), a jugoszláviai magyar irodalomban a nyitásfolyamat még nem érezte hatását.

A megelőző időszakban, a Tájékoztató Iroda 1948-as, Jugoszláviát érintő döntését követő korszakban az ország elszigetelődött, az izoláció kezdeti időszakában pedig átmenetileg a szovjet típusú művészet nyert teret. Utasi Csaba a következőképp foglalja össze azokat a körülményeket, amelyek e paradox jelenséghez vezettek:

A sztalinista propagandagépezet véletlenül sem mondta ki, még csak nem is célzott rá, hogy Jugoszláviát azért kell keményen megbüntetni, mert az ország vezetői nem hajlandók a nagyorosz hegemonizmus szolgálátaiba állni. Ehelyett minden eszközt igénybe véve azt bizonygatta nap nap után, hogy a jugoszláv párt és államvezetés miután gyalázatosan elárulta a szocializmus ügyét, az imperializmus karjaiba akarja taszítani a többre érdemes jugoszláv népeket. A jugoszláviai baloldali értelmiségnek ez okból nem állt módjában azonnal és gyökeresen szakítani a dehumanizált szovjet „felépítménnyel”, hiszen a vádak ellenében újra meg újra bizonyítania kellett, hogy változatlanul hithű szocialista elveket vall. Így aztán a konfrontálódás után még éveken át zúgtak, dübörögtek a derűs traktorok, az érkező prózában pedig az érdeklődés megújulón a marxista esztétika elvi kérdéseire kanyarodott vissza (Utasi 2007a, 63).

Az ötvenes évek végének jugoszláviai magyar irodalmában még sok tekintetben a szocreál esztétikája érvényesült, érthető tehát, hogy az első nemzedék elfordult ettől a kisebbségi kultúrától és a jóval nyitottabb, pezsgőbb, szabadabb délszláv kultúra felé nyílt meg.

A folyóirat első nemzedékének szerzői korai esszéikben, verseikben, programnyilatkozataikban, kritikáikban és vitáikban, amelyeket még az *Új Symposion* előzményében, az 1961 és 1963 között az *Iffúság* című hetilap *Symposion* című irodalmi mellékletében közöltek, később pedig az 1964-es *Kontrapunkt* antológiában jelentettek meg újra, a délszláv írókat mint sajátjaikat idézik meg: a

délszláv kulturális térben lejátszódó nyitásfolyamat szemlélőinek, sőt résztvevőinek tudják magukat. Kortárs délszláv jelenségekre, polémiákra, szerzőkre hivatkoznak, azok a klasszikus írók pedig (mint például Krleža vagy Andrić), akikre ekkor irányult rá a figyelem, a számukra is alapvető tájékozási pontul szolgálnak.

A folyóirat első nemzedékének figyelme a délszláv térség jelenségein túl irodalmi és kulturális tekintetben a teljes magyarságra, irodalmi, művészeti, társadalomtudományi tekintetben pedig az európai és nagyvilági újdonságokra is kiterjedt (Ladányi 2019, 69). Az első nemzedéknek a kiépülő Kádár-korszak hivatalos kultúrájával nem volt kapcsolata: a magyar irodalmi hagyományban szabadon tájékozódott. Bányai János egyenesen úgy látja, hogy a fiatal symposionistákat a magyar történeti avantgárd hagyományának felfedezése tette fogékonyvá „a kortárs irodalmi és művészeti hatások befogadására” (Bányai 2003, 29).

Kétségtelen azonban, hogy az első nemzedék megalakulásakor a délszláv kultúra befogadása, a „többségi kisebbségi” irodalom létrehozására irányuló szándék volt a meghatározó, ahogyan az is, hogy az első nemzedék tagjai a délszláv kultúrába való belépésüket nem vehették magától értetődő, természetes adottságnak. Tolnai interjúregénye, a *Költő disznósírból* lapjain leszögezi, hogy nemzedékének a délszláv kultúrához fűződő viszonya sohasem volt egyszerű, és sohasem volt kölcsönös. Nem voltak tényleges kapcsolataik a jugoszláv irodalmi központokkal, a délszláv szerzők igazán sehol sem fogadták be őket:

... idősebb, magukat kisebbséginek deklarált kollégáinkat jobban kedvelték, mi (akik gyakran Sinkó, Danilo Kiš, Judita Šalgo vagy Tišma társaságában tűntünk fel), egyértelműen jugoszláv-gyanúsak voltunk, nem tekintettük kisebbségi írónak magunkat, nem hordtuk homlokunkon ezt a pecsétet, kisebbségi sorsunk bús pecsétjét. Ilyen, első pillantásra talán érdekesnek tűnő lények számára, akik azzal kérkedtek, ugyanúgy ismerik a fontos szerb és horvát írókat, mint szerb és horvát kollégáink, viszont sehol sem volt hely, hiszen a mélyben mindenki el volt foglalva a maga realizálatlan státusával, álmával a saját nyelvről, álmával független országáról, hazájáról (Tolnai 2004, 116).

A délszláv nyitásfolyamatba illeszkedő jugoszláviai magyar kisebbségi kultúra nem volt része sem a jugoszláviai magyar, sem pedig a délszláv kultúrának: voltaképpen a kívülállás pozíciójából képződött meg.

Míg Tolnai úgy látja, hogy a maga részéről a kívülállás állapotát később is minden esetben az alkotást lehetővé tévő helyzettel tudta szublimálni, a nemze-

dék másik meghatározó költője, Domonkos István a vers „fetisizálásának” programjától utóbb egy dísztelenebb, ironikusabb, de ugyanolyan érzékeny versnyelvhez, majd az elhallgatáshoz érkezett el.

A vers fetisizálása mint kisebbségi költői program

A vers fetisizálásának költői programja mintha a „többségi kisebbségi” irodalom nevében megpróbálna túllépni a kisebbségi önmeghatározás kényszerén. Domonkos István *Első áldozás* című, korai, autopoétikus esszéjében Rimbaud *Első áldozások* című verséből választ mottót, majd a legkorábbi benyomásokon átsejtlő, személyes halált teszi meg költészete alapjává. Amint írja, a költészet élni segít, ám ez csak szerelmi viszony a halállal. Domonkos a kisebbségi költészet lehetőségére délszláv példa nyomán kérdez rá. Krleža *Agrami gyermekkor 1902–1903* című, 1942-ben írt, nyomtatásban 1952-ben kiadott önéletrajzából horvátul idéz. Krleža ebben a művében az értelemmel, a később megtanult szerepekkel szemben a legkorábbi, még nyelv előtti képi érzékelés megismerésbeli szerepét hangsúlyozza. Erre építi művészetfilozófiáját.

A horvát író önéletrajzát értelmező Vladimir Biti úgy véli, hogy Krležának az értelem szerepét felfüggesztő, a nyelv előtti, eredendő érzékelés elsőbbségén alapuló személyiségfelfogása azt a területen kívüli állapotot látja el értelemmel, teszi meg az emberi személyiség alapjává, amelybe a második világháború idején került. A megvalósult szocializmus eszméiből kiábrándult Krleža a pavelići fasiszta horvát államban minden vonatkozási pontját elveszítette (Biti 2018, 274–275).

A területen kívüli állapot igazolása kelthette fel Domonkos érdeklődését, akit a krležai művészetfilozófiában valószínűleg az ragadhatta meg, hogy ebben a minden kulturális kontextusától megfosztott, hely nélküli szubjektum tökéletes megfelelését találja meg az irodalmi mű nyelvében. Krleža művészetfilozófiája azonban – a szerző elszigeteltsége ellenére – többségi pozícióból megfogalmazott elmélet. Ez a művészetfilozófia nem lehetett maradéktalanul megnyugtató Domonkos számára. A többségi kultúrában a vers tisztán jelentésként létesül, kisebbségi körülmények között azonban a nyelvi kifejezés nem lehet áttetszően önazonos. A fiatal Domonkos István törekvése, „a vers fetisizálása”, a vers jelentőségének szinte erőszakos hangsúlyozása azért jellegzetesen minor törekvés, mert erős benne a hiányfelszámolás mozzanata: a nyelvi kifejezés abszolutizálása a nyelvi kifejezés önazonosságának hiányát próbálja fől számolni.

Az önreflexív versformálás

Tolnai Ottó és Domonkos István korai verseinek alapvető jegye – az ironia mellett – az önreflexív formáltság. A verseik mintegy a semmiből, a szemünk láttára keletkeznek. Tolnai hétköznapi elemekből építkező korai költeményében a vers „homorításának”, másképp való „kanyarításának” lehetőségére utal: „de még nem késő / még meggondolhatom / és szépen kondenzálhatom / karcosún kanyaríthatom versemet”; „sehogyan sem sikerül homorítanom versemet” (Tolnai 1963, 51, 54). Domonkos első kötetének mottója a verset mint különös ereklét, a szubjektumot megsokszorozva megőrző médiumot mutatja be: „Lyukas fogak a szavak / űr bennük a gondolat / szaporodó élő kripták / őrzik az erjedő csontokat” (Domonkos 1963, 5). *Nature morte* című verse Maurits Ferenc tusrajzát jeleníti meg, amely egyik oldalára támaszkodó, oszló testű, szinte nemtelen férfit ábrázol, akinek arca a hóna alá csúszott, felemelt feje helyén pedig egy üres körfelület látható. A lírai én a bűnbeesett embert szólítja meg. Az aposztrophé ebben az esetben is „egy speciális temporalitás”-t teremt, amely „inkább a diszkurzus, mint a történet ideje” (Culler 2000, 383). A vers utolsó kérdése („tőled, vagy feléd kúsznak a gyökerek?”) a megszólított, a gyümölcs megevésével halandóvá lett első ember többértelmű végét idézi meg. A gyökér látványa a verset – a képzőművészeti alkotásokhoz hasonló – önelvű közegként mutatja fel (Domonkos 1963, 20). A Tolnai előbb idézett, ars poetica-szerű költeményére rájátszó, annak eljárását követő, saját nyelvi regiszterébe átváltó Domonkos-versben, a *Kontrapunkt*ban az ironikus reflexió, ugyanúgy, mint az első nemzedék valamennyi költeményében, a vers létrejöttére irányul: „de ideje más irányt adnom versemnek / ideje elkomolyítanom, / hogy versre hasonlítson, melyet mindenki ismer s megszokott, / ideje magamtól is eltávolítanom, / még néhány jó hasonlat, / zene, ritmus, jó dikció: / 1. A kertek iszapjából nemsokára kiássák / a tavasz aranyharangjait. / 2. A lányokról, virágokról nemsokára lefejtik / a jégnek szivárványos és zenélő rétegeit. / 3. Belátható időn belül, hiszem, nem lesz szükségem a / tavaszra stb.” (Domonkos 1963, 31–32).

Tolnai és Domonkos korai verseiben kitüntetett az avantgárd eszköztár: a nagy kezdőbetűk és az írásjelek hiánya, a sorok jellegzetes tördelése, különböző betűtípusok, grafikai elemek, ismétlődő nyelvi panelek használata, ennél azonban jelentősebb, hogy a nyelvi jelölés folyamatát állítják előtérbe. Eljárásuk lényegesen különbözik a történelmi avantgárdétól, amely élet és művészet határának felszámolására törekedett. A posztmodern törekvésekkel szemben az önreflexió esetükben nem a vers szövegszerű létét tudatosítja, hanem azt, hogy a „saját” költészet a kívülállás terében jön létre, képződik meg.

A vers nem képezheti le a kultúrában lejátszódó elhatárolódásokat és azonosulásokat, a poétikai szféra egésze azonban, amellet, hogy a poétikai kifejezés feltétlen érvényére tart igényt, a minor önmeghatározásról is tanúskodik. Sem a délszláv, sem pedig a magyar többségi költészetre nem jellemző ez a mozzanat.

A Barbaricum: a kisebbségi élettér metaforája

Az *Új Symposion* második nemzedékének megalakulásakor, a hatvanas évek végén, a hetvenes évek legelején a nyugati művészetek befogadásának folyamata megtorpant Jugoszláviában, az ideológiai korlátok megerősödtek.

Míg a „többségi kisebbségi” irodalom létrehozására törekvő első nemzedék költészetéből hiányoznak a kisebbségi élettérrel jelölő metaforák, a második nemzedék lírájában már feltűnnek a korlátozó, szűkös kisebbségi tér képei. Jung Károly 1991-ben megjelent *Barbaricum* című gyűjteményének címében egy helyre utaló metaforát tartalmaz. Szeli István kritikájában leszögezi, hogy a Jung Károly versgyűjteményének címébe foglalt, „térbelinek látszó kép” (Szeli 1992, 97) nem azonosítható valóságos lokalitással; a kötet szerzője történetfilozófiai látásmódra törekszik: a római korra való utalásokkal azt jelzi, hogy „csak a kelléktár, az eszközök, a fegyverek változnak, az emberi cselekvés természete, medre, folyamatai és irányai – maga a történelem – változatlan” (Szeli 1992, 99).

Szeli István a versek gondolatiságát hangsúlyozva szem elől téveszti azok minor jegyeit. Nem az a kérdés, hogy a *Barbaricum* helynév a vajdasági magyar kisebbségi élettérrel és annak többféle etnikumú, mindig a despotizmus felé, „Bizánc” közelébe sodródó tágabb környezetét jelenti-e, hanem hogy miként jelenti azt. Hogy a helymegnevezések a jelenbeli adottságokra vonatkoznak, ez a kötet címadó versének segítségével bizonyítható. A lírai én először egy kőbalta mellett felszínre került római cserépedényre mutat rá. „Ne hidd”, nyomatékosítja önmaga vagy az olvasó számára a mondatagolást szétzúzó enjambe-ment-okkal, hogy a Pannóniából idekerült cserépedény várta „ezt a tavasz // Eleji virágzuhatagot, párs határt. / Hogy kitárulkozzék a kései barbárok / Előtt” (Jung 1991, 9). A versbeni beszélő azt állítja, a cserépedény nem várta a mostani, kései kitárulkozást, mert még emlékezik arra, hogy valaki, „aki éppen itt élt”, talált tárgyként árok partjára vetette, „egérmenedéknek / Lókamilla sátra alá” (Jung 1991, 9). A következő versmondat szerint „...még nőnek // E csodás virágok: bent az emlékezetben” (Jung 1991, 9). A versszöveg a referenciális temporalitást a költői diskurzus temporalitásába átváltó aposztrophé (Culler 2000, 383) segítségével eléri azt, hogy a cserépedény emléke a vers jelen idejű

tudatát is jelentse. Az előző közléshez hasonlóan jelen idejű verszáradék: „S a limesszel szemben (a hol felérnek / A jajok az édig) a barbár áll lesben” (Jung 1991, 9), egyszerre szól a cserépedény időben megkövült rettenetéről és a lírai én jelenbeli tapasztalatáról. A vers tudata és a fenyegetés nem csupán egyidejűleg artikulálódik, hanem hat is egymásra: a római irodalmi utalások, amelyek a „barbár” veszélyt jellemzik, egyúttal a vers tudatát is jelentésekkel látják el.

A megképződő ellentét nem értelmezhető a „mi” (a kisebbségi közösség) és az „ők” (a többségi közösség) ellentétét rejtjelező allegóriaként. A *Barbaricum* nem csupán a körülményeket összegző láttelel, hanem a minor körülmények között létrejövő költészet önreflexív felmutatása is. A kötet római intertextusait számba vevő Utasi Csaba már a balkáni háborúk tapasztalatának a birtokában állapítja meg, „hogy a *Barbaricum* versvilága a szövegköziségnek olyan háló-ját teremti meg, amely, befogadói olvasmányélményektől is erősödve utóbb, hathatósan segíti a lírai ént abban, hogy a külvilági fenyegetések ellenében a megszólalás lehetőségét fenntartsa” (Utasi 2007b, 147).

A táj birtokbavétele

Danyi Magdolna 1995-ös kötetének, a *Palicsi verseknek* a darabjai a balkáni kulturális térséget megrengető, erőszakosan átrajzoló délszláv háborúk idején keletkeztek, abban az időszakban, amikor már nem csupán a délszláv kulturális térségbe való bekapcsolódás lehetősége veszett el a vajdasági magyar költők számára, hanem a kisebbségi lét addigi keretei is eltűnni látszottak. A kötet fordulatot hozott a költő pályájában. A rendkívül tömör, elliptikus korábbi versstruktúrát egyféle szabadon áradó versbeszéd váltotta fel. Ugyancsak újdonságnak számított Danyi Magdolna költészetében a szövegköziség sűrű hálója.

A *Palicsi versek* négy, 1991 és 1995 között írt hosszú költeménye, a *Levélfélék Nemes Nagy Ágneshez* című ciklus darabjai a költő halála után jöttek létre, ezekben a lírai én a halott Nemes Nagy Ágneszt szólítja meg, költői példaképéhez annak szavai, szókapcsolatai segítségével beszél. A vers szövegét átszövő intertextusok dőlt betűvel szedettek.

A vers helyenként erőteljesen átértelmezi a vendégszövegeit. Ez történik például a ciklus utolsó darabjában. Nemes Nagy Ágnes *Kettős világban* című költeményének lírai énje az őt körülvevő, nyíri tájhoz való elemi, szinte érzéki viszony lehetőségét mérlegeli, s ezt a lehetőséget az „Enyém a táj” kijelentésben foglalja össze. Az ismerős táj elemei azonban a tágabb, ismeretlen létről tanúskodnak, a mértéket jelenítik meg, amely a „létben ring”. Nemes Nagy az emberi megismerés állapotát kettős tükröződésként azonosítja. Nemcsak

az égi tükröződik a földiben, „mint esti kútban csillagrendszerek”, hanem a földi is tükröződik az égiben, hiszen az érzékelés – a megismerés alapja – „az elektronoktól zizzenő ereket” feltételező fiziológiai folyamat (Nemes Nagy). A lírai én cselekvését leíró utolsó versszak voltaképpen a megismerés állapotának metaforáját bontja ki:

*S a kettős, egymást tükröző világban
megindulok, mint földmérő az égen,
s pontos barázdán igazítva lábam,
a nyíri tájat csillagokba lépem.*

(Nemes Nagy)

Danyi Magdolna versében (*Levélféle Nemes Nagy Ágneshez III.*) a birtokviszonyban említett táj a lírai én számára megadatott, saját tájat jelenti. A versén a táj birtoklására korlátozódik. A táj lehet egyedül az övé, hiszen nincs tágabb környezete, amelyet a hazájának nevezhetne. A létben sincs otthon, a létérzékelés otthonosságát utoljára gyerekként élte meg, ezért gyerekkori léptei lesznek a vezetői:

– *Enyém a táj.* Nyugtat fű, fa,
virág, bokor. Út menti gyom.
Itt minden együtt él velem. A pusztulás
nyomai, sebhelyek, mint prizmás tükörben,
bennem vérzenek. A sejtjeim is tudják, ez
az a hely, amely egyedül az enyém, a nékem
kijelölt talpalatnyi föld, ez a süppedő
homok. Ám mint korhadt fatörzsön a tétova –
bátran kihajtott ágacskák, felszikráznak
bennem a tündöklő káprázatok: „Nem akarok
szervenvedni, nem!” – kiáltozom, és *megindulok*
lehajtott fejjel a földes utakon. Gyermekkori
lépteim vezetnek, mint okos hű kutyák a vakot,
vissza-visszanézve rám a *hasító, kérges időben*,
a fájdalom s a hűség sötét göröngyei közt
botladozóra, szűkülve, nyűszítve értem,
ha nem bírnám tovább, ha végképp lemaradok.

(Danyi 2013, 109–110)

A ciklus második versében (*Levélféle Nemes Nagy Ágneshez I.*) jutnak legkomplexebb szerephez a Nemes Nagy-intertextusok. A lírai én ebben a következőképp indokolja meg a Nemes Nagy Ágneshez szóló beszédét:

...Újraolvastam

A Föld emlékeit, mert írni akartam verseidről,
kerülgetem a szót, a *költészetedről*, Ágnes, ám ahelyett,
hogy tárgyiasan elmélyülnék bennük, a *személyességem*
ébresztetted fel, mint mindig, a szólni akarást, s még
többet, a vágyat, hogy megteremtsem azt, amiben mindig is
hittem, a közvetlen kapcsolatot kettőnk között... Ezért
e levél! Hogy elmondjam, a nővérem voltál ez elmúlt
húsz-egynéhány éven át... S hogy egyáltalán voltál,
nekem az is elég volt. Fegyelmezett, s – ily közhely! –
erőt adott. Mert tudnom lehetett, kitaposott csapáson
haladok a *tündöklő hófűvésben*, az értelemre felesküdt
két nő-partizán! a neszező fenyőfák alatt, *s a sűrű holdas*
éjjelen fegyverünk a testünk, ez *íves*, acélos, élő anyag...

(Danyi 2013, 99)

A *nővér* követése nem Nemes Nagy Ágnes verseljárásainak folytatását jelenti. Danyi Magdolna nem él az elliptikus, nominális versmondatoknak azzal a típusával, amelyek Nemes Nagy „pályája későbbi szakaszain a legerőteljesebb poétikai effektusok kiváltói lesznek” (Kulcsár Szabó 2017, 32).

A költészetnek Danyi Magdolna ugyanúgy megismerési funkciót tulajdonít, mint Nemes Nagy Ágnes, ám nem a Nemes Nagy Ágnes-féle tárgyias költészet nyomvonalán halad. Angyalosi Gergely szerint Nemes Nagy nem vonja vissza a szubjektum érzékelő szerepét, de megfosztja azt minden misztikumtól (Angyalosi 2015, 111–112). A Nemes Nagy-versekben a létezés névtelen rétegét a „tárgyak kisugárzása teszi érzékelhetővé” (Angyalosi 2015, 111), hiszen „a tárgyi világ jóval többet »tud«, mint amit mi tudunk a tárgyi világról, s ez e nemtudás kimeríthetetlen tartalékokkal szolgál az emberi megismerés és a költészet számára egyaránt” (Angyalosi 2015, 111–112).

A ciklus második költeményének tanúsága szerint Danyi Magdolnát mélyen megragadta Nemes Nagy Ágnes költészetének „etikai vonatkozás”-a, „az írástól elválaszthatatlan felelősség” (Mártonffy 2017, 113). Mártonffy Marcell megállapítja, hogy az írással összekapcsolódó morális felelősség, ahogyan azt Nemes Nagy Ágnes érti, „voltaképpen nem más, mint az Istenről való mindenkori beszéd inadekvát voltán alapuló apofatikus hagyomány [...] temporalizálódása, átíródása a történelemre irányuló kérdésbe”, amely „nem érvényteleníti az immans valóságérezkelést meghaladó abszolútum igényét” (Mártonffy 2017, 115).

„Az apofatikus hagyomány átíródása a történelemre” Danyi Magdolna versének lírai énjét egyrészt a körülményeivel, a háborús jelennel való szem-

benézésre készíti, másrészt meghatározza a ciklus második versének beszédhelyzetét: a gyónás szituációját. A gyónás mindig párbeszédet feltételez, s ez Danyi Magdolna költeményében sincs másként.

A lírai én a dialógus helyzetét először feltételesen alkotja meg, amikor a 4. szakaszban arra szólítja fel virtuális beszélőtársát, hogy képzelje el őket, „*mint látványt, e vérjárta formák, mintha ülnénk / valahol, talán egy tűzfal tövén, valami fa alatt, / miközben vékony, olvadó fényszálban szítál be a hó*” (Danyi 2013, 100).

A párbeszéd kiteljesedését jelzi, hogy a lírai én a Nemes Nagy Ágnes-idézeteket néhány helyen hozzá intézett mondatokként, állításokként értelmezi. A lírai énhez szóló Nemes Nagy-mondatokat a Nemes Nagy-intertextusoktól a versszövegben az különbözteti meg, hogy nemcsak dőlt betűkkel szedettek, hanem idézőjelben is állnak.

A költemény záradékában a feltételes módú állítások kijelentő módúakba fordulnak át, a beszélő mintegy a hangot, a beszédet biztosító testi létezését, működését kölcsönzi Nemes Nagynak:

... – *A szabadsághoz írt versedre*
gondolok, s tudom, van kegyelem; s létünk, hisz *benne*
ring a mérték, örökkévaló. Ne szólj, most ne szólj.
Ne mondd: „*Üres az út. Sáros az arcom.*” Hallgasd a
zenét, mi mellkasunkban lüktet. A dobbanásokat!
Ne mondd, kihez intézted *ámulásaid*, kihez *kerge*
vágyad, s mind a *vadakat*, a pontos hiány-megnevezéseket!
Milyen szabadsághoz? – Érti Ő, s tudja, kezdettől fogva
tudja, mégsem volt hiábavaló a teremtés, a megváltás
s az örök figyelem. A szabad akarat! – mit megadott
nekünk. – Kiáltásod – „*Nem kívánok kevesebbet; mint*
egy világot!” – meghallgatásra talál. Őrt áll Jézus,
az ember Fia, s vigyáz reánk: „*Mert a szívnek*
teljességéből szól a száj.” (Máté 12,34)

(Danyi 2013, 103)

A párbeszéd magasabb szintre kerül a verszáradékban: ember és Isten dialógusává válik. Nem tudjuk, a versben megformált Nemes Nagy Ágnes-alak, a lírai én beszélgetőtársa Istenhez intézi-e felkiáltását („*Nem kívánok kevesebbet; mint / egy világot!*”). A kiáltásra érkező válasz, a kurzívval szedett, idézőjelben álló evangéliumi idézet a versre vonatkozik, a szív teljességét kifejező beszéd ugyanis ebben az esetben maga a vers. Az aposztrophé segítségével Danyi

Magdolna a Nemes Nagy Ágnes-költészet értéséről szóló saját költői diskurzust hozott létre, amely önreflexív módon a minor vers értéklehetőségeit keresi.

Konzumkritika és emlékezet

Egy hosszú és változatos költői mű végpontján, annak utolsó megújulásként jelent meg Böndör Pál *Vásárlási lázgörbe* című 2019-es kötete. Böndör költészetének alapjegye az erős önéletrajzi jelleg és a szövegköziség:

a szövegek közötti transztextuális dialógus Gérard Genette rendszerezte formájának minden eleme hálóként szövi át verseit, ideértve az idézet és a célzás formájában megnyilvánuló intertextualitást, a paratextualitást, mely a címekben, alcímekben, jegyzetekben, mottókban található meg, az architextualitást, vagyis a műfaji hovatarozás jelölését, továbbá a metatextualitást, melyet kommentár jellegű szöveg-szöveg relációban létrejövő kapcsolatként jellemezhetünk, valamint a hipertextualitást, mely az alapszöveg transzformációja vagy imitációja következtében alakul ki (Toldi 2012, 45).

Böndör 2019-es kötetében ironikusan Márai Sándor *A gyertyák csonkig égnek* című regényének beszédhelyzetét idézi meg. Két egymástól távolra szakadt barát beszélgetésének vagyunk tanúi. Olyasféle érzelmi és egzisztenciális drámáról nincs azonban szó, mint amely Márai hőseit mozgatja. A külföldre szakadt főhős itthon maradt barátját hallgatja, aki gyerekkorától kezdve meséli el neki az életét. Megtudjuk, hogy élettörténetük az érettségiig párhuzamosan haladt. A Kessler fivéreknek nevezett barátok sorsa az érettségit követően fölcserélhetővé vált. Egyikük szülei betegsége miatt nem fogadta el az Egyesült Államokba szóló sportosztöndíjat, barátja utazik el helyette, az itthon maradó fiú pedig megörökölte barátja kedvesét, Rózsát.

A főhősök felcserélhetőségét a kötet beszélője a mindenkit uniformizáló fogyasztásra vezeti vissza. Mégsem általános értelmű konzumkritikán van a hangsúly. Faragó Kornélia állapítja meg: „egy időben korábbi fogyasztói kultúrára pillant vissza az elbeszélés, sok minden csupán felidéződik, és így az emlékezeté a központi szerep” (Faragó 2020, 109) Böndör a konzumkritika segítségével annak a miliónek hétköznapi vetületére emlékezik, amelyben a *Symposion* indult. Gyerekkorának és fiatalkorának időszakára tekint vissza, a múlt század ötvenes és hatvanas éveinek jugoszláviai populáris kultúráját idézi meg, amely az életnek a hétköznapi keretét adta. Ez az időszak a fogyasztói társadalom kezdete volt a titói Jugoszláviában. Az amerikanizáció jegeit veszi

számba a verses elbeszélés. Böndör kötetében szinte szóról szóra azokra a jelenségekre tér ki (az önkiszolgálóra, a reklámokra, a zacskós levesre, a tv-re, a farmernadrágra, a miniszoknya divatjára, a beat- és rockzenére), amelyeket Radina Vučetić elemez *Koka-kola szocijalizmus: Amerikanizáció jugoszláv népszerű kultúra századik éve XX század* című könyvében (Vučetić 2012).

A kötet paratextusában verses elbeszélésként meghatározott főszöveg egy-egy fogalmához végjegyzeteként rövid költemények tartoznak. Az egyik ilyen vers váratlanul és ironikusan a kisebbségi költészet alapjegyét idézi meg. A tizenhatodik, a *Küszöbötől a fájdalomig* című versjegyzet a „nincs mit befejezni” látleletétől, a beköszöntő, sohasem magától értetődő fájdalomtól jut el a halál kikerülhetetlen tényéig, miközben az utolsó két versszakban a nyelv jelölő funkciója feltétlenné válik. A szavak a többségi verset jellemző tiszta, áttetsző jelentéssé a halálban válnak:

Poraimat a Dunába szórni nem lehet,
tiltja a törvény, vennem kell sírhelyet.
Viselője úgysem hallja, a nevem helyett
írják rá a keresztre, hogy ez a Duna.

A Duna park, a Duna utca,
végső esetben
A Duna–Tisza-csatorna is megteszi.
(Böndör 2019, 105)

A minor tapasztalat megkerülhetetlensége

A magyar kultúra egyetlen, közös alakulástörténetének lehetősége 1920-ban elveszett:

Trianon után pluralizálódott a magyar nemzet – szélesítve-tágítva ezáltal a különféle kontextusban élő, a magyar kultúrában mozgó-résztvevő, azt teremtő-alakító, egyúttal a magyarországi horizontokhoz képest divergáló tapasztalattal rendelkező emberek sorát (Losoncz 2020, 96).

Sem a közös nyelv és a hagyomány, sem az a feltételezés, hogy azonos líratörténeti korszakban létrejött művek hasonló jegyeket viselnek, nem ad elegendő alapot annak feltételezésére, hogy a kisebbségi költészetek az anyaországi líra alakulását követik. Csak a minor tapasztalat poétikai kifejeződésére összpontosító értelmezés írhatja le a kisebbségi versek jelentésszerkezetét. Az értelmezés nem indulhat ki pusztán a nyelvből, a közös irodalmi hagyomány-

ból, a képzettársítások közös pályáiból, az értelmezőnek mindenekelőtt azt kell vizsgálnia, hogy a minor vers hogyan, milyen helyzetből lép párbeszédbe a hagyománnyal, s hogyan alakítja ki – poétikai eszközök segítségével – azt a „saját” versszerkezetet, amellyel önmaga lehetőségeit is kijelöli. Ennek a jelentésszerkezetnek a példája az *Új Symposion* első és második nemzedékének önreflexív formáltságú költészete.

Irodalom

- Angyalosi Gergely. 2015. „az én szívemben boldogok a tárgyak”. In Uő. *Rejtett fényforrások*. 107–112. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Bányai János. 2003. Diszkontinuitás és versbeszéd: Az Új Symposion homályos útja az avantgárdtól a neoavantgárd és posztmodern felé. In Uő. *Egyre kevesebb talán*. 27–44. Újvidék: Forum Kiadó.
- Biti, Vladimir. 2018. The Politics of Remembrance: Walter Benjamin’s Childhood Around 1900 and Miroslav Krleža’s A Childhood in Agram in 1902–1903. In Uő. *Attached to Dispossession: Sacrificial Narratives in Post-Imperial Europe*, 235–276. Leiden–Boston: Brill.
- Böndör Pál. 2019. *Vásárlási lázgörbe: Verses elbeszélés*. Újvidék: Forum.
- Culler, Jonathan. 2000. Aposztrophé. *Helikon* 46 (3): 370–389.
- Danyi Magdolna. 2013. *Enyhület és felröppenés: Összegyűjtött versek*. Újvidék–Szabadka: Forum–Életjel.
- Domonkos István. 1963. *Rátka*. Újvidék: Forum.
- Domonkos István. 1964. Első áldozás. In *Kontrapunkt (Symposion 61–63)*. 22–28. Újvidék: Forum.
- Faragó Kornélia. 2020. A konzumattitűd verses formája. Böndör Pál: *Vásárlási lázgörbe: Verses elbeszélés*. *Alföld* 71 (3): 106–111.
- Jung Károly. 1991. *Barbaricvm: Fügák és más versek*. Újvidék: Forum.
- Krleža, Miroslav. 1952. *Djetinjstvo u Agramu (1902–1903)*. Zagreb: Državno Izdavačko Poduzeće.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2017. Szótest – látvány – hangzás: A költői kép hangolt materialitásának néhány kérdése Babits és Nemes Nagy között. In „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”: *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholladokról*, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn. 10–61. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Ladányi István. 2019. Műfordítás és kulturális identitás az *Új Symposion* folyóiratban. *Partitúra* 13 (1): 65–80.
- Losoncz Alpár. 2020. Különbségben létezni. *Híd* 86 (6): 80–98.

- Mártonffy Marcell. 2017. Tilalom és mértéktelenség: Nemes Nagy Ágnes és az apofatikus hagyomány. In „*folyékony szobor vagy szilárd szökőkút*”: *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*, szerk. Buda Attila, Palkó Gábor, Pataky Adrienn. 106–121. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Nemes Nagy Ágnes. *Összegyűjtött versek*. [Digitális Irodalmi Akadémia]. https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/NEMESNAGY/nemesnagy00386_kv.html (2022. aug. 14.)
- Szeli István. 1992. A *Barbaricum* élményhátteréről. *Híd* 58 (1–3): 97–100.
- Toldi Éva. 2012. „Mulatni kell”: Böndör Pál költészete és a lírai hagyomány. *Hungarológiai Közlemények* 43., új folyam 13 (2): 44–55.
- Tolnai Ottó. 1963. *Homorú versek*. Újvidék: Forum.
- Tolnai Ottó. 2004. *Költő disznószírból: Egy rádióinterjú regénye*. Pozsony: Kalligram.
- Utasi Csaba. 2007a. Ár ellen – mértéktartón: József Attila vajdasági recepciója az ötvenes évek elején. In Uő. *Ráadás*. 59–66. Újvidék: Forum.
- Utasi Csaba. 2007b. Az ezredvég rettenetes ragyogása. A hatvanéves Jung Károly költészetéről. In Uő. *Ráadás*. 146–154. Újvidék: Forum.
- Virág Zoltán. 2015. Az idegenség természetes léthelyzete: Danyi Magdolnával beszélget Virág Zoltán. *Tiszatáj* 69 (3): 74–85.
- Vučetić, Radina. 2012. *Koka-kola szocializam: Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik.

POETRY IN MINORITY

On the poems of Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör

The paper analyses the poems of vojvodinian poets of the second and third generation of *Új Symposion*, Károly Jung, Magdolna Danyi, and Pál Böndör, and highlights the unique aspects of poetry created in a minor situation. Károly Jung's notion of barbaricum, Magdolna Danyi's reflections on the South Slavic wars and addressing Ágnes Nemes Nagy, and poems in Pál Böndör's last volume, *Vásárlási lázgörbe* [Shopping Fever Curve], prove that the poetic interpretation re-evaluates the initial referential meaning: in poems written in a minority situation references to the circumstances and the social context are always intertwined with cultural codes. According to the author of this paper, an unavoidable challenge of describing poetry written in a minority context is the lack of a single mainstream in Hungarian poetry following the Treaty of Trianon as it was created simultaneously in several centres. *Keywords*: Károly Jung, Magdolna Danyi, Pál Böndör, minor experience, self-reflexion

PESNIŠTVO U MANJINSKOM KONTEKSTU

Pesme Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera

Interpretacijom pesama vojvodanskih autora, Karolja Junga, Magdolne Danji i Pala Bendera, pripadnika druge generacije autora časopisa *Új Symposion*, ukazuje se na karakteristike pesništva nastalog u manjinskim prilikama. Pojam „Barbarikuma“ kod Karolja Junga, pesme Magdolne Danji koje apostrofiraju Agneš Nemeš Nađ i pružaju refleksiju na južnoslovenske ratove devedesetih godina, kao i pesme iz poslednje zbirke Pala Bendera pod naslovom *Kriva potrošačke groznice (Vásárlási lázgörbe)* potvrđuju da se aluzije na okolnosti i na društveni kontekst u pesmama, u svim prilikama mogu tumačiti kao poetski postupci. Pri opisu manjinskog pesništva neizostavno se mora računati sa izazovom da posle Trijanonskog sporazuma mađarsko pesništvo nema jedan jedinstveni tok, već se ono istovremeno stvara u više centara. *Ključne reči:* Karolj Jung, Magdolna Danji, Pal Bender, manjinsko iskustvo, samorefleksija

A kézirat beérkezésének ideje: 2021. aug. 1.

Közlésre elfogadva: 2022. szept. 15.

ETO: 821.511.141-3(497.113)GERGELY B.
821.511.141-3(497.113)FÜLÖPI.
821.511.141-3(497.113)BÖRCSÖK E.
141.72-055.2
DOI: 10.19090/hk.2022.4.32-47

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia

FEMINISTA HÁTSZELEK:
A MODERN NŐ ESZMÉNYE

Gergely Boriska, Fülöp Ilona és Börcsök Erzsébet
életművében, szövegeiben

Feminist tailwinds

The ideal of the modern woman in the works and texts of Boriska Gergely,
Ilona Fülöp and Erzsébet Börcsök

Feministički vetar u leđa

Ideal moderne žene u delima Boriške Gergelj, Ilone Filep i Eržebet Berček

A vajdasági magyar irodalom történetének Szenteleky Kornél fémjelezte korai szakaszában, a 20. század első felében tűnik föl Gergely Boriska (1887–1943), Börcsök Erzsébet (1904–1971) és a korunk emlékezetéből kihullott Fülöp Ilona (1891–1954). A kisvárosi közegek írónői férfi írók társalmában, de a vidékünkre is beszívargó feminizmus eszméi mentén alakítják életüket, érnek alkotóvá, publicistává és szépiróvá. A korszakban elérhető női életpályák, boldogulási lehetőségek szövegeik nőalakjai révén is feltárulnak. A munka célja a fenti nőírók életútjából, szövegeiből kibontható modern nőalak elemzése, választ keresni a kérdésre, sikerül-e kibontakoznia a korszerű, önálló női identitásnak Vajdaságban a fenti időszakban, avagy pusztán érdekes színfoltként, a férfivilág asszisztenciájaként tekinthetünk a fenti alkotókra és szövegeikre.

Kulcsszavak: Gergely Boriska, Börcsök Erzsébet, Fülöp Ilona, nőíró, feminizmus

Feminista hátszelek: a modern nő eszménye

Irodalomtörténet-írásunk (Bori 2007, Vajda 2006, Vajda 2007) és lexikográfánk (Gerold 2017) a vajdasági magyar irodalom születését 1918-tól számítja. Bori Imre a fenti korszakolás ellenére nem tekint el az előtörténet tárgyalásától sem (Bori 2007). Kortárs kultúr- és irodalomtörténet-írásunk (Ispánovics Csapó 2011, Bence 2015, Mák 2020) egyre inkább alapozónak tartja a korai idők kultúra-, nemzet- és irodalomteremtő kontextusát, örökségét és hatásait.

Irodalmunk előtörténete férfítársadalomban születik. A nők politikai, gazdasági és jogi egyenlőségéért folytatott eredményes küzdelmek a XIX/XX. század fordulójához köthetők. A XX. század elején, Emmeline Pankhurst vezetésével kibontakozó szüfrazsett-mozgalom hatalmas tüntetéseivel, tömeggyűléseivel, zenekaros felvonulásokkal, éhségsztrájkokkal, demonstrációkkal megindítja a harcot a női választójogért (Kertész 1979).

1896 decemberében megkezdzi működését Budapesten a Schwimmer Rózsa vezette Nőtisztviselők Országos Egyesülete, amely a szokványos karitatív tevékenység és a nőoktatás mellett már az irodai nőalkalmazottak gazdasági jogainak a védelmével is foglalkozik. 1904-ben a fenti egyesület tagságából kivált csoport megalakítja a Feministák Egyesületét, amely nyíltan vállalja a női jogok védelmét az élet minden területén. Nagyon fontosnak tartják a nők munkavállalását, a függetlenséget, az önálló megélhetést, a szakszerű gyermeknevelés elveinek a terjesztését s nem utolsósorban a korszakot jellemző „kettős morál” elleni harcot. A nőmozgalom eszméi korán, már a XX. század elején eléri a vidéki Magyarországot. A polgári feminista nőmozgalom osztrák-német mintakövetéssel, fáziskéséssel ugyan, de igyekszik létrehozni a magyarországi mozgalom vidéki hálózatát. Megalakul a pécsi, nagyváradi, aradi, szegedi, szombathelyi és debreceni fiókegyesület. „Egyesületi kereteket kapott még a szervezkedés Temesvárott, Szabadkán, illetve 1909-ben alakult egy felvidéki fiók Nyitra központtal. 1914-től működött a Nyíregyházi Feministák Egyesülete. Nagybecskerekén, Kaposváron és Balmazújvárosban szintén tevékenykedtek” kisebb feminista csoportok (Czeferner 2016, 555).

1904 és 1918 között jelenik meg, hol Zomborban, hol Budapesten is (kettős szerkesztőséggel) Pataj Sándor ügyvéd, lapszerkesztő, ellenzéki politikus *Igazság* című politikai, irodalmi és jogi folyóirata. A szerkesztő poétai és filozófusi ambícióinak is jelét adja a lap hasábjain, másrészt politikai, művelődési jegyzeteket, jogászati szakcikkeket ír. A lap profiljába, a szabadkőműves eszmeiséggel összhangban, az általános választójogért folytatott küzdelem, a tudatlanság és az alkoholizmus elleni harc, a szocializmus eszméinek a népszerűsítése mellett

a feminizmus propagálása is beletartozik. Pataj maga is tevékeny szimpatizánusa a mozgalomnak, 1908-ban beszédet tart a feministák budapesti nagygyűlésén, 1911-ben Dirner Gusztáv és Bély Schwimmer Rózsa mellett Pataj Sándor képviseli Magyarországot Stockholmban a női választójogi nemzetközi kongresszuson. Az *Igazság* hasábjain publikál többek közt Bély Schwimmer Rózsa, gr. Teleki Sándorné (Szikra), valamint gr. Károlyi Mihályné, a magyar nőmozgalom élharcosai. A lap szerzői a képzett, dolgozó, politikai jogokkal is rendelkező nőben látják a társadalmi haladás egyik zálogát (Ispánovics Csapó 2003).

A feminizmus eszméi tehát nem idegenek irodalmunk, kultúránk előtörténetében, az első vajdasági magyar nőírók színre lépésének idején. Nem idegenek, de nem is közkedveltek, amint azt a zombori női kaszinó esete is tanúsítja. Pataj Sándor ötletét, haladó, korszerű kezdeményezését felkarolják ugyan az első sorban jótékonykodással foglalkozó zombori hölgyek, de az 1905 októberében a vármegyeszékhelyen megalapított kaszinó egyrészt a hiányzó női öntudat és felvilágosultság, másrészt a (férfi) közvélemény országos szintű rosszalló megszólalása okán halálra ítélt vállalkozás (Németh 2021a). Az értetlenség oka a helyi, csakis a férfiközönség számára elérhető 'kaszinókultúra' éretlenségéből adódhatott, hiszen a társaskörök (olvasóegyletek, kaszinók) olvasáskultúrájának meglétét (számszerű adatok hiányában) jórészt csak feltételezhetjük. Az egyleti könyvtárak nyomtatott szabályzata és/vagy könyvjegyzéke alapján pusztán arra következtethetünk, hogy az olvasó (férfi)tagok érdeklődését „a periodikumok mellett jobb esetben a klasszikus magyar irodalom szövegei, rosszabb esetben a korabeli divatos ponyva elégitette ki. A kortárs irodalom könyvei ritkán kerülhettek a térség olvasóinak a kezébe” (Ispánovics Csapó 2009, 102).

A századfordulón feltűnő polgári szabadegyetemek 'hálózata' Magyarországon, a déli vidékeken is kialakulni látszik. A szabad líceumok alapvető célja a műveltség, a szaktudás, a kor haladó eszméinek a terjesztése. Segítségükkel a feminizmus elvei, a női egyenjogúságért folytatott küzdelem is begyűrűzik vidékünkre, Szabadkán, Zomborban és Nagybecskerekén.

A feminizmus eszméi már a XIX. század végén hallatnak magukról Bácskában. 1899 novemberében többek közt Rorák Imre tart előadást *A nőkérdés és a középosztály* címmel Szabadkán a Szabadkai Szabad Lyceum-Egyesület (1899–1918) liceumi előadásainak a nyitóévében. A vármegyeszékhelyen működő Zombori Szabad Lyceum Egyesület (1899–1914) szervezésében hét alkalommal foglalkoztak a nőkérdéssel.

Az előadók között volt Strasser Lajos (1902), Staudacher Mariska (1903-ban ő volt az első női előadó), dr. Pataj Sándor (1906-ban), Bély-

Schwimmer Róza (1907-ben), Csajdáné Janda Matild (1911-ben), Loósz István (1912-ben) és dr. Cholnoky Jenő (1914-ben). Bedy-Schwimmer Róza a nők társadalmi helyzetéről tartott előadást. A *Bácska* 1907. február 8-i számában megjelent tudósítás leszögezte: a Szabad Lyceum jóvoltából a zomboriak végre egy vérbeli feministát láthattak és hallhattak. Szokatlanul élénk hangulatú rendezvény részese volt a megjelent közönség, miután az előadás alatt sokan közbeszóltak, de a gáncsoskodó kérdések mindegyikére kielégítő választ adott az előadó (Káich 1979, 74–75).

A nagybecskereki líceumi előadások (1901–1918) keretében 1910 februárjában Lux Terka *A nőkérdésről* címmel terjeszti a feminizmus eszméit (Káich 1979).

Glücklich Vilma, a fővárosi Feministák Egyesületének alapító tagja és ügyvezető elnöke, a *Nő és Társadalom*, valamint a *Feminista Értesítő* mozgalmi feminista lapok munkatársa, szerkesztője 1914 januárjában, vidéki előadás-sorozata keretében, Szabadkára is ellátogat. Nagy hatású előadásán felbuzdulva a szabadkai hölgyek a helyi Bárány vendéglőben Krausz Lenkének, a Szabadkai Önszegélyező Szövetkezet vezérigazgatójának az elnökletével létrehoznak egy lokális feminista egyesületet, amely Szabadkán is harcra száll a nők választójogáért. Pár hónappal később, márciusban ugyancsak Glücklich Vilma előadásának a hatására Nagybecskereken is megalakul a helyi feminista egyesület a Korona Szálló nagytermében Freund Adolfné elnöki közreműködésével (Németh 2021b).

A XX. század első felében felbukkanó bácskai magyar nőírók megszólalásaira minden bizonnyal a nők munkavállalását, önállóságát, egyenjogúságát támogató törekvések is hatottak. Az 'úttörők úttörői' eleinte inkább csak a sajtó hasábjairól ismerősek az olvasó számára, illetve vékonyka verses- és novellásköteteket, ritkábban történeti munkákat, népdalgyűjteményt publikálnak Bácskában és/vagy Budapesten. Alba Nevis (Unger Ilona), Jovánovich Lea, Janda Matild, (Molnárné) Radich Jolán, Radványne Ruttкаи Emma, Poznan Jolán, Polit Vladislava, Petykó Anna, Heller Margit (Mák 2016), Grujicsné Popovics Emília és Staudacher Mariska (Ispánovics Csapó 2011) szövegei egyaránt hatni kívánnak helyben, regionális szinten vagy éppen a fővárosban.

Lektűr és 'helyi színek' – Gergely Boriska

Az óbecsei születésű, Törökkanizsán élő (P.) Gergely (Gelbmann) Boriska (1887–1943) a zsidó származású, magyar anyanyelvű és tudatú bánáti irodalmá-

rok (Várady 2013) egyike, zsidó identitása ellenére a vajdasági magyar kulturális, irodalmi élet elkötelezett szervezője, alkotója (Pató 1986), Szenteleky (Sztankovics) Kornél (1893–1933) kortársa.

Irodalmunk egyik elfelejtett figurája „Esti Kornélia” (Szarvas 2018) a kortársak szerint is a dilettáns mintapéldánya (Szarvas 2018). „Percíró”, kire boruljon minél előbb a feledés jótékony fátyla (Szilágyi Á. 2013), hiszen semmi köze az „egészen nagyokhoz” (Babits 1979). Szenteleky a vajdasági magyar kultúra mindenesei között tarthatta számon a törökkanizsai írónőt is, hiszen kényszer szülte sokoldalúsága, szétforgácsolódó alkotómunkája járhatott ugyan felületességgel, de „sok apró teljesítménnyel” is, ami „a kulturális nivót a maga teljességében és nem csak egy-két pontján emeli” (Szenteleky 1944, 43). Ilyen értelemben, Szilágyi Márton irodalomtörténet-képe (Szilágyi M. 2013) felől szemlélve, a feminizmus ’konceptiója’, élet- és pályamodellje, eszmeisége teszi Gergely Boriska szövegeit, tevékenységét alapozó jellegűvé, a (vajdasági) magyar irodalom történetét pedig teljesebbé. Ideje tehát újradefiniálni a dilettáns fogalmát, hiszen egyre nyilvánvalóbb, hogy jelenlétük „(különösen egy-egy irodalomtörténeti helyzetben) nem feltétlenül átkos” (Szarvas 2015, 34), sőt reakciókészségükkel segítik az irodalom életében bekövetkezett változások kiteljesedését, pl. a női irodalmi emancipáció esetében is (Szarvas 2015).

Irodalomtörténetünk Gergely Boriska négy önálló kötetét jegyzi: két regényét (*A tékozló lány*, Budapest, 1929; *Asszonycél*, Zombor, 1933) és két mesekönyvét (*Mesék*, Kanizsa, 1926; *Nagyokról kicsinyeknek*, Szabadka, 1933) (Németh 2014, 87).

Az író nő a szabadkai *Bácsmegeyi Napló* napilap és a *Hétről-Hétre* hetilap ismert munkatársa lehetett, hiszen novelláival a korszak reprezentáns antológiáiban is rendszeresen szerepelt (*Almanach*. Bácsmegeyi Napló, 1924; *Kéve*, 1928; *Vagyunk*, 1928; *Almanach*. Bácsmegeyi Napló, 1929; *Koszorú*, 1931; *Ákácok alatt I–II.*, 1933; *Városok... falvak...*, 1933). Jelentőségére utal az a tény is, hogy a szabadkai/újvidéki *Képes Vasárnap* társadalmi és szépirodalmi hetilap *Kéve* című irodalomteremtő antológiájában a korszak ’hangadó’ regionális irodalmárai (Szenteleky Kornél, Tamás István, Fekete Lajos) nyomában Gergely Boriska hét novellával szerepel. Gergely életműve feltárássra, kallódó szövegei begyűjtésre, publikálásra, újraolvasásra várnak (Hózsa 2012).

Hiánypótló vállalkozását, felnőttekhez és gyermekekhez egyaránt szóló, szórakoztató és tanulságos „kultúrhistóriai” (Bori 2007) meséit a kortársak a szerző „nagy, reális érzéke” (Szirmai 1933, 727), meleg hangja, kiváló elbeszélő képessége s nem utolsósorban a lélektani elemzések újabb eredményeinek alkalmazása okán dicséri (Farkas 1934). Meseátírásaival a vajdasági magyar

gyermek- és ifjúsági irodalom egyik első, kísérletező szerzőjeként kanonizálódott (Herédi 2017). A mese műfajának és nyelvének programszerű modernizálása, a kultuszmesze beemelése Pósa Lajos és Gárdonyi Géza nyomában járva naiv, szentimentális hangvételükkel nem nyerik el a kortársak tetszését sem. Gergely Boriska dilettantizmusát publicisztikája és az induló irodalmi életben betöltött szervezőmunkája ellensúlyozza (Herédi 2019).

Az író önművei között tartja számon irodalomtörténetünk és lexikográfiánk *A tékozló lány* című szövegét. A regény az újpesti *Színes Regénytár* százkötetes olcsó, népszerű szerelmes regény (lektúr) sorozatának egyik darabja. Kézbe véve a harmincfilléres kiadványt, a következő adatokat rögzíthetjük a főcímlapról: szerző Clara Poole, fordította Gergely Boriska. A kiadás éve nem szerepel a kötetben. Gubás Ágota életrajzi jegyzetében szintén Gergely regényének tudja *A tékozló lányt* (Gubás 1992).

Gergely Boriska fordítása/regénye sem típusa, sem témája tekintetében nem illik Szenteleky írói kultúrprogramjába, a „helyi színek” elméletébe. Európa felől szemléli ugyan a vidékiséget, de a lokálistól eltávolodva, a fővárosi lektúr jegyében.

Börcsök Erzsébet *Sáríj*ának előképe, Ilse Ludvig, a drezdai zománcáru-nagykereskedő lánya a XX. század, 'a mai kor', a kapitalizmus gyermeke. 'Gyermekké' degradálja női mivolta is:

Az embert még felnőtt korában is csak gyerekek nézik otthon, akinek mindenben illik szótfogadni, és nem gondolnak arra, hogy az nem mindegy, ha az ember nem akarja meginni a tejet, amit nem szeret, vagy ha az ember nem akar a felesége lenni annak, akit nem szeret. A tej egészséges és tápláló, muszáj meg innod – mondják –, a férfi gazdag és eltart téged, muszáj hozzámenni – mondják később ugyanúgy (Poole [1929], 147–148).

Az anyának, Ludvignének, a jól szituált úriasszonynak a világlátását a kor közismert sztereotípiája határozza meg: „csak az dolgozik, akinek muszáj dolgoznia. De hogy a munka életcél legyen és erkölcsi alap, ez nem jutott volna soha eszébe” (Poole [1929], 41). Modern, „felvilágosodott” lányának, aki három évet töltött az orvosi fakultáson, a boldogság záloga a szellemi és anyagi függetlenség (a saját egzisztencia), a tiszta, önzetlen szerelem, az anyagi érdekből kötött házasság helyett. Ilse 'eltékozolja' a kapitalista gyáros személyében megjelenő jó partit, mert nem szeretné ugyanezt tenni az igaz, őszinte érzelmekkel. A nagyvárosból vidékre, Sonnenbergbe menekül, ahol a feminista eszmeiséggel összhangban „dolgozó nővé” lesz a helyi patikában. A vidéki lányok szemében Ilse alakja lelkesítő, a romantika 'rózsaszínű selyemfátyola'

borítja, regény vagy mozifilm hősnőjeként tekintenek rá: szép, okos és jó. Nem véletlenül. Külső megjelenése is ezt sugározza. Már a regény kezdetén sportdresszben jelenik meg egy autóbaleset áldozataként, vidéki mindennapjaiban nadrágot húz, motorbiciklit vezet az egyik helyi fiatalember társaságában („A száguldás izgalmas gyönyöre feszítette idegeiket, repültek, mint két álomlátó, csodaváró, modern csavargó, a hajdani mértőföldes csizmájú Matyi utódai”, Poole [1929], 94). Ílsét a konzervatív vidék szemében kompromittálja a független nő életmódja. A munkát vállaló, magát eltartó lány vesszőfutása a látszat után ítélő kispolgári társadalom kettős erkölcséből fakad. A magányos nőt vadnak nézik a férfiak, „akire szabadon vadászhatnak, fegyverek válogatása nélkül” (Poole [1929], 107). Majd a narrátor másodszer, fokozott felháborodással is rámutat:

...a magányosan élő fiatal nő védtelen, mint egy facsemete az útszélen. Mindenki megtépheti koronáját és a legkisebb szélvihar is kettétörheti. Hiába nemes az oltás, hiába akar nagyranőni, megélni egyedül, diadalmasan... Ismeretlen, gonosz erők törnek rá, amelyekkel szemben tehetetlen és ismeretlen férgék lerághatják üde lombjait [...] Hát csakugyan hiába öntudatos, akaraterős, dolgozniakaró és jó egy fiatal, szép nő, nem menekülhet mindettől, ha magányosan él? (Poole [1929], 144).

Ílse sorsának megoldása korabeli mozifilmekbe illő váratlan fordulat. A gazdag nagybácsi halála oldja meg kilátástalannak látszó helyzetét. A lány nagy vagyont örököl, hirtelen minden jóra fordul, megmenekül a nem kívánt házasságtól. Megtalálja végre helyét egy fiatal, vonzó úriember, a karlsdorfi orvos, Müller Heinz oldalán.

A *Kalangya* folyóirat első négy számában, 1932 májusa és augusztusa között jelenik meg Gergely Boriska folytatásos regénye, a *Varrótűhercegnő*. Számunkra nemcsak azért érdekes, mert, illeszkedve a meseparafrázáló opushoz, modern Hamupipőke-történetként is felfogható (Berényi 2015), hanem a szövegben megalkotott női identitás konstrukciója miatt is. A férfi hatalom áldozataként megjelenő nő (Kemenes Géfin – Jastrzebska 1998), Szalay Kornélia alakja és életútja kísérlet az anyagilag és szellemileg független „új nő” megkonstruálására (Borgos 2007). Az érettségizett varróleány „a magányos útnak indulás gesztusá”-val (Berényi 2015, 2) szeretne kilépni a kisvárosi mindennapokból, miközben az önálló párválasztás szándékát is megfogalmazza: a férj legyen úriember, lehetőleg diplomás, író vagy művész.

Lia tehát *nagyvárosi kószálónővé* lép elő: a beszélő nevű kisvárosból, *Poroskából* érkező varróleányból titokzatos zszurnalisztává avanszál, aki

nyugodtan nézelődhet a városban, azaz privilegizált térhasználati lehetőségekkel bír, önmaga jogán van szabad bejárása a modern városi nyilvánosság helyszíneiként, kvázi-színpadaiként funkcionáló közterekre: szerkesztőségekbe, kávéházakba, színházi büfékbe (Berényi 2015, 3).

A lehetőségek adottak, Lia azonban, habitusából adódóan, nem képes túllépni önmagán, vidéki kötöttségein, műveltségén, világlátásán. A városi áruházak kirakataiban, a férfiszemekben tükröződő, inkább passzív, mint független, vidéki varróleány három kalandja három kudarc története. Az „új lelkeségű nő”, Erdős Renée asszonyhőse, csak messziről, áthallások vagy éppen egy rosszalló említés alkalmával (Berényi 2011b) mutatja meg magát. A Varrótűhercegnő leveleiben végül mégis anyjától vár megerősítést, átírja a hagyományos meseszerkezetet, s egy csöppet sem váratlan fordulattal egy hozzá és Poroskához illő habitusú, telekvári saját *Béka király* vagy *Szörnyeteg* (Berényi 2015) felesége lesz.

Gergely Boriskát szerelmes regényei miatt Sziráky Dénes Sándor, a *Kalangya* egyik munkatársa a komolytalanság vádjával illeti. A szerelmi históriák már kimentek a divatból, 'komoly problémák' felé kell fordulni, s szint vallani: „Hogy tudniillik milyen világnézet szolgálatában állok. Valljak szint az írásommal, mert valaki vagy cionista, vagy kommunista, vagy pacifista, polgári, avantgarde, vagy mit tudom én micsoda, akkor, amikor író” (Gergely 1932, 413). A válaszban a kettős polgári erkölcs ellen forduló feminizmus gondolatvilága is tetten érhető. Nem lehet elhallgatni a gazdasági válság mellett megmutatkozó „szekszuális nyomorúságot”, amint azt a polgári társadalom erkölcsöszei oly szívesen teszik. Az írónak nem kendőznie kell, hanem tükröképet mutatni „az élet szekszuális arcáról” (Gergely 1932, 414). Ilse Ludvig és Szalay Kornélia életútjának buktatói, irány- és sorsválasztásai, sikerei és kudarcai a fentiekkel összhangban történnek.

Novella és 'szcenárió'

Gergely Boriska *Varrótűhercegnője* mögé Fülöp Ilona (1891–1954) alakját is odaképezhetjük. *A tékozló lány* [1929] című regény első fejezete (Ilse és anyjának sorsdöntő autóbalesete) akár egy 1928-as újsághír nyomán is íródhattott volna, amelyben Korda Mária színésznő szenved balesetet New Yorkban, kísérőjével és személyi titkárával, Fülöp Ilonával (F. N. 1928).

A szabadkai hivatalnoknő a helyi Magyar Hitelbank alkalmazottja. A *Bácskai Hírlap* és a *Bács megyei Napló* munkatársa, a szabadkai sajtó első újságírónöje. 1913-ban kerül ki a nyomdából és felejtődik el *Kacag a sátán* című novellás-kötete. A kisvárosi közegben eszmélő írónőt „...a család kötötte, amely még

azt sem helyeselte, hogy egyetlen lányuk irkafirkálással foglalkozik és holmi haszontalan költők társaságában tölti el a fiatalságát” (Vukov 1999, 13).

Fülöp Ilona 1914 májusában testvéréhez utazik New Yorkba. Amerikában 1915-ben férjhez megy Nicolaus Murrayhez. Tizenegy évig az amerikai magyar lapok (*Bányászlap, Berkó Képes Újsága, Amerikai Magyar Népszava*) publicistája.

1926-ban, amikor Kosztolányi Dezső *Édes Anna* című regényét írja, Hollywoodba költözik. Három évet él itt. Először Fazekas Imre titkárnője, majd egy évig Kertész Mihállyal dolgozik együtt. Később, 1928-tól Korda Mária fogadja fel titkári munkakörbe, akinél „nem volt nagyon sok dolga. Szabad idejében írt egy filmdrámát. Magyar cseléd lány a hőse. Átadta a szcenáriumot az Universal vezető-dramaturgjának, aki elolvasta és ezt mondta: – Olyan jó és karakterisztikus ez az írás, hogy öt évre szerződtetjük Önt. Fülöp Ilona most Hollywood legboldogabb nője” (Ismeretlen 1928, 60). A törekeny szabadkai újságíró mesébe illő, filmvászonra kíváncsozó karriertörténete, nőhöz nem illő, szokatlan munkálkodása később is foglalkoztatja a magyar sajtót:

Kint élt Hollywoodban Fülöp Ilona, aki egyike a legcsodálatosabb embereknek. Newyorkban volt évekig és más amerikai városokban mint újságíró. Hollywoodban szcenáriumokat írt, fordított, titkárnősködött, zsenije az ottani küzdő magyarok központjává tette, akik hozzájártak tanácsért, ötletekért, bátorságért, kitartásért és harapnivalóért. Maga csinálta magyar stílusu bútorai, szőnyegek, vánkosai, batikjai az iparművészet remekei, házáat otthonná, menedékházzá tette. Csüggedhetetlenebb, ambiciózusabb emberi lény Fülöp Ilona még az erős, törhetetlen többi hollywoodi dolgozónál is, ez pedig nagyon sokat jelent. Darabokat és regényeket írt, közben éhezett, úgy lefogyott, hogy mozogni sem birt, de kedélye, lelkierője töretlenül energiát sugárzott. Még eddig nem volt igazi szerencséje, sőt mindig jött valami a szerencse és a lehetőség közé. Fülöp Ilona bámulatraméltó, annál inkább, mert nő, aki fizikailag nem éppen robusztus. Minden nap meghozhatja neki a hosszú évek kegyetlen szenvedésének eredményét. Mindennap, minden óra (Béla 1931, 28).

Fülöp Ilona novelláiban, tárcáiban, egyetlen film-forgatókönyvében a nők alárendeltségét tematizálja (Vukov 1999). Témaválasztására a feminizmus eszméi is hatnak. A *Bácskai Hírlap*ban ő maga is tudósít egy szabadkai feminista rendezvényről.¹

¹ Fülöp Ilona. 1913. A feministák Szabadkán. *Bácskai Hírlap*, jún. 26. (145): 1.

1932-ben Fülöp Ilona *Tavaszi zápor* című 1928-as forgatókönyve alapján (francia–magyar koprodukcióban) azonos címmel rendez világsikerű fekete-fehér hangosfilmet Fejős Pál (1897–1963).² Egyik segédrendezője Keleti Márton.

Fejős egyévnnyi franciaországi kitérő után tér vissza Magyarországra. Párizsi készítésre „parasztfilm” forgatására készül, nem minden előzmény nélkül: „A téma már megvolt, mert 1931-ben, mielőtt elhagyta Hollywoodot, megvásárolta az Universaltól a megfilmesítési jogát egy ilyen tárgyú forgatókönyvnek (Dodds 1973, 51), mely Fülöp Ilona (1891–1954), az 1914-ben az Egyesült Államokba vándorolt író nő munkája volt” (Fejős 2002, 722).

A *Tavaszi záport* négy nyelven (magyar, francia, német, angol) négyszer egymás után veszik föl. A 75 perces filmdráma francia címe *Marié, légende hongroise*. Az idegen nyelvű cím is utal a rendező kultúráreprezentáló, művészetteremtő szándékára:

A *Tavaszi zápor* a negyedik magyar hangosfilm volt. A produkció a Hunnia Filmgyárban a francia–magyar Osso cég költségén készült (Lajta 1942, 29; Nemeskürty 1965, 13, 311), komoly francia technikai háttér igénybevételével (Heltai 1932; Fehér 1932). „Ezért jöttem én Párizsból Budapestre – írta – és csináltam meg a *Tavaszi zápor*-t. Nem azért csináltam, mert meg voltam győződve, hogy irodalmi óriás, sem pedig, mert azt hittem, hogy a világ legjobb képét csinálom, hanem mert úgy láttam, hogy ennek a képnek vannak lehetőségei Amerikában [...], én ezt a filmet Amerikának csináltam és azért, hogy elindítsak valamit, amin keresztül a művészethez közeledünk” (Fejős–Nagy 1932, 588–589) (Fejős 2002, 738).

A Budapest melletti faluban, Boldogon forgatott film Magyarországon megbukik, ennek oka pedig nagy valószínűséggel valóban abban a mozzanatban kereshető, hogy Fejős munkája tézisdarab, amely magyar falusi környezetben játszódik ugyan, de attól idegen, hiszen a magyar kispolgári miliőt, annak úrhatnamságát, képmutatását mezteleníti le (Nemeskürty 1965).

² 1919-ben vagy 1920-ban rendezi első filmjeit a magyarországi Mobil Studios számára. 1923-ban Bécsbe, majd Berlinbe, azután Párizsba, végül New Yorkba, Hollywoodba menekül a fehérterror és a Horthy-rezsim elől. Bécsben Max Reinhardt alkalmazza, Párizsban egy sikertelen produkciót rendez. Első sikeres amerikai játékfilmjét, *Az utolsó pillanatot* 1927 októberében készíti. Az Universal Filmstúdióhoz szerződik 1930-ig. Fejős a filmet a festészet rokon művészetének látja, a történet helyett a fény és az árnyék filmes lehetőségei izgatják. 1931-ben elhagyja Amerikát, hogy hangosfilmeket rendezzen Franciaországban. 1941-ben hátat fordít a filmkészítésnek. https://upwikihu.top/wiki/Paul_Fejos

A *Tavaszi zápor* cseléd-történet³, félúton „a modern művészfilm és a konvencionális melodráma között” (Balogh–Király 2000, 177). Hőse, a megesett cselédleány Édes Annától eltérően szelíd didaktikával mutat rá, nem szabad továbbörökíteni a múlt hibáit (Vukov 1999). A kiszolgáltatott, gyenge akarátú nőt egy független, önálló női identitásnak kell felváltania.

Női regény a 'helyi színek' sodrában

A korszak fenti női szerzői közül Börcsök Erzsébet (1904–1971) munkássága már a XX. század második felétől részévé válik a jugoszláviai magyar irodalom történetének. Irodalomtörténetünk (Bori 2007) Gergely Boriskát említi, Fülöp Ilonát nem tartja számon, Börcsök Erzsébetet egy oldalon át tárgyalja.

A bánáti, csenei születésű tisztviselőnő, később magyartanárnő első, *Sári* (1924) című kisregényét, „lányportróját” (Bori 2007), Szenteleky Kornél patronáló szándéka ellenére, 1932 helyett⁴ jóval később, csak 1971-ben olvashatja a nagyközönség 'színes', szórakoztató regényként (Berényi 2011a). A korabeli kritika- és irodalomtörténet-írás a kisebbségi problematika felvetésében látja a szöveg értékeit, Börcsök pedig igyekszik megfelelni ennek az elvárásnak (Bori 2007). A kapitalista élet- és világrend kulisszái előtt kibontakozó (kis)polgári szerelmes regénye, „lányregénye” (Utasi 1994), a *Sári*, több ennél. Címer Sári, a gazdag temesvári fakereskedő kisportolt, üzleti érzékkel megáldott lánya emancipált, „mai nő”, így a feminista elvek is megérintik („A sorsa mindenki-

³ „A történet egy megesett vidéki cselédleányról szól. Az indító felirat szerint a film egy Alföld-szerte az »öregek ajkán« élő legendát mutat be, mely szerint az áprilisi záport »halott anyák zúdítják alá a mennyországból, hogy megvédjék lányaik erényét a tavasz és a szerelem kísértéseivel szemben«. Szabó Marit, egy falusi kispolgári családnál alkalmazott szolgálót a falu urasági intézője csábítja el, aztán természetesen magára hagyja. Megtudván, hogy a lány gyereket vár, úrnője elküldi, így a közeli városba megy, beáll cselédnek, majd egy mulatóban kap munkát. Itt szüli meg lányát. Társnői és a vendégek szeretettel veszik körbe. Húsvétkor visszamegy falujába, a templomban bemutatja gyermekét. Ismét a városban látjuk, ám itt egy erkölcsvédő szervezet elszakítja a gyereket a megesett anyától, menhelyre viszik. Szabó Mari ismét falujába tér vissza. Kinevetik, megalázzák, nem találja helyét, a falusi kocsmában kétségbeesésében inni kezd. Májusi litániára a templomba megy, ahol könyörgés közben meghal, a mennyországba kerül. Innét látja 15 évvel később, hogy lányát egy uraság hozzá hasonlóan el akarja csábítani. Egy csillogó aranyvödörből vizet zúdít alá, mely, mint tavaszi zápor odalent megmenti 16 éves lányát” (Fejős 2002, 238).

⁴ Egyes értelmezések (Berényi 2011) jogosan, recepció-történeti körülménnyel magyarázzák, hogy a regény Szenteleky ajánlása ellenére sem jelenhetett meg a maga korában. A XX. század tízes–húszas éveiben a magyarországi női lapok didaktikus, identitásformáló lányregényeket közölnek, amelyek társadalmilag elfogadott, normakövető női magatartásra buzdítanak (Kádár 2002). A *Sári* története, nőalakja nem illik ebbe a sorba.

nek a saját kezében van”, Börcsök 1971, 111) akkor is, ha a (kis)polgári világ viszonyai erre még nem érettek meg, amint azt Sári bukása, a vele történő „kiszámítható szörnyűségek” is példázzák.

A végtelen fal (1933) című tézisregényében az író nő a vajdasági etnikumok, szerbek és magyarok együttélésére fókuszál, Szenteleky Kornél mégis érdekes, eleven, határozottan jó, noha „kissé asszonyos regénynek”⁵ nevezi, hiszen Kalán Margit „a szív túlradó ösztönösségének megtestesítője” (Utasi 1994, 122).

Börcsök Erzsébet legismertebb munkája az *Eszter* (1939), amit a hatvanas években kiegészít, s amelyre (*A végtelen fal* mellett) az áhított vajdasági magyar regény (Szenteleky 2000) egyik megvalósulásaként is tekinthetünk. Juhász Erzsébet posztumusz *Határregényének* (2001) a perspektívái újraértelmezik és határregénnyé avatják *Eszter* történetét (Hózsá 2003). Más meglátások szerint Börcsök szövege a Szenteleky-kultusz és a trianoni trauma regénye (Berényi 2011) is. Nem utolsósorban családregegy, amely a női sorsot tematizálja (Bori 2007), a kor és a régió polgári női identitáskonstrukcióját vetíti ki. *Esztert* a női sorson belül az anyaság regényeként is olvashatjuk. Módráné egy a sokgyermekes kispolgári családban kibontakozó anyafigura, aki környezete rosszállása, a lemondások, áldozatok sorozata ellenére az anyaság felbuzgó „meleg árama” (Börcsök [1939], 18) által indítva vállalja ötödik gyermekét, *Esztert*. A szentté magasztosuló íróemberért rajongó lány, *Eszter* habitusát „a szexualitás sokkja” (Berényi 2011c) formálja. A regény teret ad a bűnként megélt kamaszkori nemi-ség, a nők elleni erőszak és az abortusz történeteinek. S nem utolsósorban annak a közvetve megfogalmazott véleménynek is, hogy a nő szexuális vágyait csak a házasság szentsége teheti szalonképessé, „hiszen a szeretkezés nem számít többé szerénai bűnnek, sem könnyelmű cselekedetnek” (Berényi 2011c, 78).

Börcsök fenti regénye okkal kanonizálódik a vajdasági (magyar) irodalomban. 2002-ben, az újvidéki női stúdiumok kutatói és kiadói programsorozatának köszönhetően szerb nyelven is megjelenik.⁶

Irodalom

Babits Mihály. 1979. *Az európai irodalom története*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. <https://mek.oszk.hu/06300/06304/#> (2022. márc. 11.)

Balogh Gyöngyi – Király Jenő. 2000. „*Csak egy nap a világ...*”: *A magyar film műfaj- és stílustörténete 1929–1936*. Budapest: Magyar Filmintézet.

⁵ „...ennek a fiatal és tehetséges írónőnek van egy érdekes, eleven, ha mindjárt kissé asszonyos regénye, mely azonban határozottan jó regény” (Szenteleky 1943, 286).

⁶ Eržebet Berček. 2002. *Ester*. Ford. Lidija Dmitrijev. Novi Sad: Ženske studije.

- Béla Miklós. 1931. Amiről az ujságok nem irnak. *Ujság*, okt. 18. (237): 28.
- Bence Erika. 2015. *Virtuális irodalomtörténet*. Veszprém: Iskolakultúra. <https://mek.oszk.hu/16600/16648/16648.pdf>, (2022. máj. 22.)
- Berényi Emőke. 2011a. Igény és igénytelenség. Börcsök Erzsébet: Sári. *Híd* (10): 32–39. http://epa.oszk.hu/01000/01014/00085/pdf/EPA01014_hid_2011_10_032-039.pdf. (2021. jan. 13.)
- Berényi Emőke. 2011b. Üvegeipő és szaténruha. Szexualitás és aszexualitás Gergely Boriska Varrótühercegnő című kisregényében. *Hungarológiai Közlemények* (2): 126–136.
- Berényi Emőke. 2011c. Trauma és elfojtás (Börcsök Erzsébet: Eszter). *Híd* (8–9): 81–92.
- Berényi Emőke. 2015. *A női identitás konstrukciója Gergely Boriska és Börcsök Erzsébet prózájában*. <http://docplayer.hu/2916574-A-noi-identitas-konstrukcioja-gergely-boriska-es-borcso-erzsebet-prozajaban.html> (2021. nov. 12.)
- Borgos Anna. 2007. Nők és nőképek a kultúrában: Átmenetek, átjárások, Másik-szerepek. In Uő. *Portrét a Másikról – Alkotónők és alkotótársak a múlt századelőn*. 23–66. Noran: Budapest.
- Bori Imre. 2007. *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Börcsök Erzsébet, Vargáné. [1939]. *Eszter*. Noviszád: Urania nyomdai műintézet és kiadóvállalat.
- Börcsök Erzsébet. 1971. Sári. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Czeferner Dóra. 2016. A polgári feminista nőmozgalom vidéken a 20. század kezdetén. In *Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon: Rendi társadalom – polgári társadalom* 28. Szerk. Pap József, Tóth Árpád. 549–560. Budapest: Hajnal István Kör, Társadalomtörténeti Egyesület. https://www.academia.edu/31442178/A_polg%C3%A1ri_feminista_n%C5%91mozgalom_vid%C3%A9ken_a_20_sz%C3%A1zad_kezdet%C3%A9n (2022. jún. 12.)
- Farkas Geiza. 1934. Gergely Boriska: Nagyokról kicsinyeknek. *Magyar Minerva* (1): 62.
- Fejős Zoltán. 2002. A művészet és a tudományos érdeklődés határán: A népi tematika Fejős Pál életművében. In *Mir-susne-hum: Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. 721–742. Budapest: Akadémia.
- (F. N.). 1928. Korda Mária autóbalesete Newyorkban: Mutató ujjá kitörött. *Est*, márc. 13., 11.
- Gergely Boriska. 1932. A szekszualitás, mint téma. *Kalangya* (10): 412–415.
- Gerold László. 2017. *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon. (1918–2014)*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet.
- Gubás Ágota. 1992. Gergely Boriska világa. *Híd* (10–11): 771–774.
- Herédi Károly. 2017. Író-apokrifek. *Híd* (7): 76–83.
- Herédi Károly. 2019. A vajdasági magyar gyerekirodalom kezdetei (1925–1969). *Híd* (7): 102–116.

- Hózsa Éva. 2003. Börcsök Erzsébet határregényének határfejezetei. *Magyar Szó*, máj. 17–18., (114): 25. <http://www.zetna.org/zek/folyoiratok/73/hozsa1.html> (2021. máj. 12.)
- Hózsa Éva. 2012. Retro Távlatnyitás. A vajdasági magyar irodalmi visszatekintés kereszteződései. *Hungarológiai Közlemények* (3): 1–12. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/129%20Hungarologia_2012_3_pdfa.pdf (2021. jún. 2.)
- Ismeretlen. 1928. Intim Pistának, Budapest. *Színházi Élet* (32): 60.
- Ispánovics Csapó Julianna. 2003. Egy zombori folyóirat a 20. század elején. *Magyar Könyvszemle*, 4. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00039/mksz2003_4_03.htm (2021. jún. 12.)
- Ispánovics Csapó Julianna. 2009. Az olvasás 'feltételezett' kultúrája Bácskában a XIX/XX. század fordulóján. *Hungarológiai Közlemények* (3): 102–117.
- Ispánovics Csapó Julianna. 2011. *A bácskai magyar irodalmi kultúra előtörténete a régió magyar könyvkiadása szempontjából*. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Kádár Judit. 2002. „Otthonod az uradé”: Három 20. századi magyar képes hetilap nőképe. *Médiakutató* (4): 78–97.
- Káich Katalin. 1979. Szabad líceumok Bácskában és Bánátban. *Hungarológiai Közlemények* (41): 5–105.
- Kemenes Géfin László – Jastrzebska, Jolanta. 1998. A női gyönyör ábrázolása: Lázadás és lemondás. In Uő. *Erotika a 20. századi magyar regényben (1911–1947)*. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Kertész Magda. 1979. *A szüfraszettek*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- Mák Ferenc. 2016. *A magyar irodalom kialakulása és története a Bácska és Bánság területén*. Doktori értekezés. Újvidék: Bölcsészettudományi Kar.
- Mák Ferenc. 2020. *Cicelle virágoskertjének díszei: Irodalom és nemzeti újjászületés a Délvidéken. 1867–1920*. Újvidék: Forum Könyvkiadó Intézet.
- Nemeskürty István. 1965. *A meseautó utasai: A magyar filmesztétika története 1930–1948*. Budapest: Magvető.
- Németh Ferenc. 2014. Három vajdasági kultuszmeséről. (Gergely Boriska: Mese Arany Jánosról. Mese Jókai Mórról. Mese Petőfi Sándorról.) In *A mese és kontextusai*. VIII. Nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete = Bajka, priča i njeni konteksti. Zbornik radova VIII međunarodne naučne konferencije = The tale and its contexts. 8th International scientific conference. Volume of studies. Főszerk. Raffai Judit. 86–93. Szabadka: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar.
- Németh Ferenc. 2021a. A zombori női kaszinó. *Hét Nap*, júl. 2., 25. <https://hetnap.rs/cikk/A-zombori-noi-kaszino-36283.html> (2021. aug. 2.)
- Németh Ferenc. 2021b. Az első szabadkai és becskerei feministák. *Hét Nap*, okt. 3., 39. <https://hetnap.rs/cikk/Az-első-szabadkai-es-becskerei-feministak-37231.html> (2021. szept. 1.)

- Pató Imre. 1986. Régi írásokat olvasunk: Ecsetvonás Gergely Boriska portréján. *Üzenet* (1–2): 25–28.
- Poole, C. [Clara]. [1929]. *A tékozló lány: Regény*. Ford. Gergely Boriska. Ujpest: „Szines Regénytár” Kiadóvállalat.
- Szarvas Melinda. 2015. Nélkülözött profilkok, nélkülözhetetlen dilettánsok. A dilettánsok Szenteleky Kornél által kijelölt meghatározó szerepe az 1920-as évek végén szerveződő vajdasági magyar irodalomban. *Híd* (2): 33–46.
- Szarvas Melinda. 2018. *Tükörterem flamingóknak: Irodalomtörténeti tanulmányok a magyar vajdasági irodalomról*. Budapest: Fiala Írók Szövetsége.
- Szenteleky Kornél. 1943. Szenteleky Kornél levele Kende Ferencnek. In *Szenteleky Kornél levelei. 1927–1933*. Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Bisztray Gyula és Csuka Zoltán. 286. Zombor–Budapest: Szenteleky Társaság.
- Szenteleky Kornél. 1944. A kultúra mindenesei. 40–43. In *Uő. Krónikák*. Újvidék: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadása.
- Szenteleky Kornél. 2000. Hol késik a vajdasági regény? In *Uő. Új lehetőségek – új kötelességek*. 76–78. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Szilágyi Ákos. 2013. Oblivio litterarum: Se rendek, se trendek. Totális felejtés a poszt-kánoni korban. *Alföld* (3): 91–103.
- Szilágyi Márton. 2013. Vannak változások: Az elfeledés és felfedezés műveletei az irodalomtörténetben. *Alföld* (3): 63–70.
- Szirmai Károly. 1933. Gergely Boriska meséskönyve. *Kalanga* (11): 726–727.
- Utasi Csaba. 1994. Börcsök Erzsébet regényei. In *Uő. Vér és sebek*. 116–124. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Vajda Gábor. 2006. *Remény a megfélemlítettségben: A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. (1945–1972)*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Vajda Gábor. 2007. *Az autonómia illúziója: A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete. (1972–1989)*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Várady Tibor. 2013. *Zoknik a csilláron, életek hajszálon: Történetek az irattárból. Dokumentumpróza*. Újvidék–Budapest: Forum Könyvkiadó Intézet – Magvető.
- Vukov, Petar. 1999. Szabadkától Hollywoodig és a feledésig. Fülöp Ilonáról – egy szabadkai magyar írónőről, a XX. század elejéről. *Üzenet* (3–4): 7–19.

FEMINIST TAILWINDS

The ideal of the modern woman in the works and texts of Boriska Gergely, Ilona Fülöp and Erzsébet Börcsök

Feminist tailwinds: the ideal of the modern woman in the works and texts of Boriska Gergely (1887–1943), Erzsébet Börcsök (1904–1971), and Ilona Fülöp (1891–1954) – the latter has faded into oblivion – appeared in the early phase of Hungarian

literature in Vojvodina marked by Kornél Szenteleky at the beginning of the 20th century. These small town women writers fashioned their lives, developed as writers, publicists and belletrists in a society of male writers, but were also influenced by the ideas of feminism which had infiltrated the region. Opportunities for prosperity and careers for women at the time can be traced through the characters in their texts. The aim of the work was to analyze the modern female figure that can be revealed through the careers and in the texts of the above women writers, and to find an answer to the question whether the modern, independent female identity succeeded in developing in Vojvodina in the mentioned period, or else, we should consider the above authors and their texts as merely interesting colours assisting and complementing the male world.

Keywords: Boriska Gergely, Erzsébet Börcsök, Ilona Fülöp, modern woman, woman writer

FEMINISTIČKI VETAR U LEĐA

Ideal moderne žene u delima Boriške Gergelj, Ilone Filep i Eržebet Berček

U razdoblju istorije vojvođanske mađarske književnosti, obeleženom uticajem Kornela Sentelekija, u prvoj polovini 20. veka pojavljuju se Boriška Gergelj (1887–1943), Eržebet Berček (1904–1971), kao i Ilona Filep (1891–1954) (koju iz današnje perspektive obično gubimo iz vida). One sazrevaju u stvaraoce, publiciste i književnike, u palanačkoj sredini, u okruženju muških pisaca, ali i pod uticajem feminističkih ideja koje dopiru i do naših krajeva. Životni putevi i perspektive žena iz tog razdoblja predstavljeni su kroz ženske likove u njihovim delima. Cilj studije je da se na osnovu životopisa i književnih dela pomenutih autorki analizira ličnost moderne žene, da se pronađe odgovor na pitanje da li u navedenom periodu u Vojvodini može da dođe do izražaja savremeni, samostalni ženski identitet, ili se na spisateljice i njihove tekstove može gledati samo kao na retke svetlosne efekte u svetu obeleženom muškom dominacijom.

Cljučne reči: Boriška Gergelj, Eržebet Berček, Ilona Filep, savremena žena, ženski pisci

ETO: 821.511.141-311
355.018(1-072)''19''
DOI: 10.19090/hk.2022.4.48-63

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
erika.bence@ff.uns.ac.rs

A MAGYAR HINTERLAND-REGÉNYEK SORA

Tersánszky Józsi Jenő: Viszontlátásra, drága...

Series of the Hungarian Hinterland Novels

Jenő Józsi Tersánszky: Viszontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)

Još jedan mađarski roman zaleđa

Joži Jene Teršanski: Doviđenja, draga...

Ady Endre 1916. december 1-jén, a *Nyugat* Figyelő rovatában napvilágot látott ismertetőjében „az első igazi háborús regény”-nek minősíti Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című regényét. A recepció több explicit mozzanat (például: háborús tematika, női főszereplő, vallomások jelleg etc.) alapján *A margarétás dal* (1929) című művének párdarabjaként határozza meg, míg a legújabb kutatások – Munk Artúr *A hinterland* című 1933-as művére reflektáltan – az ún. hátországregények sorában helyezik el. A tanulmány e kontextusok hálózatában mutatja be a jelölt alkotást. A hasonlóságokat és a különbözőségeket figyelembe véve arra keresi a választ, hogy Tersánszky regénye hogyan illeszkedik az első világháborús regények műfajváltozatainak sorába, s igazolható-e az az előfeltevés, hogy a magyar irodalom alakulástörténetében a *Viszontlátásra, drága...* megjelenésével egy új, addig nem létező regénytípus és beszédmód jött létre. A hagyománykeresés eljárása viszont a mű előképeinek, mintáinak (például: 19. századi magyar levélregény, orosz realista próza) feltárását szolgálja.

Kulcsszavak: a háború tematizálása, orosz regényirodalom, hátország, női szempont, levélregény

A Vizontlátásra, drága... keletkezéstörténeti helye

A *Vizontlátásra, drága...* és *A margarétás dal* párregényként való értelmezhetősége a Tersánszky-recepció visszatérő hivatkozása. Rónay László tanulmánya (Rónay 1983) is azonos kontextusba helyezi a két, másfél évtizednyi különbséggel (1916-ban és 1929-ben) íródott, illetve napvilágot látott regényt, noha dolgozatának vonatkozó kitétele épp az elbeszélői beszédmódok különbözőségét emeli ki. Amíg a *Vizontlátásra, drágát* a „szenvtelen” kívülállás, „bizonyos mértékű távolságtartás” (Rónay 1983) jellemzi, mivel a levélforma nem teszi szükségessé a történet értelmezésének elbeszélői magatartását, addig *A margarétás dalban* – noha a közreadás korábbi regényében érvényesített helyzete itt is jelen van – a háború kiváltotta vagy fokozta lelki folyamatok kifejtése áll az elbeszélés középpontjában.

Hammerstein Judit Munk Artúr ismert, a jelenséget címében is megnevező hátországregényét, *A hinterlandot* vizsgáló tanulmányának (Hammerstein 2017) összegzésében tér ki Tersánszky Józsi Jenő vonatkozó regényeire, mint azonos kontextusban értelmezhető narratívákra:

Tersánszky számára is meghatározó volt az első világháborús élményanyag, amelynek több művet is szentelt. A formai újítások tekintetében is remek *Vizontlátásra, drága!*, illetve *A margarétás dal* című írások egyaránt a háborús hátországot mutatják be két női sorson keresztül, ragyogó lélek- és jellemrajzzal. Mindkét mű középpontjában egyébként többek között a nemiség áll, ám *A hinterlanddal* összevetve jóval összetettebb, rafinált megközelítésben (Hammerstein 2017, 165).

Noha a két mű azonos típusokba (női sorsregény, lélektani regény, hinterland-regény) sorolhatóságának szempontjai meglehetősen elnagyoltak, következtetése általánosító, mégis ráirányítja a figyelmet a palettára helyezett művek sokféleségére: a műfaj sor változatosságára, ellentmondásaira, digresszióira; a velük kapcsolatos sztereotípiák lebontásának szükségességére, mint amilyen például az, hogy az első világháborús regények sorába tartoznak mindazok a regények, amelyek a világháború éveiben íródtak, jelentek meg, amelyeknek elbeszélő ideje a háború időtartalmát jelöli, valamilyen formában tematizálják, említik, a fő elbeszélőszál háttérben működtetik a háború történések kulisszáit.¹

Nagyon fontos kiindulópontot jelentenek a vizsgálat szempontjából Ignóty Ádám és Ady Endre könyvismertetői, amelyek a regény 1916 novemberében, a *Nyugat*

¹ A kutatásnak a jelenségre vonatkozó, már közölt eredményei: Bence 2020; Bence – Ispánovics Csapó 2020.

könyvsorozatában történt kiadását követően szinte azonnal megjelentek, lévén arról szó, hogy az három folytatásban már korábban is napvilágot látott a folyóirat lapjain. Ignotus írása az Ady-szövegnél eggyel előbb, az 1916. évi 22-es számban látott napvilágot, és legsarkalatosabb pontja az a megállapítás, hogy Tersánszky e műve tematizálja ugyan a háborút, de végső soron a *Viszontlátásra, drága...* „nem háborús regény, hanem regénye egy leánynak, kit a háború lökött ki úri s leányi életéből s oda a férfiak közé, mint lökhetett volna puszta elszegényedés, ami miatt mondjuk nevelőnőnek kellett volna mennie” (Ignotus 1916). Ady Endre ennél konkrétabban fogalmaz: „az első igazi háborús regény”-nek nevezi a katona-író művét, műfajtypus-alkotó elemként azonban ő sem a harci események ábrázolását, hanem annak az emberi sorsokban lecsapódó jelentéseit tekinti: „Titkos mottója mintha ez volna, hiszen igaz, háború, sőt Háború van, de ember is van, embersors is van, s a gépfegyver sem pattoghat ember nélkül s ha nincs ember, kire?” (Ady 1916).

Az első világháborús regényeket vizsgáló kutatások megegyező konklúziója, hogy a műfajtypust alkotó művek második, 1927 és 1931 között létrejött vonulatát tekinthetjük reprezentatív, a narratívát létrehozó sorozatnak: ami Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1927) című regényének megjelenésétől Kuncz Aladár *Fekete kolostor* (1931) című művéig terjed, míg világirodalmi szinten Erich Maria Remarque *Nyugaton a helyzet változatlan* (1929) című alkotása nyitja a második sort Ernest Hemingway *Búcsú a fegyverektől* (1929) című regényével együtt, és az előbbi szerző *Győztesek és legyőzöttek / ...és azután... / Vissza a háborúból* címeikkel fordított² *Der Weg zurück* (1931) című műve, a *Nyugaton a helyzet változatlan* folytatása zárja (Bence – Ispánovics Csapó 2020; Bence–Kocsis 2019; Hammerstein 2017; Szekernyés 2011). Markáns kivételt Jaroslav Hašek *Švejk-történetei* jelentenek, amelyek már 1923-ban napvilágot láttak, a mű jellege, narratívája azonban egészen más eljárásokra mutat azoknál, mint amilyenek az első világháborús regények sorát jellemzik (Bence 2018, 2021).

A (vajdasági) magyar irodalomban is ismerünk több, az említett második vonulat létrejötté előtt megjelent, az első világháború eseményeit tematizáló irodalmi naplót vagy regényt, illetve a két műfaj ötvözése által létrejött alkotást. Ezeknek egy része csak évtizedekkel később, vagy a nagy háború kitörésének centenáriuma idején került kiadásra, ezáltal nem juthatott a recepció fénykörébe egészen a 20. század második feléig, vagy még későbbi időkgig.³ Megjelent

² Benedek Marcell és Szabó Lőrinc fordításai.

³ Csáth Géza háborús naplója 1997-ben, Munk Artúr autentikus feljegyzései 1999-ben, K(ozma) József háborús visszaemlékezései csak 2014-ben láttak napvilágot. Lásd: Csáth 1997; Munk 1999; K. József 2014.

azonban 1919-ben, illetve 1920-ban, tehát szinte a megélt életesemények és -történések lezajlásának szinkrón idejében két, ún. hadifogoly-könyv: Bokor Ervin (Bokor 1919), illetve Fleissig József (Fleissig 1920) naplója, amelyekben a szibériai fogság és az onnan való szökés történetéről számolnak be. Nem áll rendelkezésünkre e két mű hatástörténeti szerepét vizsgáló kutatás, ugyanakkor más vizsgálatok eredményei (Bence 2018, 2020, 2021; Bence – Ispánovics Csapó 2020; Bence–Kocsis 2019; Hammerstein 2017; Szekernyés 2011) sem tartalmazzak műfaj-konstituáló szerepükre, illetve megjelenésüknek irodalmi jelentőségére vonatkozó észrevételt.

1919-ben Nagybecskerekén látott napvilágot Tarkó János *Amíg a nagy vihar tombolt...* (Tarkó 1919) című regénye, amely – noha a korabeli sajtó, illetve könyvtörténeti kiadványok is számontartották – csak az említett centenárium kapcsán került irodalomtörténeti vizsgálatok vonzatkörébe. Egyrészt az adatgyűjtők, azaz a bibliográfusok vették számba arra keresve a választ, hogy mikor jelent meg a térség, Vajdaság politikai határai között az első regénynek nevezhető könyv, másrészt az alakulás- és műfaj történeti kutatások igyekeztek kijelölni lehetséges helyét az első világháborús regények valamely vonulatában vagy változatai sorában. Ez utóbbiak viszont olyan eredményre vezettek, amelyek alapján beilleszthetetlennek minősítették a regényt a műfajváltozat keretei közé. Az összevető vizsgálatok során ugyanis kiderült, hogy a Tarkó-regény nem állítja a történelmi eseményt, az első világháború történéseit poétikai eljárások és jelentések szolgálatába: az *Amíg a nagy vihar tombolt...* (a címében argumentált módon) csak kulisszaként jeleníti meg a világeseményt, amelynek előterében a Verne-regényekből ismert történések képeznek tudományos-fantasztikus regénynarratívát (Bence 2020). Emellett azt is tudjuk, hogy Tarkó János (1881–1981) nem volt katona, sem más módon aktív személy a háborúban, a reá vonatkozó adatok és leírások (például az Aisne folyó mentén lezajlott csaták) a korabeli híradásokból kerültek művébe; ezért sem vállalkozhatott egy Hemingway- vagy Markovits Rodion-regényhez hasonló autentikus elbeszélés vagy napló(regény) megírására.

Az első világháborús regények típusában Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága...* című regénye – a fentiek tükrében vonhatjuk le a következtetést – rokonszólóan áll egy, csak másfél évtizeddel később sort alkotó narratíva létrejöttének kezdőpontján. Ezért értelmezésünk kiindulópontja az, hogy műfajalkotó, azaz sort nyitó írói vállalkozásról van szó, amely keletkezéstörténeti kontextusa (autentikus helyen és időben jött létre), valamint a háború tematizálása révén szakít az irodalmi hagyománnyal, például a 19. századi magyar lányregény vagy az orosz realista elbeszélés eljárásaival, s hoz létre olyan új beszédmódot, amelyeknek

reprezentáns szövegei majd csak a század harmincas éveinek elején, a kellő rálátási távlat létrejöttével nyernek ismét teret a magyar regény alakulástörténetében. Ilyen értelemben viszont Tersánszky 1916-ban íródott műve – saját, 1929-ben megjelent alkotása, *A margarétás dal* mellett – leginkább Munk Artúr *A hinterland* című regényével rokonítható (Hammerstein 2017).

*A szociokulturális viszonyok megváltozása
mint narratívateremtő tényező*

Tersánszky Józsi Jenő 1914-ben vonult be önkéntesen, és a galíciai hadszíntérre került. A háborúról szerzett közvetlen tapasztalatait eleinte naplójegyzeteiben örökítette meg, majd 1916-ban sikerült egy napra Budapestre látogatnia, ahol találkozott Ignotusszal, aki amellet, hogy anyagilag is támogatta a szerzőt, élményeinek elbeszélésére buzdította. A *Viszontlátásra, drágát* Tersánszky ennek hatására új állomáshelyén, Losoncon kezdte írni, elkészült részeit pedig barátja, Tihanyi Lajos segítségével sikerült eljuttatnia a *Nyugat* szerkesztőségébe, amely augusztustól szeptemberig három folytatásban tette közzé, majd hamarosan nyomtatásban is megjelentette (Rónay 1983; Pataky 2019, 71). Megírásának ideje és helyszíne tehát hozzátétőlegesen megegyezik a regényben megjelenített idővel és cselekményének terével. A *Viszontlátásra, drága...* azoknak az első világháborús regényeknek a sorába tartozik, amelyeknek szerzője valóban járt és részt vett az ábrázolt hadszíntéren és harcokban, eltér tőlük viszont abban (és ilyen szempontból egyedi), hogy nem a visszatekintés távlatából, a háború befejezését követően egy-másfél évtizeddel később íródott és jelent meg, hanem azonnal, az elbeszélte történésekkel szinkrón időben.

A galíciai háborús eseményeket Markovits Rodion *Szibériai garnizon* (1928), Munk Artúr *A nagy káder* (1930) és Szabó István – Andrée Dezső *Egy legionista naplója* (1931) című regénye jeleníti meg úgy, hogy az ábrázoltak mögött megélt tapasztalatok állnak. Utóbbi cím esetében csupán Andrée Dezső életének adott szakaszáról vannak adataink, míg Szabó Istvánról, a volt idegenlégiós-ról keveset tudunk: csak az Andrée által közvetített információknak vagyunk a birtokában – arról sincs bizonyítékunk, hogy valós személy volt és nem írói alteregó vagy kitaláció. Mindezért azt feltételezzük, hogy a regényben ábrázolt 1915-ös háborús események a magát kéziratgondozónak feltüntető Andrée élményein alapulnak (Bence 2015, 2017, 2018). Az említett regények megírása és a megélt/ábrázolt élmény ideje között eltelt idő, az emlékezés eljárása az összegezés, a tapasztalatlevonás és az értékelés perspektívájába helyezi a történéseket, míg a valós idejű élmény a történések egészen más dimenzióit emeli ki. Az említett regények a háborús propaganda tartalmait, az osztrák–magyar

hadvezetés felkészületlenségét és alkalmatlanságát, a csatatéren megélt borzalmakat, illetve a hadifogolylét traumáit helyezik az ábrázolás középpontjába. A Tersánszky-regényben ezek a jelenségek közvetve, a szereplők elbeszéléseiben, beszédében nyernek formát; a közvetlenül megjelenített térben a háború következményeinek a közösség tagjai, a hétköznapi emberek életében, sorsában történő lecsapódásának, tükröződésének a jelenségei kerülnek előtérbe.

Ismertetőjében Ignotus fontos argumentumokat jelöl meg arra vonatkozóan, hogy mely aspektusai teszik a másként „regénye egy leánynak” kontextusban értelmezhető *Viszontlátásra, drágát* háborús regénnyé. Előbbi jelentésében Tersánszky „háború nélkül is megírhatta volna” művét, miként a 19. századi magyar és az orosz regényirodalomban is számos példája van annak, hogy egy női sors az egzisztenciális körülmények megváltozása, testi-lelki traumák vagy más szerencsétlenség hatására hogyan válik tragikussá vagy más értelemben drámaivá. Viszont,

ha háborús regény, akkor ezt kell megéreztetnie, mint ahogy a *Germinal* a bányamunka regénye s minden alakja körül ott rezeg annak levegője s emberei sülve-főve, élve, halva, szeretve úgy párologják magukból a bányát, hogy szinte átlátszó burok gyanánt látszanék meg fotográfiájukon, ahogy a *Du Prel* fotográfiáin minden embert körülkörvonalaz a belőle kisugárzó ok (Ignotus 1916).

Egy hagyományos értelemben vett „lányregény”-ben, jegyzi meg némi ironiával is a hangjában Ignotus, a hirtelen elszegényedés következtében a főszereplőnek, „mondjuk, nevelőnőnek kellett volna állnia” (Ignotus 1916). Az előkelő, nagyvárosi élethez szokott, elkényeztetett Nela azonban a morális alászállás és az önértékelés összeomlásának legmélyebb bugyrait járja meg: „hozzaordenárésodik a pénztelen és őrmesteres élethez, nem másképp, mint ahogy hozzá is magasztosodhatott volna jómódhoz, gazdagsághoz, törvényes rendhez, kényelemhez s a kiválasztottak társaságához” (Ignotus 1916).

Mi a megejtő ebben a regényben? – a keresett formája bizonyára nem s megint az író epilógusa sem olyan stílusos, amilyennek ő eleve kigondolta. Egy elszegényedett, érett, lengyel úri szűz ottrekedt Galíciában a Háború elején s beteljesedik vele az a végzet, amelyik egy normális hadgyakorlaton is elérte volna. Még csak hadgyakorlat se kellett volna, ez már régi dal s a rokon sorsú irodakisasszonyok nem ülnek le utána a zongorához szonátákat játszani avagy naplót írni (Ady 1916)

– reflektál a háború sors- és narratívaalkotó jelentéseire Ady Endre is a recenziójában.

Ezek a meghatározások ugyanakkor nemcsak a háborús, hanem a tágabb és hagyományos értelemben vett történelmi regény műfaji karakterisztikáira is vonatkozhatnak; fontos műfajalkotó momentumuk ezeknek, hogy a történelem a nemzeti közösség tagjainak sorsában értelmeződik (Bence 2011).

A *Viszontlátásra, drága...* valóban úgy kezdődik, mint egy 19. századi polgári regény. Az elbeszélés e regényhagyomány alakzatait érvényesíti, amikor az önhibáján kívül, az apa átgondolatlan gazdasági döntései és öngyilkossága (bár ez így egyszer sem hangzik el, de erre utalnak a narrátor megjegyzései, miszerint „nem bírta el” a következményeket) miatt szerencsétlen körülmények közé jutott Nela az eseményeket követően, végső elkeseredésében ragad tollat, és számol be levél formájában egykori barátnőjének a történekről. Viga a Nela sorsának ellentétét képező, a közösségileg legitimált női sorsmodellt képviseli, aki férjhezmenetele és a törvényes polgári viszonyok között megvalósított életvezetése révén, családjá és a férje irányítása alatt élvez védeltséget még a háború szélsőséges körülményei közepette is. Mi több, távol kerülve a valós harci eseményektől, inkább a háború járulékos hasznát ismeri, valós és sötét oldalát – miként az hónapokkal korábban íródott, de barátnője kezébe csak a társadalmi és a személyes katasztrófát követően jutott levele is tanúsítja – még elképzelni sem tudja. Problémái (például, hogy Rajmund, a férje nagyon meghízott, ezért attól fél, kiábrándulhat belőle) Nela történetének tükrében már gyerekesek és nevetségesek; a korabeli közösségi viszonyok álságos, hazugságokból építkező konstrukcióira is rávilágítanak:

Szinte röstellem bevallani, hogy nekünk még hasznunk van ebből a háborúból. Nem elég hogy Rajmund csámpás untauglich, még ezenfelül szállítunk a hadseregnek s ez háromszoros forgalmat hoz a vállalatnak. Ez az utálatos civil, még minap azt merte mondani, hogy a háborúban eddig még a szállítók jobb szolgálatot tettek nálunk a hazának a hadvezéreknél. Egy pillanatot se merj késlekedni. Fogj tollat és írd, mikorra várjunk benneteket. Alig várom, hogy elmeséljem neked miket láttunk s milyen rémes kalandjaink voltak hazajövet. (Nos és tudod még...) (Tersánszky 1916).

Vidékre menekülésüket követően egy ideig még Nela sem engedi el azokat az illúziókat és ábrándokat, amelyeket a nagyvárosi úri világ felületesebb, valódi értékeket, minőséget nem tartalmazó életmodelljei kínáltak fel számára, s amelyeknek az orfeumok és olcsó regények közvetítette hazug képét a(z) – anyai mintát és erkölcsi útmutatást nélkülöző – szereleméhes, érzéki lány valóságként él meg.

Így lenne... Keresnek egy művésznőt. A vállalat igazgatója ott volt azon a kabarén s látott engem. Ő tudja, mi történt azóta. Ajánlatot tesz. Holnap, vagy holnapután kapok egy levelet. Kérem, ezek s ezek a feltételeim, azonnal válasz... Rendbe jön minden... Színpad... mosolygok, óriási siker. Meg vannak bolondulva, taps, virág, káprázat, forróság... Ott van a szőke gróf. Amelyik oly kedvesen félrehajtva tartotta fejét az estélyen. Megismert, tudja, jobb körből való lány vagyok. Már akkor igen tetszettem. Most már izgatóbb, színésznő... Esztelenül szerelmes... Az öltözőben beszélek vele. Így nézek rá bámulva. Jenkiewitz mondta, egészen feketének látszik, mikor úgy nagyra nyitom a szemem. – Nem tagadom gróf, Ön igen rokonszenves nekem. (Igen, így éppen jó.) – De őszintén beszélek, kérem, mondjon le rólam. Én nem lehetek másként Öné, mint a felesége. Akkor ő... Szeme egészen fátyolos az izgalomtól. Közelebb hajol. Nem, nem, ez így képtelen, hagyjuk. Szeretője leszek, pont. Valószínűbb. Majd aztán lehet... Egészen elveszíti esztét. Ügyesen csinálom. Jön egy másik, a barátja. Félt. S végül aztán... Nos így... Kocsin hajtunk ketten, hitvese vagyok, a Mickievic fasoron. Szelíden, kedvesen kissé kihajlok a hintóból, mintha valami apróságra figyelnék. Steinbergék jönnek szemközt. A nagyobbik lány s anyja. Rám bámulnak a járdáról. Szívélyesen intek, de aztán megint csak arra nézek mosolyogva, amiért imént kihajoltam, mintha érdekelne. Ebből látják, mily... Istenem, micsoda örültség ez! Nevetek magamon. Ah! Ily nyomorultul lenni. Mi vár rám?... Segíts meg Istenem (Tersánszky 1916).

Ezeket az életszerűtlen és működésképtelen mintákat leplezi le, tőri össze benne először a nagyapa kendőzetlen igazmondása, majd a háború nyers, bornírt és erőszakos valósága. Nagyapja ugyanis egyértelműen a tudomására hozza, hogy apjukat teszi felelőssé a történelemért, s egyáltalán nem tartja elfogadhatónak nevelési módszereit, amelyekkel idősebb fiából „ingenyelőt”, lányából pedig „piperés dámát” nevelt.

Idézett kritikájában Ady Endre jelzi, hogy a főhős végzetében nem csak a háború kitörése játszik szerepet. Intellektuális felkészültsége és neveltetése hiányosságaiból kifolyólag az „egy normális hadgyakorlaton is elérte volna” (Ady 1916). Hasonló konzekvenciákat von le Utasi Csaba is tanulmányában:

Tragédiája természetesen nem abban van, hogy elkurvult, hébe-hóba mással is megesett már ilyesmi, mégsem akarta elemészteni magát, hanem abban, hogy elfogyott körülötte a levegő, hogy az érzékek póre játékának rabszolgája lett. Cellába szorult, ahonnan nincs kiút. Friss

tapasztalatai birtokában huszonöt éven át kialakult életvitelének máza lepatogott, végérvényesen, ugyanakkor azonban a virtuális Nela kiteljesítése is lehetetlen számára, mert ahhoz szellemi készsége teljességgel elégtelen. Kiszolgáltatottsága fokozhatatlan, s ebben egy kicsit minden ember kiszolgáltatottságát is ott érezni (Utasi 1990, 44).

Nela sorsmodelljének távoli előzményeiként a 19. századi magyar szentimentális levélregény, sőt, Hamupipőke-asszociációk is felmerülhetnek. Fanni, Nela és Hamupipőke életvezetése hasonló hiányokra épül: nélkülözni kénytelenek az édesanya aktív védelmező erejét és erkölcsi mintaadását. Hármójuk közül Hamupipőke van a legjobb helyzetben, hiszen édesanyjának még volt ideje jótanáccsal és útmutatással („légy jó!”) ellátni, aminek segítségével a lánynak sikerül is kikerülnie az erkölcsi bukás veszélyeit, sőt, az apja is képes védelmezői szerepét ellátni, például amikor a herceg a menekülő lányt hazáig üldözi. Ugyanakkor hangsúlyos Hamupipőke-párhuzam a Tersánszky-hős életében, ahogy az elkényeztetett úri kisasszony a házvezetőnő helyzetében találja magát, amelynek során filléres gondokkal kell megküzdenie. Jellemző, ahogy ezt az alávetettséget első, el nem küldött levelében még nagyképűséggel, hazugsággal próbálja palástolni, s csak későbbi újraolvasásakor, amikor már megjárta az erkölcsi züllés útját, ismeri fel élethelyzetének valódi dimenzióit.

Nela édesanyjáról egyetlen szó sem esik a regényben, csak feltételezzük, ha abból indulunk ki, hogy legkisebb gyermeke az elbeszélés aktuális idejében tíz évnél fiatalabb korú lehet, hogy már évekkal (esetleg egy évtizeddel) korábban – amikor a lánynak leginkább szüksége lett volna helyes mintára és életvezetési tapasztalatokra – elhunyt. Amikor az isten háta mögötti, de elvileg nyugalmas kisvárosba, a nagyszülőkhöz érkeznek, már túl késő, hiszen Nela már túlérett, egzaltált, realitásérzékkel nem rendelkező, nagyrészt pallérozatlan műveltségű lány (egyetlen említhető intellektuális készsége, hogy alapszinten megtanult zongorázni és anyanyelvén, a lengyelen kívül ismeri a korszak társalgási nyelveit, feltehetően a németet és az oroszot – egy megjegyzéséből viszont kikövetkeztethető, hogy magyarul nem beszél). Hiányosságainak korrekciójára sem nyílik lehetőség, hiszen érkezéskor a nagyanya már súlyos beteg, hamarosan meg is hal, a nagyapa pedig érzéketlen és túl idős a nevelői feladatokhoz. Húszéves öccse, Jakob is hamar kiesik és örökre eltűnik az életéből, amikor az idegenlégióba áll, de kalandor természete, érzelmi éretlensége és szintúgy félresikerült neveltetése révén egyébként is alkalmatlan lenne a családfői szerep átvételére és betöltésére. Viga nevű barátnőjétől elszakítják a körülmények. Kezdetben nem is biztos benne, hogy megmaradt-e köztük a régi barátság. Majd amikor

mégis megkapja a levelét, amelyben ugyan feltétlen segítségéről biztosítja, azzal kell szembesülnie, hogy a barátnő sem lehet megfelelő támasza. Egyrészt helyzete csak annyiban különbözik az övétől, hogy előnyös házasságot kötött, aminek köteleibe biztonságban lehet, viszont nincs önálló döntéshozatalra lehetőséget nyújtó helyzetben, másrészt feltétlen támogatása a háború előtti, még a jó hírű úrilánynak, nem a megesett Nelának szól.

Hogy a jelentés szolgálatába állított korszak, a 20. század eleje, a regényfikción kívül is mennyire álszent, hamis valóságtudatot és morális válságot jelentő kor volt, több, az adott időszakban keletkezett eredeti napló is tanúsítja. Egyik legjellemzőbb példája Andrassy Ilona grófnő 2015-ben napvilágot látott levelei és naplója, a *Mindennek vége!*. Párhuzamba állítva a Tersánszky-regény megjelenítette világ jellemzőivel, az lehet az egyik fontos következtetésünk, hogy a kiváltságos társadalmi helyzet, mint amilyen a grófnő esetében az arisztokrata származás és a háború végéig biztos anyagi háttér, sőt, a megfelelő iskolázottság sem jelent abszolút védelmet a kétes tendenciákkal szemben. Noha Andrassy Ilonának helyzetéből kifolyólag lehetősége van önálló döntéseket hozni és életvezetési stratégiákat megvalósítani, ezek egy része a kor színpadias, hősieskedő manírjait képezi le, tehát álságos és hamis képleteken alapul. Például, amikor katonának állt férje után Galíciába megy, és ott ápolói feladatokat szeretne ellátni, nevelőapja karhatalmi eszközökkel próbálja meg hazahozatni. Későbbi, olaszországi szanitéci szolgálata során is számos valóságidegen, hamis következtetést von le a társadalmi jelenségek és a háború mibenlétét illetően. Éppúgy nincs tisztában saját női léthelyzetének karakterisztikáival, mint a szerény képességű, butácska Nela, mi több, a szerelemről és a szexről szóló gondolkodása, ismeretei sem kevésbé egzaltáltak és illuzórikusak (Andrassy 2015).

Ignotus és Rónay László (Ignotus 1916; Rónay 1983) is párhuzamba állítja a *Viszontlátásra, drága...* világát az orosz regényirodalomból ismert miliővel és alakokkal: Malagin Nikolajevics Nikolaj személyében valóban megjelenik a kifogástalan fellépésű és beszédű, sármos, vidéki orosz nemes, azonban a háború életre keltette bornírt és kusza viszonyok között ezeknek a magatartásoknak már inkább csak a gyengeségei, hiányosságai és felületességei nyilatkoznak meg. Malagin személyiségében nyomai sem mutatkoznak Vronszkij megrendült identitástudatának, miként Nela kisszerű sorsában sem Anna Karenina bukásának nagy volumenű tragédiája. A háború azt hozza felszínre e világból, ami az elmúlt évtizedek takargatott kórtünete volt: a korrumpált igénytelenséget, az erkölcsi értékkövetés hiányát, ami tragikusan adekvát alapot jelent a korszak eszkalálódó morális válságához és az első világháború kirobbantásához.

A „hinterland-regények” sorában

A regény kezdete, az elbeszélés menete egy ideig nem ad támpontokat ahhoz, hogy hova kellene elhelyeznünk, illetve milyen térben elképzelnünk a kibontakozó történéseket. A levelet író én-elbeszélő, a vallomást tevő Nela akár magyar lány is lehetne: semmilyen körülmény sem utal etnikai hovatartozására, mi több, a megjelenített valóságtér a Monarchia bármely vidékét és helyét jelentheti. Az első ilyen utalást a főhős azon leírása tartalmazza, amelyben a térkép fölött vitatkozó nagyapáról és Jakobról fest képet:

Sokáig csak annyi hatása volt [mármint a háborúnak – B. E. megj.], hogy késtek az újságok s megdrágult minden, meg egy-két menekült jött legkülönbözőbb hírekkel. Na meg, hogy Jakob s Nagyapus minden este összevesztek a térképen. Egyikük így, másikuk amúgy kerekítette ki szabad Lengyelországot s kölcsönbe leszamarazták egymást (Tersánszky 1916).

Később az elbeszélő egy futó pillantást vet a kisvároson átvonuló, itt még euforikus hangulatban levő, a lakosság által megéljenzett csapatokra, a „mieinkre”, majd rövid vendéglátásukról is beszámol, ám azt is megjegyzi, hogy magyarok voltak, ezért beszélni nem tudtak velük.

Az első konkrét etnikai meghatározás a lengyel felmenőkkel is rendelkező, a nyelvet kiválóan beszélő Malagin szájából hangzik el, amikor kijelenti beszélgetés közben:

Igazán csodállak benneteket lengyeleket – mondotta többek közt, – hogy olyannyira ellenségekül tekintetek bennünket s most is a legnagyobb hűhóval az osztrákok mellé álltok. Hisz ha már elnyomásról van szó, hát az osztrákok, meg éppenséggel a németek nem éppoly elnyomóitok mint mi? No, hisz tudom, azt mondjátok, hogy az elnyomatás sokkalta nagyobb nálunk. Az egész világ tele van: súlyos iga, meg kancsuka, meg a pici tudja miféle mesékkel. Ezen igazán, csak nevetni lehet. Na természetes, hogy afféle nyugtalan bolondokat, meg holmi izgága feltűnni vágyókat megfenyítünk alaposan. De hisz ezt éppúgy megcselekszik nálatok is, vagy épp a németeknél. S ha nem, csak gyengeségre vall (Tersánszky 1916).

Ez a furcsa, kettős mérce, illetve a távlatokban gondolkodás hiánya nemcsak a szélhámos Malagin magatartására jellemző, hanem az osztrákok vereségét korábban elképzelhetetlennek állító, de az orosz csapatok bevonulásával meggyőződését hamar feladó, az erkölcsi konjunktúra előnyeit büntudat nélkül elfogadó

nagyapa megnyilatkozásaira is. Mi több, a férfi karjaiban és képzelt szerelme búvkörében Nela gondolatai közé is hamar visszatérnek korábbi ábrándjai, csak most nem lengyel vagy osztrák, hanem orosz környezetben képzelettel el férjhezmenetellel megvalósuló szerencséjét és boldogságát:

Ez a föld most Oroszország lesz. Távol minden ami volt... Nikolaj megszeret. Ő talpig nagyjellemű. Azt mondja: – várjon rám, míg vége lesz a háborúnak. Akkor hitvesemmé teszem. Elmegyek vele hazájába. Vagy jobb, őt váratlan felmentik, ez most jön, nemsokára... Ott vagyok... Mindenki megbámulja szépségem. Úrnője leszek egy úri háznak. Ő dúsgazdag... Estélyt adok... Mindenki előtt vonzó s érdekes az idegen asszony. Az utcán komolyan, szomorúan sétálok férjem karján... De Nagypusék! Ah! Közönséges, nevetséges. Ő... hátha egy löveg találja őt útközben... Örület. Megint álmodok... Nyomorult! Nagypust feláldoznád esztelen vágyaidért. Ilyen, ilyen a lelkem... Mit érdemelhetek? Ezért van minden!... Mit tudhatod még?... Az este gyöngédséget mutatott. Ez így szokott lenni. Meglehet holnap már erőszakkal bevonszol magához. Ott van Fetyka, ha ellenkedek... Ah! Mi várhat rám?! Olyan volt a tekintete néha... láttam... – „mi alaposan megfenyítettünk, holmi izgága”.

Édesem alig tudtam szabadulni. Képzetelem egyre elibém hozta egy ily ölelkezés kéjét. Meg kellett ijednem magamtól. Nos, tudod milyen volt a boszorka, rettenetes kerítóm.

De megfogható-e előtted drágám, mit dúlt össze valómban annak érzése, hogy minden elveszett, csak a kárhozat, örültség, pusztulás járnak szabadon mindenütt, mint a hiénák az omladékok között. Menekülni valamibe e gyötrelemtől, egy óra halálos, utolsó gyönyörébe, gyalázatba, tébolyba... (Tersánszky 1916).

A vonatkozó történeti események minimális elmélyültségű kutatása is eredményre vezetett, de az általunk említett, az első világháború galíciai eseményeit tematizáló regények is nagyban segítettek bennünket annak megértésében és meghatározásában, hogy a Tersánszky-regény pontosan mely háborús eseményekkel összefüggő történekekről beszél. Ehhez még hozzávéve a mű keletkezésének pontos idejéről szóló adatainkat, szinte biztosra vehető, hogy a regényben ábrázoltak az ún. Bruszilov-áttöréssel függnek össze, vagyis az orosz csapatok 1916. július 4-én indított, és az osztrák–magyar csapatok vereségével végződő offenzívájáról van szó. De nemcsak ezeknek az eseményeknek a megjelenítésében, hanem más jelenségek kifejtésében és tematizálásában is felfedezhetünk azonos karakterjegyeket a *Viszontlátásra, drága...*, valamint a Markovits-, a

Munk- és a Szabó–Andrée-regények narratívája között. Mindegyiknek témája ugyanis a korszak – euróriadiszleteik mögött lapuló – erkölcsi és gazdasági válsága, a propaganda megtévesztő és mérgező hatása, az elbizakodottság, amellyel a politikai és hadvezetés egészen az első vereségekig és szörnyűségek napvilágra kerüléséig bagatellizálja a háború jelentőségét és következményeit; ahogy a tömeg felül nekik és hitelt ad a propagátorok, a politikai és hadi korrupció, a hátszág szélhámósai terjesztette „igazságok”-nak, állításoknak. Különösen erős Munk Artúr második háborús regénye, a műfajtypus nevét adó, 1933-ban napvilágot látott *A hinterland* intertextuális kötődése Tersánszky regényéhez. *A Vizontlátásra, drágával* Tersánszky Józsi Jenő ugyanis már 1916-ban megnyitotta azt az irodalmi regénydiskurzust, amelynek hasonlóan jelentős alkotásai majd csak a század húszas éveinek végén, a harmincas évek elején jelennek meg.

Irodalom

- Ady Endre. 1916. Regény: „Vizontlátásra drága...” (Tersánszky Józsi Jenő). *Nyugat* 9 (23): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00211/06461.htm> (2022. aug. 7.)
- Andrássy Ilona. 2015. *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója*. Szerk. Kovács Lajos: Előszó. 5–9. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Bokor Ervin, Dr. 1919. *Menekülés a szibériai fogságból: Japánon és Anglián keresztül/ Két magyar tiszt vizontagságai*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Bence Erika. 2011. *A múlt horizontja: A történelmi regény műfaji változatai a 19. századi magyar irodalomban*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Bence Erika. 2015. Az első világháború tematizációja az 1930-as évek vajdasági magyar irodalmában. In *Virtuális irodalomtörténet*. 102–113. Veszprém: Iskolakultúra.
- Bence Erika. 2017. Egy legionista a háborúban. Szabó István – Andrée Dezső: Egy legionista naplója. Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929). In *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*. 117–145. Budapest: Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó.
- Bence Erika. 2018. Magyar bestsellerek, világirodalmi sikerek a két világháború közötti magyar irodalomban. *Hungarológiai Közlemények* 19 (2): 34–55.
- Bence Erika. 2020. Mi történt a jugoszláviai/vajdasági magyar irodalomban 1918-ban? *Hungarológiai Közlemények* 21 (3): 90–108.
- Bence Erika. 2021. Munk Artúr *A hinterland* című regényének kontextualizálása. *Hungarológiai Közlemények* 22 (4): 27–44.
- Bence Erika – Ispánovics Csapó Julianna. 2020. Kuncz Aladár *A fekete kolostor* című regénye az első világháborút tematizáló regények sorában. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Књига* 45 (2): 249–270.

- Bence Erika – Kocsis Lenke. 2019. Memoires, Diaries, Diary Novels about the First World War in Hungarian Literature. *Stredoeurópske pohl'ady* 1 (1): 86–94.
- Csáth Géza. 1997. *Fej a pohárban – Napló és levelek 1914–1916*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Fleissig József. 1920. *Szibériai napló: Fogságom és szökésem*. Budapest: Benkő Gyula cs. és kir. Könyvkereskedése.
- Hammerstein Judit. 2017. A hátszország szélhámosai: Munk Artúr: A hinterland. *Kortárs* 61 (7–8): 161–165.
- Hašek, Jaroslav. [1923] é. n. *Švejk, a derék katona kalandjai a világháborúban*. Ford. Réz Ádám. <http://dydudu.hu/konyv/regeny/hasek/svejk/> (2022. aug. 29.)
- Ignotus. 1916. Viszontlátásra, drága! (Tersánszky Józsi Jenő regénye). *Nyugat* 9 (22): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00210/06423.htm> (2022. aug. 29.)
- K. József. 2014. „Pedig én katona akartam lenni”: K. József visszaemlékezései a Nagy Háborúra 1914–1918. Novi Sad – Temerin: Forum – Temerini Múzeumbarátok Egyesülete.
- Markovits Rodion. [1928] 1986. *Szibériai garnizon: Kollektív riportregény*. Boldizsár Iván: Híres könyv – elfelejtett szerző. 5–6. Dr. Végh Oszkárné: Utószó. 454–458. Budapest: Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó Vállalat.
- Munk Arthur. 1930. *A nagy káder: Egy pleni feljegyzései a forradalmi Oroszországból*. Budapest: Pantheon Kiadás.
- Munk Artúr. [1933] 1981. *A hinterland: A mögöttes országrész háborúja*. Bori Imre: Utószó. 235–243. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Munk Artúr. 1999. *Napló 1915–1916*. Szabadka: Életjel.
- Pataky Adrienn. 2019. Honoráriumok és kiadási körülmények Tersánszky hagyatékából. *Tempevölgy* 11 (1): 70–81.
- Rónay László. 1983. *Tersánszky Józsi Jenő*. Budapest: Gondolat. https://konyvtar.dia.hu/html/szakirodalom/tersanszky_jozsi_jeno/tersanszky_ronay_tersanszky_jozsi.htm
- Szekernyés, János. 2011. Egy világsiker eredői, összetevői és utóregzései: Markovits Rodion és kollektív riportregénye a szibériai hadifogságról. *Múlt és Jövő* 26 (3): 51–73. www.multesjovo.hu/hu/aitdownloadablefiles/download/aitfile/aitfile_id/1437/ (2022. szept. 2.)
- Tarkó János. 1919. *Amíg a nagy vihar tombolt... Nagybecskerek*: Haász Testvérek.
- Tersánszky Józsi Jenő. 1916. Viszontlátásra drága... I–III. *Nyugat* 9 (15–17): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00203/06274.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00204/06293.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00205/06312.htm> (2022. aug. 8.)
- Tersánszky Józsi Jenő. 1916. *Viszontlátásra drága*. Budapest: Nyugat Szépirodalmi Szemle.
- Tersánszky Józsi Jenő. 1929. A margarétás dal. *Nyugat* 22 (6–12): <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00463/14402.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00464/14435>.

htm, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00465/14463.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00466/14489.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00467/14503.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00468/14537.htm>, <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00469/14556.htm>. (2022. aug. 8.)

Szabó István – Andrée Dezső [1931] é. n. *Egy legionista naplója: Hat esztendő a Francia Idegenlégióban (1923–1929)*. Eredeti naplójegyzetek alapján sajtó alá rendezte: Andrée Dezső. Novi Sad: Uránia.

Utasi Csaba. 1990. Vizontlátásra, drága. *Hungarológiai Közlemények* 22 (1–2): 39–45.

SERIES OF THE HUNGARIAN HINTERLAND NOVELS

Jenő Józsi Tersánszky: Vizontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)

Endre Ady, in his review published in the Figyelő column of the literary journal *Nyugat* on 1 December 1916, described Jenő Józsi Tersánszky's novel *Vizontlátásra, drága... (Goodbye, dear...)* as „the first real war novel”. Reception has identified it as a companion piece to the novel *A margarétás dal (Song with Daisies)* (1929) on the basis of several explicit features (e.g. war themes, female protagonist, confessional feature, etc.), while recent research – reflecting on Artúr Munk's *A hinterland* (1933) – places it in the series of so-called Hinterland novels. The paper presents the mentioned work in the milieu of this web of contexts. Taking into account the similarities and differences, it seeks to answer the question of how Tersánszky's novel fits into the genre variations of the First World War novels, and whether the premise that a new, previously non-existent novel genre and discourse emerged in the history of Hungarian literature with the publication of *Vizontlátásra, drága...* can be justified. The process of searching for tradition, on the other hand, serves to explore the predecessors and models of the work (e.g. the 19th century Hungarian epistolary novel, Russian realist prose).

Keywords: thematisation of war, First World War novels, Russian fiction, hinterland, female perspective, confessionalism, epistolary novel

JOŠ JEDAN MAĐARSKI ROMAN ZALEĐA

Joži Jene Teršanski: Doviđenja, draga...

U svojoj recenziji, objavljenoj 1. decembra 1916. godine u rubrici časopisa „Nyugat Figyelő”, Endre Ady je roman *Vizontlátásra, drága... (Doviđenja, draga...)* Jožija Jenea Teršanskog odredio kao „prvi pravi ratni roman”. Na osnovu nekoliko eksplicitnih momenata (na primer: ratna tema, žena kao glavni lik, ispovedna forma itd.), kritika ovo delo vidi kao parnjak delu *A margarétás dal (Pesma ljubavi)* (1929), dok ga najnovija istraživanja – imajući u vidu delo Hinterland Artura Munka iz 1933. godine – lociraju u tzv. romane zaleđa. Naše istraživanje osvetljava ovo ostvarenje u mreži navedenih konteksta. Uzimajući u obzir sličnosti i razlike, traži

se odgovor na to kako se roman Teršanskog uklapa u niz žanrovskih varijanata romana sa tematizacijom Prvog svetskog rata i da li je opravdana pretpostavka da se, objavljivanjem romana *Doviđenja, draga...*, u mađarsku književnost uvodi novi tip romana i romanesknog diskursa koji ranije nije postojao. Primenjujući postupak traganja za tradicijom, nastojali smo da otkrijemo postojanje eventualnih prethodnika i uzora navedenog dela (na primer: mađarski epistolarni roman iz 19. veka, ruska realistička proza).

Cljučne reči: tematizacija rata, ruski roman, zaleđe, žensko gledište, epistolarni roman

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. szept. 10.

Közlésre elfogadva: 2022. okt. 20.

ETO: 821.511.141-1MÓRA F.
821.511.141MÓRA F.1
DOI: 10.19090/hk.2022.4.64-76

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KOVÁCS-KRASSÓI Anikó

Móra Ferenc Múzeum
Szeged, Magyarország
krassoi.aniko@gmail.com

SZÚTS Zoltán

Eszterházy Károly Katolikus Egyetem
Pedagógiai Kar
Eger, Magyarország
szuts.zoltan@uni-eszterhazy.hu

MÓRA FERENC IRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK ÚJRAOLVASÁSA ÉS LEHETSÉGES POZICIONÁLÁSA A SZERELMI LÍRÁJÁN KERESZTÜL¹

Re-reading and possible positioning of Ferenc Móra's
literary work through his love

Ponovno iščitavanje i moguće pozicioniranje
književnog stvaralaštva Ferenc More kroz njegovu
ljubavnu liriku

Móra Ferenc helye a magyar irodalmi kánonban az elmúlt évtizedekben egyértelműen körülhatárolt. A Szegedhez kapcsolódó szerzőt a szakma gyermekíróként tartja számon, és ezen narratíva alapján szerepelteti munkáit az irodalmi olvasókönyvekben is. Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk, Móra irodalmi munkásságának lényeges elemét alkotják azon versek is, melyek lehetővé teszik, hogy szerelmi lírikusként is beilleszthető legyen a kánonba, talán éppen pályatársa, Juhász Gyula mellett.

Kulcsszavak: Móra Ferenc, kánon, szerelmi líra, Címtelen könyv

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Bevezető

Móra Ferenc pályatársa és barátja, Juhász Gyula szerint polihisztor (Juhász 1979, 213), és korának meghatározó, rendkívül népszerű közéleti egyénisége volt. Sokoldalúságát közérthetően és tudományosan egyaránt közvetíteni tudta, alkotói pályája ezért is volt különösen értékes. Móra egyszerre volt író, költő, újságíró, tankönyvíró, könyvtáros, muzeológus, régész és múzeumigazgató, ráadásul rendkívüli módon tudott környezetére hatni a legkülönbözőbb szerepekben. Igazgatóként múzeumlátogatók tömegeit vonzotta a szegedi Kultúrpalotába – pusztán személyes jelenlétével. Mindehhez képest Móra Ferenc halála után majd kilenc évtizeddel a róla való emlékezet meglehetősen egysíkú. Alkotói pályája leginkább gyermekíróként kanonizált. Publicisztikája, regényei alig ismertek, tankönyvírói szerepéről pedig a Móra-monográfiák sem feltétlenül tesznek említést. Múzeumigazgatói, régészeti pályafutásának eredménye csak a szűk szakmai réteg számára jegyzett Szegeden; szülővárosában, Kiskunfélegyházán pedig leginkább a szegénység krónikásaként tartják számon a mai napig. Bár a legtöbb kiskunfélegyházi középiskolában érettségi tétel, elsősorban a városhoz kötődő publicisztikája és a család szegénysége kerül feldolgozásra (Kovács-Krassói 2021c, 120–122).

Az irodalmi kánon alakulása

A hagyományos felfogás szerint az irodalmi kánon olyan mérce, amely a gyakorlatban segíti a mindennapi olvasót abban, hogy mit olvasson, míg az oktatás számára vonalvezetőt ad, hogy mely szövegeket jelölje ki kötelező olvasmányként. A kánon jelensége visszanyúlik az antikvitásig, ugyanis feladata volt a szent – hitelesített – és az apokrif – nem hitelesített – szövegeket elválasztani egymástól. Ebben az időszakban dolga volt a szentesített tanok határainak kijelölése és őrzése az eretnek nézetektől. Már a digitális kor előtt is a szövegek termelése nagyságrendekkel meghaladta az egyének olvasási képességét, ezért a kánon iránytűként is szolgált és szolgál a jelenben is. Az irodalmi túltermelésben segít kijelölni azon ösvényeket, amelyeket az olvasónak feltétlenül végig kell járnia ahhoz, hogy bizonyos, gyakran szubjektív logika alapján megismerje az irodalom világát, azon keresztül pedig a társadalmat, annak működését vagy éppen értékeit. Kulcsár Szabó Ernő szerint „a kánon fogalma a 18. század óta azon kimagasló művek többnyire zárt körét jelöli, amelyeket az irodalomra nézve és annak fennállása szempontjából – érték, jelentőség, hatás vagy (el)ismertség okán – megkerülhetetlennek s ezért bizonyos mértékig kötelező érvényűnek tekintünk” (Kulcsár Szabó 2021, 13).

A kánont meghatározó érték vagy éppen szándékolt hatás gyakran politikai kurzusok vagy oktatási irányzatok függvénye. Elemzésünkben kiderül például, hogy a rendszerváltás előtt Móra munkáinak azon aspektusa volt előtérben, mely a szegénység narratíváját beszélte el, míg a lírikus költő pozíciója más szerzők számára volt fenntartva. Nem állítjuk, hogy Móra nem az őt megillető helyen lenne a magyar irodalmi kánonban és ebből kifolyólag az olvasókönyvekben, azonban egy alternatív olvasatot és kánonalkotási lehetőséget kínálunk.

Az olvasókönyvek Móra-képe

A fenti megállapítások okán célszerű abból kiindulni, hogy Móra Ferenc pontosan hol és milyen műveken keresztül jelenik meg a köznevelésben, és ezek összessége milyen Móra-narratívát alkot. Ennek vizsgálatát 95 év (azaz 1925 és 2020 között kiadott) 145 tankönyv átfogó kutatása tartalmazza. Az elemzés négy történeti korszakolás szerint történt: a két világháború közötti időszak, a koalíciós évek, a szocializmus időszaka, majd a rendszerváltást követő időszak tankönyveinek analizálásával kezdődött. Azt követően áttekintettük a Nemzeti Alaptanterv hatályos előírásait, valamint a jelenleg hatályos tankönyvek olvasmányait. A tankönyvek vizsgálata során nem a kvantifikáció volt az elsődleges cél, hanem a tendenciák elemzése. Arra voltunk kíváncsiak, hogy az eltelt évtizedek során milyen változás figyelhető meg a tankönyvek Móra-tartalmai tekintetében.

Móra Ferenc, aki társszerzőként maga is tankönyvíró volt az 1925-től megjelenő *Betűország virágoskertje* című sorozatban, rendszeresen felhasználta saját írásait az olvasmányok között, gyakran első közlésként. Móra 1934-ben elhunyt, halálát követően már két évvel, vagyis 1936-ban megjelent – az általunk elemzett tankönyvek közül – a Szent István Társulat kiadásában *A furcsa ember*² című írása.

A tankönyvelemzések alapján kijelenthető, hogy az idő előrehaladtával, a Magyarországon kiadott újabb kiadású tankönyvekben egyre kevesebb Móra-művel találkozhatnak a tanulók. Ez különösen igaz az Újgenerációs tankönyvsorozatra.³ A 95 év során megjelent 145 tankönyvet megvizsgálva a következő megállapítás tehető: Móra Ferenc írásai az olvasókönyvekben témájukat tekintve rendkívül változatosak. Némi átfedéssel összesen hét nagy tematikus egységbe lehet sorolni a szövegeket:

² A megjelenés helyének abból a szempontból van jelentősége, hogy a köztudottan antiklerikális Móra szövege épp egy római katolikus könyvkiadó gondozásában jelent meg elsőként.

³ <https://ofi.oh.gov.hu/informaciok-az-ujgeneracios-tankonyvekről>

- (1) természeti jelenségek,
- (2) személyes élményeket megelevenítő írások,
- (3) mesék,
- (4) történelmi események, legendák,
- (5) állatokkal kapcsolatos történetek,
- (6) családi vonatkozású és
- (7) tanító jellegű olvasmányok.

Leggyakrabban közölt olvasmányok tőle az ismert történelmi eseményekkel, személyiségekkel kapcsolatos legendák, a mesék és a tanító jellegű történetek. Szintén gyakran idézett szövegek a természeti jelenségekkel, állatokkal kapcsolatos írások, melyek összhangban álltak a földrajz-természetrajz szakot végzett Móra Ferenc egyetemi tanulmányaival.

A *Kincskereső kisködmön*, Móra legismertebbnek tartott műve 1962-ben vált először kötelező olvasmánnyá az általános iskolák 4. osztálya számára (Tanterv és utasítás az általános iskolák számára, 1962), s évtizedekig ez így is volt érvényben. A regény a tankönyvekben leggyakrabban idézett részlete az önálló történetként is közölt *A kis bice-bóca* című írás. További gyakran közölt alkotások a következők: *A cinege cipője*, *A szánkó*, *Szeptemberi emlék* és a *Mindennapi kenyérünk* című szövegek. A művek témáit tekintve az látható, hogy az öt írás közül négy – jellemzően saját gyermekkori élményeket feldolgozó – szegény sorban élő emberek történeteit jeleníti meg, az ötödik, a *Cinege cipője*, mely látszólag egy szépen csengő gyerekvers, szintén a kiszolgáltatottságot és a nélkülözést mutatja be. Ez a tény is hozzájárulhat ahhoz a magyarázathoz, hogy Móra életművét gyakran kötik össze a szegénységgel, ahogyan a Móra nevet viselő iskolák is a szegénység narratíváját erősítik legmarkánsabban (Kovács-Krassói 2021a). Ez különösen jellemző volt az 1970-es évek végéig, azt követően azonban némi átstrukturálódás követhető nyomon: az önéletrajzi ihletésű írások mellett egyre inkább megjelennek a történelmi legendák, illetve az állatokkal kapcsolatos írások. A 2018-tól kezdődően kiadott Újgenerációs tankönyvek négy évfolyamán egyetlen olyan Móra-szöveg sem olvasható, mely az író gyerekkorával vagy a szegénység témakörével lenne összefüggésbe hozható.

Móra Ferenc a köznevelésben jelenleg az alsó tagozatos olvasókönyvekben jelenik meg, a 2020-as NAT szerint az általános iskola felső tagozatában csupán alternatív választási lehetőség egyetlen meseregénye (Nemzeti Alaptanterv, 2020).

A tankönyvelemzés során tehát arra a következtetésre jutottunk, hogy a mai kötetekben egyre kevesebb Móra-mű olvasható, egyre szűkebb keresztmetszetet adva az írói életműből. Kutatói kiindulópontunk szerint Móra Ferenc több különböző műfajban kiemelkedően teljesítő alkotóként nem csupán saját korának volt meghatározó egyénisége: korszerű gondolatai ma is aktuálisak. Műfaji sokszínűségét kiemelve mindenképp megfontolandó kísérlet lehet Móra Ferenc sokáig eltitkolt szerelmi költészetének bemutatása köznevelési keretek között, a középiskolás korosztályt megcélözva (Kovács-Krassói 2021b).

Az újrapozicionálás megfogalmazása kapcsán azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a kánon–ellenkánon kérdéskörét sem. „A kánon három fontos, jelenleg használatban lévő jelentése: oktatási útmutató, norma vagy szabály, valamint az alapvető auktorok jegyzéke” – mondja ki Gorak (idézi Kuser 2019, 2). A mindenkori tantervek alapján összeállított tankönyvek a kanonizált műveket közlik, így egyfajta „következményként” azonnal megformálódik az ellenkánon kérdése is, vagyis azon művek sora, melyek helyet szeretnének kapni a kanonizált művek között. Móra Ferenc kapcsán a helyzet sajátos, hiszen íróként és költőként a gyermekirodalom kanonizált művei között képviselte magát évtizedekig, s – bár folyamatosan csökken a tőle idézett művek száma – ott van jelen ma is. Törekvésünk tehát bizonyos értelemben eltér azoktól a kezdeményezésektől, melyek során hosszú ideje kanonizált vagy akár túlkanonizált műveket kívánják újraértelmezni, a túl stabil keretből kimozdítani, s új kontextusba helyezni. Móra Ferenc életművének újrapozicionálása reálisan elsősorban regionális szinten képzelhető el, melynek pedagógiai hozadéka a helyi kultúra megismerése, ezáltal a helyi identitás erősítése, miközben egy korszerű Móra-kép kerülhet a fókuszba.

A Kalmár Ilona-történet a megismerkedéstől a Címtelen könyvig

Móra Ferenc életének sokáig titokban tartott részlete volt a Kalmár Ilonával való szerelmi kapcsolata, mely alapját adta egy kevésbé ismert, irodalmi szempontból azonban a korábbi Móra-kánont is átírn képes verssorozat megszületésének.

Móra Ferenc 1932 júniusában hosszabb időre Balatonföldvára utazott, ahol az *Aranykoporsó* című regényt írta. A napi tennivalók, családi és közéleti kötelezettségek alól próbált szabadulni, amikor a Balaton partjára utazott alkotói szabadságra. Móra ez idő tájt már Szeged egyik meghatározó személyisége, író, újságíró, régész és a Kultúrpalota igazgatója volt. Móra Ferenc nő volt, felesége Walleshausen Ilona, akit Szegedre kerülésének évében vett feleségül.

A sokéves ismeretség ellenére két idegen ember kötött házasságot 1902. július 14-én (Mezősi 1979, 74–75). Házasságuk boldogtalan, sok konfliktussal nehezített harminckét éve alatt Móra Ferenc életében több nő is fontos szerepet játszott, bár ezt maga a család, a kortársak, de még a Móra-kutatók közül is többen gondosan titkolni igyekeztek.

Kalmár Ilona Kecskeméten született, és Kiskunfélegyházán nevelkedett. Szülei korán meghaltak: apja, Kalmár Henrik a 4. honvéd huszárezred őrmestere már 1917-ben, édesanyja 1926-ban hunyt el. Egy testvére volt csupán, aki megérte a felnőttkort, Kalmár Sándor. 1932 nyarán – az akkor harmincéves, Móra Pankával közel egykorú – Kalmár Ilona családi állapotát tekintve menyasszony: Horváth István, az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület titkáranak jegyese (Péter 1990, 87–91). Móra Ferenc és Kalmár Ilona szerelmi története akkor kezdődött, amikor Móra megérkezett a Balaton-parti Zrínyi Szállóba, ahol Kalmár Ilona – a nyári időszakra – a szálloda alkalmazottja volt (Kovács-Krassói–Medgyesi–Vészits 2017, 273–279). Az *Aranykoporsó* megírása még váratott magára, ám főhősének, Titanillának az alakja formálódott: az irodalomtörténet Kalmár Ilonát a regény megszemélyesítőjeként tartja számon. A feljegyzések szerint Kalmár Ilona szép, modern gondolkodású, önálló fiatal nő volt, aki nagy hatást gyakorolt az íróra. Móra Ferenc és Kalmár Ilona nagyon rövid idő alatt egymásba szerettek, s kapcsolatuk „naplójaként” egy versfüzér született *Címtelen könyv* címmel.

A Címtelen könyv

A Balaton partján született versfüzér harmincöt számozott és egy számozatlan verset tartalmaz. A versek egymásra találásuk naplójaként is olvashatók, egy szerelmi játék lírai megjelenítéseként értelmezhetők, az udvarlás és az önkifejezés eszközei, s bizonyítéka annak, hogy szexuálisan beteljesedett kapcsolatról van szó. Ez utóbbi megállapítást Lengyel András mondja ki először (Lengyel 2005, 106); az irodalomtörténeti kutatások – bár tudtak Móra Ferenc és Kalmár Ilona kapcsolatáról – plátói szerelemként, múzsaként tekintettek a fiatal nőre (Péter 1999).

Felvetődhet a kérdés, honnan lehet tudni, hogy a versek valóban Kalmár Ilonának szólnak? Mennyiben kapcsolódnak egymáshoz az egyes alkotások, van-e logikai íve a költeményeknek? A *Címtelen könyv* versei többségében cím nélküliek, csupán római számozással vannak ellátva. Pontosítva: a versfüzér harmincöt számozott darabja közül nyolc címet is kapott, nem csupán számot, míg a függelékben szereplő vers számot nem, csupán címet (*Piros mise*). A

versek íve, gondolatisága, különösen a szerelmi történet ismeretének fényében, jól értelmezhető. Az első és utolsó vers kötethez való illeszkedése azonban több kérdést is felvet. A versciklus első, *Szentivánéji álom...* címmel írt költeményében Móra egy idősödő ember magányát fogalmazza meg. Lengyel András szerint feltételezhető, hogy ez a vers nem Balatonföldváron született, hanem korábban valamikor, Móra később fűzte a *Címtelen könyv*be (Lengyel 2005, 104). A *Piros mise* című alkotás időben könnyebben elhelyezhető, hiszen – bár függelékként jelenik meg és számozatlan – datált vers, pontosan tudjuk, hogy július 14-én született.⁴ A Balatonföldváron töltött idő és a szerelem kialakulásának idejét összevetve az látszik bizonyosnak, egy napon több, akár hat-hét vers is íródhatott, s a versek gondolati ívét, dinamikáját figyelve az is látható, hogy a versek relatív kronológiai sorrendbe rendezettek. Különösen izgalmas az, ahogyan viszonyul a *Címtelen könyv* verseihez maga Móra. Egyrészt szerényen, látszólag lekicsinyelve kis gyíkdaloknak nevezi azokat a címadó versben (a megnevezésnek más vonatkozásban is különös jelentősége van), másrészt halhatatlan gyermekeként aposztrofálja őket. Móra életrajzát ismerve tudható, hogy fiatal korában költő szeretett volna lenni, ám pályafutása során végül prózairóként, újságíróként, régészként, könyvtárosként, múzeumi munkatársként teljesedett ki. Ő maga nyilatkozott így: „Éppen tíz esztendeje annak, hogy lettem a cirokhegedűt mint lírai költő” (Móra 2014, 219). Lengyel András (2005, 111) alapvetően nem tartja modern verseknek a versfüzér darabjait: „Egy sor verse, többnyire a rövidebbek közül, ezért – kivált a költő Móra átlagához képest – kimondottan jó.” Móra Ferenc és Kalmár Ilona megközelítőleg egy hónapot töltött együtt Balatonföldváron, a visszaemlékezések szerint Móra Ferenc július 20-án tért vissza Szegedre (Vészits 2014). A közösen eltöltött idő emlékét néhány fénykép tanúsítja, a versek és szerelmes levelek, amelyeket vagy onnan írt, vagy arra az időszakra utal. Sokat emlegetett, Kalmár Ilonának augusztus 10-én írt levélrészlet⁵, melyben Móra egy közösen felfedezett és kiásott bronzkori leletre, egy urnára utal (Péter 1990, 89), a „hivatalos” levelezés első darabjaként megjelent Madácsy László Móra Ferenc levelezését összegyűjtő

⁴ Az egyes versek dátumozása egyébiránt következetlen, a harminchat vers közül mindössze tizenkettőnek tudjuk a pontos keletkezési idejét, s az is látható, hogy egy napon bizonyosan több vers is született (a datáltak közül ezt a július 2-án született versek bizonyítják).

⁵ „*Mi van a kis urnával, kis úrnő? Elhozta? Azért kérdezem meg, mert egy kislánynak, aki majdnem olyan okos, mint a felnőttek, egyéb gondolatai is lehetnek, mint tört cserepek őrizgetése. Talán egyszer eljutok még Pestre, és akkor elhozom, hogy mint egészet bocsáthassam örök tulajdonába. Tudja, hogy passzióm a töredékek kiegészítése. Ez esetben pedig kötelesség is, mert ezt közös erővel ástuk ki és törtük össze.*”

kötetben (Madácsy 1961, 205). A levél Csengelén íródott, megszólítása: „*Kis Pajtás*”, aláírás: „*az igazgató úr*”. A levél azért is különösen értékes, mert újabb bizonyítéka annak, hogy Móra Ferenc 1932 júliusában írt verseinek minden kétséget kizáróan Kalmár Ilona a címzettje.

A kettős levelezés

A *Címtelen könyv* versei is ugyanarról tanúskodnak, amelyet az életrajzok is igazolnak: egyikük sem lép ki korábbi élethelyzetéből. Móra Ferenc férj, apa, nagypapa, köztisztviselőként álló szegedi polgár visszatért családjához, Kalmár Ilona pedig augusztus 10-én házasságot kötött Horváth Istvánnal. A fennmaradt Móra-hagyatékek szerint azonban a közöttük lévő szerelmi kapcsolat Móra Ferenc élete végéig, azaz 1934. február 8-ig megmaradt. Ez idő alatt személyes találkozásokon kívül – melyről a források alapján viszonylag sok konkrét adat rendelkezésünkre áll – kettős levelezést folytattak (Kovács-Krassói–Medgyesi–Vészits 2017, 273–275). Móra és titkos szerelme a baráti kapcsolat révén „hivatalosan” is levelezésben álltak egymással; azok a levelek Horváth Istvánnénak címezve íródtak – Budapest, Damjanich utca 42. II.e./2. címre – és tőle érkezve cserélődtek. Móra Ferenc és Horváth István időközben baráti kapcsolatba kerültek, így az író rendszeresen levelezett Kalmár Ilonával Horváth feleségként (Péter 1999, 184). A hivatalos levelek egy része megjelent a Madácsy László által 1961-ben szerkesztett és publikált levelek között (*Móra Ferenc levelesládája* címmel). A megszólítás sokféle módon történt: leggyakrabban a *kis Pajtás*, *kis Ica asszony*, *kis Nagyságám* olvasható, az aláírás pedig jellemzően Feri bácsi. Ezekben a levelekben publikus történések, családi, baráti kapcsolatokra való utalások kerültek rögzítésre, bár utólag, szerelmük tényének ismeretében, némi áthallásra van lehetőség (Kovács-Krassói–Medgyesi–Vészits 2017, 274–275). A titkos levelezés azonban Földváry Kica kisasszonnyal történt, a levelek post restante⁶ rendszerben érkeztek Budapestre Móra Ferencről. A levelek, melyeket már akkor elkezdtek írni egymásnak, amikor Móra Szegedre visszautazott, s Kalmár Ilona még Balatonföldváron maradt, személyes hangvételű, szenvedélyes írások. A levelezésből elsősorban Móra érzelmeinek mélységéről tudhatunk meg többet, hiszen azoknak a nagy része – Kalmár Ilonának köszönhetően – fennmaradtak és a múzeumba kerültek. Az író-múzeumigazgató gyakran naplószerűen írta ezeket a leveleket: naponta akár

⁶ Jelentése: postán maradó. A levelet a feladó kérése alapján nem házhoz viszik, hanem a postán őrzik addig, amíg a címzett nem megy érte.

többször is, különböző napszakban, olykor kiegészítve saját gondolatait, nem azonnal postázva azokat. „Tartalmukat” tekintve a levelek napi történésektől való beszámolók és szerelmi vallomások egyaránt; sőt, a levelezésben megtalálható egy napon írt, két különböző „stílusú” levél Kalmár Ilonának, egy hivatalos és egy titkos. Mindkét levél említi ugyanazt az eseményt, más-más hangsúllyal és kiegészítő elemmel (Kovács-Krassói–Medgyesi–Vészits 2017, 280–281). A Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye azonban tizenhét olyan dokumentumot is őriz, melyeket Kalmár Ilona írt Móra Ferencnek. Az írások teljesen rejtélyes körülmények között maradhattak fenn, hiszen Móra Ferenc a végrendeletében azt kérte:

Wertheim szekrényemben tán 20 lekötött csomagban magánlevelek vannak, amelyek senkire sem tartoznak; az olvasótermi egész vasláda is ilyenekkel van tele. A három úrnak becsület szó nehéz kötelességévé teszem, hogy mindezeket az intézet kazánjában azonnal megnézetlenül és sajátkezűleg elégessék; olyan férfikötelesség, amellyel halottnak és élőnek egyaránt tartoznak.⁷

A végrendelet – Móra szavaival élve: „Végakaratomnak inkább ez lehet a stílusos címe: Szeretném, ha így történne” – szerint a leveleknek nem kellett volna megmaradniuk, ám különös módon mégis a Móra-múzeum gyűjteményébe kerültek. Hogy ez pontosan hogyan és kinek a közreműködése révén valósult meg, további kutatások feladata, kétségtelen tény azonban, hogy a történet rekonstruálása szempontjából fontos primer források állnak a kutató rendelkezésére (Kovács-Krassói 2020). Kalmár Ilona az írótól kapott leveleket – a rendelkezésre álló adatok alapján – feltehetően maradéktalanul megőrizte. A levelezés egy része még Kalmár Ilona életében, másik része – a Balatonföldváron született versekkel együtt – Kalmár Ilona 1986-ban bekövetkezett halála után, végrendeletének megfelelően került be a Móra Ferenc nevét viselő szegedi múzeumba. A titkos levelezés további érdekessége, hogy Kalmár Ilona nem csupán megőrizte a leveleket, hanem egészen sajátos módon „gondozta” is egy részüket: 1964-ben a levelezés 1933. március 1-je és 25-e között született darabjait egy füzetbe kézzel átmásolta, mely dokumentum szintén a múzeum gyűjteményébe került. A levelek átvezetése mindenképpen túlmutat önmagán, nem csupán hasznos a kutatás szempontjából (hiszen Móra Ferencnek legendásan szép, de olvashatatlan írása volt), de azt is bizonyítja, hogy Kalmár Ilona életében valóban rendkívüli volt a Móra Ferenchez fűződő kapcsolata. Kalmár

⁷ A végrendelet Vészits Andrea tulajdonában található.

Ilona nevelt fia, ifj. Horváth István, a fiatal, tehetséges színész-rendező tragikus körülmények között – a házassági jogról szóló harmadik zsidótörvény megjele-
nésekor szerelmével, Tóth Katával – 1941-ben öngyilkos lett. Pontosan három
évvel később, fia halálának évfordulóján Horváth István szintén önkezével
vetett véget életének (Varga 2016, 715–720). A megözvegyült Kalmár Ilona
ezután soha nem ment férjhez, egyedül élt tovább. Móra Ferenc hagyatékának
egyik leggondosabb ápolójaként tekinthetünk rá azzal, hogy valamennyi neki
címezett levelet megőrzött és a múzeumra hagyott. A levelezés megőrzésének
további tragikus és fordultatos eleme, hogy amikor Kalmár Ilonát zsidó száрма-
zása miatt a budapesti gettóba deportálták, a leveleket és verseket összegyűjtve
magával vitte, megóvva így őket az esetleges megsemmisüléstől. Mára már
kideríthetetlen, mi lehetett Kalmár Ilona elsődleges motivációja: értékörzésnek
szánta vagy lelkiileg volt szüksége az írásokra, mindenesetre a történelem őt
igazolta, hiszen neki köszönhető, hogy az értékes dokumentumok hiánytalan-
ul és tökéletes állapotban fennmaradtak. A szegedi múzeum irodalomtörténeti
gyűjteményének adatai szerint vétel útján, Horváth Istvánné Kalmár Ilona, Móra
Ferenc „barátja” révén kerültek a múzeumba, és az 1957-es évtől kezdődött
meg a beletárolása azoknak a személyes hangú leveleknek, amelyeket Móra
írt Kalmár Ilonának. Ezekre a levelekre kevésbé jellemző az az intim hangnem,
mint azokra, amelyek az asszony halála után jutottak a múzeum birtokába.
Horváth Istvánné Kalmár Ilona 1979. október 17-én kézzel írt végrendelete,
melyet a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteménye őriz, a követ-
kezőkről rendelkezik: „Vaskazettában őrzött, csodálatosan megmaradt levele-
zésemet, illetve Móra Ferenc nekem írt leveleit a szegedi M. F. múzeumnak
hagyományozom.”⁸ Ennek következtében 1986 – Kalmár Ilona halála – óta a
közös levelezés és a Balatonföldváron született versek a múzeum gyűjtemé-
nyét gyarapítják.

Móra Ferenc és Kalmár Ilona szerelmi története a nyilvánosság kizárásával,
titokban zajlott. Míg éltek, arra törekedtek, hogy kapcsolatukkal ne okozzanak
sem fájdalmat, sem csalódást a környezetüknek. A megismerkedés és a kölcsönös
szerelem ellenére Móra családapaként, múzeumigazgatóként, köztisztviselőként
álló felelős személyiségként „folytatta” régi, Kalmár Ilona pedig „elkezdte”
új életét a Horváth Istvánnal való házasságkötés révén. A levelezés és a versek
sokáig Kalmár Ilona tulajdonában voltak, majd valamennyi – a már ismertetett
módon – a Móra-múzeumba került, ezáltal a kutatók számára elérhetővé váltak.
Az irodalomtörténészek és múzeumi szakemberek nagy dilemmája volt évti-

⁸ A végrendelet a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményében található.

zedekig, hogy bemutathatóak, feltárhatóak és publikálhatóak vagy sem ezek a dokumentumok. A magyar kultúrtörténet ikonikus alakjának, Móra Ferencnek felejthetetlen és feddhetetlen alakjára egyaránt vigyáztak a kortársak és az utókor (gondoljunk Péter László megfogalmazásaira, aki műszaként, plátói szerelemként idézte fel mindig Kalmár Ilona alakját) – imázsrombolásnak tartották a titkos szerelmi kapcsolat bemutatását. Ugyanakkor az is kérdés, milyen „jogon” tesszük mindezt; kiadhatjuk-e érzéseik, gondolataik versekbe szedett, papírra vetett írásos bizonyítékait? A választ – értelmezésünk szerint – ők maguk adták át. Móra Ferenc *Címtelen* könyvében írja: „...Kis gyíkda-
lok, / Rejtetekbe fussatok! / S addig ott aludjatok, / A míg én meg nem halok. / S ki csak akkor jőjjetek, / Mikor én már nem leszek.”⁹ Kalmár Ilona pedig a szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött – már említett végakaróban hagyta az utókorra Móra gondosan megőrzött minden sorát azzal a magyarázattal: „Így óhajtok megmaradni elmúlásom után is.”

A Címtelen könyv utóélete

A *Címtelen könyv* versei irodalomtörténeti jelentőséggel bírnak, ám évtizedekig mégis a Móra-múzeum zárolt anyagát képezték. A hozzá tartozó szerelmi levelezésről a Móra-hagyaték ismerői, ha tudtak is, a publikációkban nem tettek említést, sőt, csupán baráti kapcsolatként emlegették a Kalmár Ilonával való szerelmet. A történettel kapcsolatban az a tény is különleges adalékként szolgál, hogy a múzeumvezetői állásfoglalás is a titoktartás volt. Indoka a Móra-imázs védelme volt, annak a hagyományos családképnek a megőrzése, melyet Móra, majd korai halála után családja is gondosan őrzött. Kivételt képez ez alól Móra Ferenc dédunokája, aki a verseskötet kiadásában is közreműködött. Ő maga őrzi és ápolja Kalmár Ilona emlékét és erősíti dédapjával, Móra Ferencsel való kapcsolatának irodalomtörténeti jelentőségét. A szerelmes verseket tartalmazó kötet tényleges megjelenése előtt a múzeum részéről már egy évtizeddel korábban megszületett a szándék a kiadásra vonatkozóan, ám végül elmaradt (Vészits Andrea-interjú, 2020). A kötet végül 2014 tavaszán jelent meg.

Összefoglalás

Móra életművének újrapozicionálása – meglátásunk szerint – túlmutat az adott szerelmes versek és levelek bemutatásán. Móra személyiségét és gondola-

⁹ A *Címtelen könyv* címadó verse.

tait megismerni pedagógiai hozadékkal bír, hiszen több örök érvényű (épp ezért ma is aktuális) kérdésben korát meghaladó módon korszerű elveket vallott: a fenntartható környezet, a szülők iránti tisztelet, a szociális érzékenység, a tanulás ereje mint kitörési lehetőség – a mai napig kiemelten fontos köznevelési célkitűzések. Úgy ítéljük meg, mindaddig, amíg Móra csupán gyermekíróként kanonizált, nincs lehetőség az idősebb korosztály számára is műveit bemutatni, s azon keresztül gondolatait közvetíteni.

Irodalom

- A 2020-as NAT-hoz illeszkedő tartalmi szabályozók. https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat (2022. aug. 3.)
- Juhász Gyula. 1979. A polihisztor. In *Mórától Móráról*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kovács-Krassói Anikó. 2020. Móra Ferenc emlékezete a közoktatási szövegek dimenziójában. *Veritatis Imago*. 49–58.
- Kovács-Krassói Anikó. 2021a. Móra Ferenc művei az olvasókönyvek tükrében. In *IX. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia*, szerk. Karlovitz János Tibor. Komárom: International Research Institute s.r.o.
- Kovács-Krassói Anikó. 2021b. „Majd ha érettségi tétel leszek.” – Móra Ferenc középiskolásoknak? In *MUKUCSOM – Múzeumi Kutatások Csongrád-Csanád Megyében: Program- és absztraktgyűjtemény*, Hegedűs Anita – Medgyesi Konstantin szerk., 25.
- Kovács-Krassói Anikó. 2021c. *Móra Ferenc újrapozicionálási lehetősége a köznevelésben*. PhD-disszertáció. Eger: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem.
- Kovács-Krassói Anikó – Medgyesi Konstantin – Vészits Andrea. 2017. A titok formái: egy nap, két levél. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 273–283. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Kovács-Krassói Anikó – Medgyesi Konstantin – Vészits Andrea. 2019. „...akkor nem vagyok, akkor nem vagy: akkor vagyunk.”: Móra Ferenc titkos szerelmes levelei Kalmár Ilona átírásában (1933. március 1–25.). In *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. 265–285. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Kőhegyi Mihály – Lengyel András. 1979. *Móra Ferenc levelezéséből*. Kecskemét: A kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 3.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2021. Kánon és befolyás: Az irodalmi autoritás kérdéséhez. In *Bia hangja: Az erőszak irodalmi és nyelvelméleti reprezentációi*. Balogh Gergő – Pataki Viktor szerk. 13–31. Eger: Líceum Kiadó.
- Kusper Judit. 2013. Emlékezet, hely, kultusz. *Agria* (3): 151–157.
- Kusper Judit. 2019. Kánonok és kultuszok a gyermek- és ifjúsági irodalomban. *ACTA Universitatis, Sectio Litterarum*. 7–18.

- Lengyel András. 2005. *A „másik” Móra*. 101–114. Szeged: Bába Kiadó.
- Madácsy László. 1961. *Móra Ferenc levelesládája*. Szeged: Tiszatáj Irodalmi Kiskönyvtár.
- Mezősi Károly. 1979. Walleshausen Ilona. In *Mórától – Móráról*. 74–75. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Móra Ferenc. 2014. Boldogult költő koromról. In *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Péter László. 1990. Szegedi arcképek. In *A szegedi zsidó polgárság emlékezete*. Zombori István szerk. 87–91. Szeged: Móra Ferenc Múzeum.
- Péter László. 1999. Beszívta az asszonyok illatát. *Szeged folyóirat*, október; 38–41.
- Tanterv és utasítás az általános iskolák számára. 1962. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Varga András. 2016. *A szegedi Rómeó és Júlia*. http://acta.bibl.uszeged.hu/36762/1/monok60_106.pdf. (2022. aug. 3.)
- Vészits Andrea. 2014. Előszó. Móra Ferenc: Címtelen könyv. Móra Ferenc Múzeum – Wesley Kiadó.

RE-READING AND POSSIBLE POSITIONING OF FERENC MÓRA'S LITERARY WORK THROUGH HIS LOVE

Ferenc Móra's place in the Hungarian literary canon has been clearly confined in recent decades. The author associated with Szeged is considered to be a children's writer, and also based on this narrative, his works are included in textbooks. The authors attempt to demonstrate that his poems are also an essential element of Móra's literary work which enable the author to appear in the canon also as a writer of love poetry, perhaps alongside his friend and fellow writer Gyula Juhász.

Keywords: Ferenc Móra, canon, love poetry, Untitled book

PONOVRNO IŠČITAVANJE I MOGUĆE POZICIONIRANJE KNJIŽEVNOG STVARALAŠTVA FERENCA MORE KROZ NJEGOVU LJUBAVNU LIRIKU

Mesto Ferenc More u mađarskom književnom kanonu je u proteklom decenijama nedvosmisljeno određeno. Književnika vezanog za Segedin struka svrstava među pisce za decu, na osnovu čega je njegovo stvaralaštvo zastupljeno u književnim čitankama. Studija pokušava da predoči kako u književno stvaralaštvo More spadaju i stihovi koji omogućavaju da on u kanonu bude prisutan i kao pesnik ljubavne lirike, možda upravo uz njegovog savremenika Đulu Juhasa.

Ključne reči: Ferenc Mora, kanon, ljubavna lirika, Knjiga bez naslova

OSZKÓ Beatrix

Nyelvtudományi Kutatóközpont
Budapest, Magyarország
oszko.beatrix@nytud.hu

TESTTARTÁSIGÉK A MAGYARBAN

Grammatikalizálódik-e az ül?

Posture verbs in Hungarian

Is the verb ül (sit) grammaticalized?

Glagoli sa semantikom položaja tela u mađarskom jeziku

Da li se glagol ül gramatikalizuje?

A testtartást kifejező igék sajátos csoportot alkotnak a világ számos nyelvében. A gyakori használat következtében az elsődleges jelentésük mellett gyakran vesznek fel új funkciót: metaforizálódnak vagy grammatikalizációs folyamat részesei lesznek. A dolgozat középpontjába a magyar *ül* igét állít, a Newman-féle tipológia szerint írja le jellemzőit. A korpuszvizsgálat adatai nagyobb részben a Magyar Nemzeti Szövegtárból származnak, kisebb részben egyéni nem szisztematikus gyűjtésből. Az elemzés során kapott eredmények felrajzolják az *ül* metaforizációs ösvényeit, és megmutatják, hogy milyen mértékben indult el a grammatikalizáció útján. A vizsgált magyar ige ezáltal összevethető az utóbbi években készült más nyelvek azonos szempontú leírásával, s megállapítható, hogy található-e közös mintázat rokon vagy areálisan érintkező nyelvek között.

Kulcsszavak: testtartásige, metaforizáció, grammatikalizáció, korpuszvizsgálat

A fiú a patakparton fekszik. A diák a könyvtár olvasótermében ül. A palota előtt őr áll. Budapest a Duna két partján fekszik. A fogas a sarokban áll. Kőd ül a tájon. Ezekben a mondatokban közös, hogy mindegyik állítmánya egy alapvető emberi testtartást kifejező ige. Az első három mondatban alapjelentésükben szerepelnek, egy-egy ember végezte cselekvést jelölnek, míg a következő

háromban szerepük inkább a grammatikai információk hordozása felé tolódik el. Ezekben a létigéhez képest – mellyel sok esetben felcserélhetők – mégis hordoznak többletinformációt. A *fekszik* horizontális irányban, gyakran nagy területet elfoglaló alanyt feltételez, míg az *áll* vertikális pozíciót sugall. A testtartásigék a világ számos nyelvében hasonló vonásokat mutatnak, azaz alapjelentésük mellett gyakran indulnak el a grammatikalizáció útján, amikor is a metaforikus használat után kvázikopolává vagy teljesen kiüresedett fogalmi jelentésű kopulává válnak. Jelen dolgozat azt kívánja megvizsgálni, hogy a magyar *ül* ige elindult-e ezen az úton, azaz van-e a másik két társáéhoz hasonló használata.

A testtartásigék vizsgálatáról

A testtartásigék szisztematikus vizsgálata a huszadik század utolsó éveiben kezdődött. Korábbi nyelvészeti munkákban, nyelvtanokban és nyelvleírásokban is felbukkant ez az igecsoport, de a szerzők jellemzően nem törekedtek teljes leírására. A sokszor csak rövid vázlatnak tekinthető részletek többnyire csupán a használatban megfigyelhető szemantikai különbségekre tértek ki, a grammatikai jellemzőket általában figyelmen kívül hagyták (pl. Campbell et al. 1986, Watkins 1976, Brown 1994, Keegan 1997).

Az 1990-es években a Max Planck Intézetben kezdődött kutatás a lokatív szerkezeteket vizsgálta a világ számos nyelvében, és állította fel a lokatív mondatok igei elemeit csoportosító tipológiáját (Ameka–Levinson 2007). John Newman 2002-ben monográfiát szerkesztett a testtartásigékről, melyben az angol mellett közel kéttucatnyi nyelv leírása is megtalálható (Newman 2022a).

Az 'ül', 'áll' és 'fekszik' jelentésű igék három alapvető emberi testtartást jelölnek, melyek az ember napi rutinjában kitüntetett szerepet játszanak, részint ez az oka gyakori használatuknak. A gyakori használat lehet az egyik oka annak, hogy a testtartásigék sokszor grammatikalizációs folyamatok alanyai. A grammatikalizáció során az önálló lexikális jelentéssel rendelkező elem a sűrű előfordulás miatt veszít információértékéből, és pusztán grammatikai elemmé alakul (pl. Himmelmann 2004, 31). A grammatikalizációs folyamatok sokfélék lehetnek, mégis megfigyelhetők és leírhatók bennük jellegzetes irányok (Bybee 2003). Az igék körében ez a változás gyakran a következő fázisokon keresztül valósul meg: első lépésként az eredeti lexéma újabb szövegkörnyezetekben jelenik meg (kontextuális kiterjesztés). Ennek egyik pontján a szavak együtteseit a lexikológiából ismert kollokáció kifejezéssel illelhetjük. A kollokációk Forgács Tamás meghatározása szerint olyan lexikai egységek, „melyeknek tagjai között a gyakori együttes használat következtében egyfajta lexikai szolidaritás,

affinitás jön létre...” (Forgács 2007, 88). A továbbiakban az igének figuratív jelentései alakulnak ki a fogalmi kereten belül való metonimikus és metaforikus kiterjesztések által. A metaforizációban még közeli rokon nyelvek esetében is jelentős különbségek figyelhetők meg (Ameka–Levinson 2007, 848). Az ige kvázikopulává, majd kopulává válik (Pustet 2005). A kvázikopula még őriz valamit az ige eredeti jelentéséből, azaz egy-egy jelentéssel bővíti a predikátum jelentését. A kopulává vált elem viszont már csak a predikátum grammatikai információit hordozza. Önállóan nem lehet állítmány, önálló szemantikai jelentéssel sem bír.

Magyarországon az utóbbi években indult egy kutatássorozat a Nyelvtudományi Kutatóközpontban, melynek keretében több, uráli, illetve a közép-európai nyelvi aréába tartozó nyelv testtartásigéinek leírása történik. Az eddig elkészültek közül a legteljesebb a hanti leírása (Sipos 2018, 2019, 2021), a nganaszan két testtartásigéjéről jelent meg dolgozat (Várnai 2021a, 2021b), és olvashatunk a manysi ’ül’ korpuszalapú vizsgálatáról is (Németh 2021). Jelen dolgozat is ennek a munkálatnak egy része, mivel a magyar testtartásigéket hasonló szempontból eddig nem vizsgálták. E hiány pótlásával egyrészt az említett uráli nyelvekkel való összevetés válik lehetségessé, másrészt megállapítható lesz, hogy van-e közös a mintázat azonos aréában elhelyezkedő nyelvekkel. Továbbá következtetni lehet arra is, hogy kulturális tényezők szerepet játszanak-e az ige használatában (vö. pl. Sipos 2018, 230).

A testtartásigék mint lexikai csoport

A testtartásigék az elemi cselekvéseket kifejező lexémákon belül egy sajátos szemantikai csoportot alkotnak. Közös bennük, hogy egy testtartást úgy neveznek meg, hogy a cselekvés egyéb körülményeire utaló információt nem tartalmaznak. Ilyen például a magyar *fekszik*, szemben a *hever*-rel, mely jelentése sugallja a tétlenséget vagy tehetlenséget is.

Newman négy tartományhoz (domainhez) kapcsolva írta le jelentésüket: hely-idő, erődinamika, aktív zóna és a szociokulturális domain (Newman 2002b, 1–3). A következőkben csak az *ül*-höz kapcsolódó jelentéselemeket ismertetem.

A tér-idő vonatkozásában kompakt forma jellemzi a cselekvést, alanya fizikai mozgást nem végez, a szenzomotoros tevékenység tekintetében a felsőtest függőleges, a test többi része ellazult vagy akár tehetetlen állapotban van (erődinamika). A testtartás létrehozásában (aktív zóna) a központi szerepet játszó testrészt az ülep és bizonyos mértékben a felsőtest. A szociokulturális tartomány szempontjából az ülés egy kényelmesnek mondható testtartás, mely lehetővé

teszi a kézzel történő munkavégzést és a környezet figyelemmel tartását is. Evésre és ivásra alkalmas pozíció, a lábak pihenő helyzetben való elhelyezkedése miatt 'nem fáradt' jelentés is társul hozzá.

Newman dolgozata foglalkozik a három ige jelentésében bekövetkező változásokkal is. Ezek a jelentésbővülések az igék gyakori használatával hozhatók kapcsolatba. Az igékben megnyilvánuló prototipikus tulajdonságok az alapjai kiterjesztett használatuknak. A térben elfoglalt hely hasonlósága az alapja annak, hogy az 'ül' igének több nyelvben lehet az alanya állat (Newman 2002b, 7, Vidaković-Erdeljić 2013, 271, Kravchenko 2001, 219). A franciában az alanyhoz kötelezően +élő jegy tartozik (Newman 2002b, 7), míg az orosz egyes élettelen tárgyakra is megengedi a használatot, mint például a gomba, a ház a tető, vagy a pirog a kemencében (Kravchenko 2001, 219). Úgy tűnik, a horvát is azon nyelvek közé tartozik, amelyben a jelentés kiterjedhet élettelen alanyokra is, mint például motorbicikli. Bár ez utóbbi használatra csak élőnyelvi, szlengből származó adatok vannak (Vidaković-Erdeljić 2013, 270–271).

Newman példái az ige 'nem aktív' jelentését is adatolják (1a, b).

- (1) a. ang. *The new car is sitting in the garage until it is registered.*
'A kocsí a garázsban áll, amíg nyilvántartásba nem veszik.' (szó szerint: ül)
- b. ang. *The director is sitting on the new proposal.*
'Az igazgató ül az új javaslaton.' (Newman 2002b, 18)

Az igének a 'kényelmes pozícióban van' jelentéseleme alapján bővííhet használata a 'jól illik' (good fit) irányba, ekkor azt kifejezve, hogy a tartálynak felfogott háttérben megfelelően illeszkedik az alanyként kifejezett tárgy (2), vagy egy ruhadarab jól áll viselőjének (3).

- (2) ang. *The lipstick sits (nicely) inside the long tube made for it.*
'A rúzs (jól) illeszkedik a hosszú csőbe, amelyet számára készítettek.'
(szó szerint: ül a csőben) (Newman 2002b, 19)
- (3) ang. *The jacket sits perfectly on you.*
'A dzseki tökéletesen áll (szó szerint: ül) rajtad.' (Vidaković-Erdeljić 2013, 269)

Vannak nyelvek, mint például a német vagy az atakapa (egy amerikai indián nyelv), amelyekben possesszív jelentést is kaphat az ige, míg máskor a grammatikalizáció más irányba indult, és az ige az intranszitivitás, a habituális vagy progresszív aspektus jelölőjévé vált (Newman 2002b, 16–17).

A newmani kategóriákat a vizsgált nyelvek jellemzői alapján tovább bővíítték a témával foglalkozó kutatók. Vidaković-Erdeljić az alapige figuratív

jelentésein alapuló további jelentéseket különített el az angolt, a németet és a horvátot összevető dolgozatában. A metonimikus és/vagy metaforikus jelentésbővülésen belül többféle rész-egész (part of the scenario for the whole scenario) viszonyra hoz példát. A jelentések között az 'ülésezik', 'egy testület tagja', a 'börtönben ül' és a 'kispadon ül' jelentésekre is található példa korpuszában. A horvátból (4a) és a németből (4b) adatolja a hely megjelölését egy szervezet helyett. (A 4 a példában a *Kockica* egy politikai párt székhelye.)

(4) a. horv. *Mi znamo da njezin gazda sjedi u Kockici* '...tudjuk, hogy a főnöke a Kockicában ül' (Vidaković-Erdeljić 2013, 271–272).

b. ném. *Einer der Senate des Bundesgerichtshofs sitzt in Berlin.*

'A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság egyik szenátusa Berlinben található' (szó szerint: ül) (Vidaković-Erdeljić 2013, 275).

Ahogy a korábbi példákban is láttuk, a vizsgált igecsoportról elmondható, hogy tagjai gyakran szolgálnak tárgyak helyének meghatározására. A lokatív mondatokban jöhetnek létre belőlük kvázikopulák. Néhány esetben a lokatív mondatokat nem egyszerű elkülöníteni az egzisztenciális mondattól – különösen akkor, ha az értékelő nem rendelkezik anyanyelvi kompetenciával. A kérdést többen többféle megközelítéssel tárgyalták, a következőkben a két mondatfajta elkülönítésére Creissels módszerét alkalmazom (Creissels 2014).

A testtartásigékre visszavezethető kvázikopulák jelentősége sokféle lehet a világ nyelveiben. A korábban már említett, Ameka és Levinson vezetésével zajlott széles körű kutatás arra kereste a választ, hogy a világ nyelvei milyen eszközöket, ezen belül milyen igei elemeket használnak lokatív mondatokban. Egységes módszertannal készítették felmérést (Ameka–De Witte–Wilkins 1999) számos nyelv beszélőivel, s ez alapján a következő tipológiai csoportokat állították föl:

- (i) az első csoport (*0. típus*) nem használ igét;
- (ii) a második csoport (*I. típus*) egy alapigét használ a predikatív kifejezésekben, ezek két alcsoportba sorolhatók:
 - (iii) a) kopulát használó nyelvek, mint pl. az angol, a tamil;
 - (iv) b) lokatív igét használó nyelvek, mint pl. az eve, vagy a japán;
- (v) a harmadik csoportot (*II. típus*) azok a nyelvek alkotják, melyekben egy kisebb igei készlet áll a helyviszony kifejezéséhez rendelkezésre: ezek beszélői három–hét kontrasztív pozicionális igéből választanak. Két alcsoportjuk van:
 - a) testtartásigéket használók, pl. az arrernte, a holland és a goemai,
 - b) alaphelyzetet jelölő igével operálók, pl. a tidore.

- (vi) a harmadik csoportot (*III. típus*) azok a nyelvek alkotják, amelyekben igék garmadája (9–100 ige) található, ilyen pl. a tzeltal, a zapoték vagy a likpe.

(Ameka–Levinson 2007, 863–864)

Tipológiájuk alapján feltevésünk szerint a magyar leginkább a II. típusba sorolandó, miszerint kis elemszámú igecsoport áll rendelkezésre a helyviszony kifejezésére, ezek (a létige mellett) az *ül(?)*, *áll*, *fekszik* testtartásigék. A feltevés igazolására kérdőíves kutatások folytak, ill. folynak magyar adatközlőkkel. Az előzetes eredményekből az látszik, hogy újra kell majd gondolni a tipológiai besorolást, mert a testtartásigéken kívül létige, rezultatív szerkezet, fiktív mozgást jelentő igék és a három testtartásige bizonyos szinonimái is előfordulnak lokatív mondatokban. Ez nem egyedüli sajátja a magyarnak, a francia és szerb fiktív mozgást kifejező igékről készült már összevető vizsgálat (Stosić–Sarda 2009).

A magyar ebben hasonlóságot mutat több uráli nyelvvel. Az 'ül' jelentésű igékről eddig a nganaszan (Várnai 2021a) mellett a két obi-ugor nyelvről készült leírás (Sipos 2018, Németh 2021). Mindhárom nyelv esetében egy-egy korpusz alapján születtek a következő megállapítások:

A hanti (szinjai nyelvjárás) ige alanya az ember mellett egyéb élőlény is lehet. Ezek mellett számtalan élettelen tárgy is betölti az alany pozícióját, ezek az esetek viszont már az ige grammatikalizációjának egy fázisát, a kvázikopulaként való használatát jelentik. Ezt a használatot azonban erősen korlátozzák az alany tulajdonságai: „...alanyként ilyenkor jellemzően stabilan álló, kompakt, alapjához képest nem magas, terjedelmes alappal rendelkező tárgy vagy nagyobb fajta objektum szerepel” (Sipos 2018, 229–230). A hantiban az 'ül'-nél ritkábban ugyan, de a másik két testtartásigét is megtalálhatjuk kvázikopula szerepben (Sipos 2018, 229).

A manysiban három 'ül' jelentésű ige létezik (Németh 2021, 36), ezek közül az *ünli* leírása készült el. Az ige élő és élettelen alanyokkal egyaránt állhat, alapjelentésén túl az 'él/lakik', 'inaktív, passzív állapotban van', 'van valahol/létezik' és 'elrendeződik valahogyan' jelentések is adatolhatók (Németh 2021, 61). A szerző szerint a kvázikopula-használat mellett kimutatható az ige folyamatos aspektust és duratív akcióminőséget jelölő modifikátorként való viselkedése is.

A nganaszan egy 'ül' igét ismer, ezzel nem megengedett az élettelen alany használata. Minden bizonnyal ez lehet a fő oka annak, hogy az alapjelentéshez képest bekövetkezett változások között figuratív jelentésre és metonimikus jelentésátvitelre található példa, de kvázikopula-használatra nem (Várnai 2021a, 445).

A korpusz

Az *ül* ige vizsgálatára összeállított korpusz két forrásból tevődik össze. Az anyag jelentősebb része a Magyar Nemzeti Szövegtárból (MNSz2) való. A lekérdezés tárgyaként harmadik személyű igealakot adtam meg, mert csak ezeknél várható, hogy a vizsgálat céljának megfelelő mondatokat kapjuk eredményként. A találatokat egy öt elemet tartalmazó ablakban vizsgáltam, s ha a példa nem teljes mondatot vagy egyértelműen nem értelmezhető mondatdarabot tartalmazott, a dokumentum száma alapján visszakeresett hosszabb szövegekörnyezetet is megnéztem. Mivel az így kapott találatok száma több tízezres (30 629 alak), egy 500 elemet tartalmazó véletlen listának az anyagát elemeztem. Az igeiktős alakokat nem vontam be a vizsgálatba, a találati listán azonban szerepeltek elváló igeiktőt tartalmazó mondatok is, ezeket kizártam, mint ahogy a csak a költői nyelvhasználatból adatható példákat is. Néhány esetben egy adat előfordulását a teljes korpuszban megnéztem, erre mindig utalok a későbbiekben. Az MNSz2-beli adatokon túl a Mazsola felületét (Sass 2009) használtam az ige alanyainak összegyűjtéséhez, ezenfelül áttekintettem az értelmező szótáraikat, és saját megfigyelésekkel is kiegészítettem az anyagot.

Az MNSz2-ből származó példamondatokban, illetve mondatrészletekben <>-ben szerepel az ige, a példa után a doc# jelölést követő szám a korpuszban található szövegegység azonosítására szolgál.

A magyar *ül*-ről

A következőkben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a magyar *ül* a fent vázolt grammatikalizációs folyamat melyik fázisában van. Az igeének a következő jelentéseit különíti el a *Magyar értelmező kéziszótár* (ÉKsz., 1405):

1. <Ember, némely állat> testének megtámasztott alsó részére nehezedve nyugszik.; <Közlekedési eszközön, állaton> helyet foglalva utazik - *Lóháton, vonaton ül.*; <Lovat> vmilyen módon megül.; vmit vmilyenné koptat a rajta való üléssel - *Fényesre ülte a szoknyáját.*; a művész előtt ül, hogy az képet, szobrot készítsen róla - (*Modellt*) *ül.*

2. *néha pejor* Hosszabb ideig marad vhol. - *Vkinek a nyakán ül.*; vmivel huzamos ideig foglalkozik, szórakozik - *Egész nap a zongoránál ül.*

3. (ts is) *biz* Börtönbüntetését tölti. *Lopásért ül; két évet ült.*

4. <Kif-ekben:> vmely állapotban van, és nem tud szabadulni belőle. *Fülig ül az adósságban.*

5. Vmely – székkal jelképezett – hivatalt betölt. *Trónon ül.*; *gyak. pejor* <Birtokban, hivatalban> hosszabb ideig élvezzi anyagi, hatalmi előnyeit. *A veze-*

tőségben ül.; *biz* Vmin ül: úgy foglal el, használ, birtokol vmit, hogy más nem fér hozzá. *Ki ül a szótáron?* ; <a szl. m-ban:> vhol rendszeresen tartózkodik. *A főnök a 3-as szobában ül.*

6. *rég* Ülést tart, tanácskozik.; ts <Kif-ekben.> *Tanácsot ül:* tanácskozik; *széket ül vki felett:* bíraskodik felette.;

7. ts *elav* Katonailag megszállva tart.

8. (ts is) *vál* Ellep, borít. *Köd ül a tájon.* ; <Érzés, tulajdonság> láthatóan mutatkozik vkinek az arcán, szemében. *Gond ül a homlokán.* ; <Kisebb tárgy, kisebb tömegű anyag> vhol megtapadva, meglapulva ott van. *Könny ül a szemében.*

9. <Tárgy> szilárdan ott van, ill. pontosan illik vmibe, vmire. *Ez a fog még jól ül.*; *Sp is* <Ütés, szúrás, vágás> célba talál. *Az érvei rendre ültek.*; <A szl. m-ban:> vmi rendben van, stimmel. *Itt vmi nem ül; az eredmények ülnek.*; Kat Sp *A cél ül:* <célzaskor> a nézőkével és a célgömbbel egy vonalba esik.

10. Ülve elhelyezkedik vhol. *A földre ül.*; Be- v. felszáll vmely járműre, állatra. *Autóba, lóra ül.*; Elfoglal vmely birtokot, állást. *Bírói székbe ül; trónra ül.*; *irod* Rátelepszik vmire, ellep vmit. *Felhő ül a hegytetőre.*

A jelentéseket áttekintve látjuk, hogy némelyik megfeleltethető Newman és Vidakovic korábban már említett kategóriáinak valamelyikével mint például a szótár 1. jelentésében a +élő +humán alanynak, de a szótár más logika szerint építi fel szócikkét. Az ÉKsz. 3. jelentését megfelelő kontextusban tekinthetjük önálló jelentésnek is (5).

- (5) – *Hol volt Gizella a 90-es évek elején?*
– *Ült.*

Az adatok elemzése

Az adatok elemzésekor elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az *ül* igének milyen, a korábban bemutatott kategóriákba illeszkedő jelentésfejléményei találhatóak a korpusz adatai között. Amennyiben találok példát élettelen alanyra, használatuk előfordul-e lokatív mondatokban, azaz bizonyítható-e az ige kvázikopula volta. Egyes esetekben kérdéses volt, hogy a példában szereplő ige az alapjelentést hordozza vagy már valamelyik jelentésváltozási folyamat egy következő lépését dokumentálja. Egyértelműen az alapjelentéshez tartozónak tekintettem azokat az adatokat, amelyekben más testtartásige is feltűnt a szöveggörnyezetben (5), illetve nem kellett hezitálni akkor sem, ha az üléshez kötődő jellemző testrész volt megnevezve a példában, vagy, ha valamilyen tipikusan ülésre alkalmas eszközre vagy felületre vonatkozott a mondat.

- (6) ...*Áll egy ember a Libellában, pontosabban <ül>*. doc#1071

Az alapjelentés és kontextuális kiterjesztései

A cselekvés alanya ember, az ige az alapjelentésben szerepel, testtartást fejez ki:

(7) *A csónakban öt öregasszony < ült >. doc#193*

A jelentésbővülés eseteit szemléltető példákat mutatok be a következőkben. Az ige inaktivitást, pihenést vagy tétlenséget, halogatást fejez ki (8a, b). Ez a jelentés a vizsgált nyelveket áttekintve teljesen általánosnak mondható. Angol példát az előzőekben már láthattunk (1a, b), Vidaković-Erdeljić korpuszában nem talált példát erre a jelentésre, de állítása szerint a horvátban gyakori (2013, 275). A – kényszerű – tétlenségnek két további jelentését adathozhatjuk a magyarból, a 'börtönben ül' (9) és a 'kispadon ül'-t (10). Ez utóbbi jelentésre a szakirodalom alapján eddig a magyaron kívül csak a horvátból ismerünk példát (Vidaković-Erdeljić 2013, 273).

(8) a. *...Dragomán nem csinált semmi érdekeset. Otthon < ült >, a rádió keresőgombját tekergette... doc#437*

b. *Az asszony leül, s amint < ül >, mozdulatlan. doc#1958*

(9) *sorkatonai szolgálata idején < ült > már egyszer börtönben. doc#113*

(10) *...a kispadon pedig ismét az a Rolland Courbis < ül >, aki két és fél évvel ezelőtt felvezette a gárdát. doc#2430*

A magyar ige azonban nemcsak az inaktivitást, hanem az ezzel ellentétes cselekvést, az aktivitást is jelentheti (11a, b).

(11) a. *Az viszont panaszokat idéz elő, ha a kismama egész nap előtte < ül > [ti. a számítógép előtt], vagy bármiféle egész napos ülőmunkát végez. doc#2324*

b. *...két cselédjük meg közben a szövőgépnél < ült >. doc#580*

A metonimikus jelentésváltozásnak további eseteit is elkülöníthetjük. A rész-egész viszony megjelenik a 'valamilyen hivatalt/pozíciót tölt be' (12), 'egy testület tagja' (13) jelentésben. Ugyanezek a jelentések az angolban, a németben és a horvátban is megtalálhatók (Vidaković-Erdeljić 2013, 272, 275). A sor még bővíthető lenne további esetekkel, de mivel ennek a változásnak a tárgyalása szorosán nem tartozik a dolgozat témájához, ettől most eltekintek.

(12) *A műszaki felvételi bizottság elnöki székében Ilka néni < ült >, doc#286*

(13) *Az alkotmányügyi bizottságban nem egy olyan jogász < ül >... doc#918*

A -humán jegyű alanyok

A cselekvés alanya élő, -humán jegyű. A példákban szereplő állatok két csoportba oszthatók: a cselekvés alanya olyan állat, mely a hátsó lábán helyezkedik el úgy, hogy ülepe vagy más testrésze nagy felületen érintkezik az alappal, például a *kutya, macska, medve, nyuszi, béka* (14). A másik csoportban madarak találhatók: *madár, fecske, hattyú, holló, sármány, sas, veréb*. Ezeknek az állatoknak csak két rövid lábuk van, ezért ülő pozíciójuk a négylábúakkal megegyező képet mutatja.

(14) *A tokmány alján is egy béka < ült >*. doc#1332

A korpuszban a -humán +élő jegynek szintén megfelelő növény nem szerepel alanyként.

Az ige kis számban előfordul -élő jegyű alanyal is (15–16), az áttekintett mintában ezek a következők (az alanyok után zárójelben tüntetem fel az MNSz2 teljes korpuszában a kritériumainknak megfelelő példamondatok darabszámát): *fény* (12), *kamera* (4), *konty* (3), *köd* (46). (Mivel külön kategóriaként tárgyalom az érzelem kifejezését az *ül* igével alkotott szerkezetekben, azok alanyai itt nem szerepelnek. A későbbiek során a teljes találati lista elemzésével ez a halmaz még bővíülhet. Az MNSz2 szépirodalmi szövegeket is tartalmaz. A fenti felsorolás nem tartalmazza az *esztendő* és *halászhajó* adatokat, mivel mindkét főnév csupán egyszer szerepel a teljes korpuszban, mindkettő Gergely Ágnes egy-egy versében, ezért ezeket az egyéni, művészi nyelvhasználat megnyilvánulásainak tekintem.

(15) *A hátlapon 8 MP kamera < ül >*, doc#2247

(16) *...az asszony, akinek ősz konty < ül > a feje búbján*. doc#1084

Az ige eredeti jelentésében meglévő, a háttérrel vagy alappal nagy felületen való érintkezés teremti meg az újabb 'ellep, befed' jelentés létrejöttét (17).

(17) *A kert végén a horpadásban köd < ül >*. doc#203

Az absztrakt alanyok egy része olyan szerkezetekben fordul elő, amelyek az érzelem kifejezésére szolgálnak. Ez a jelentés a németből is adatható, mindig negatív érzelmekkel kapcsolatosan (Vidaković-Erdeljić 2013, 273). Ahogy az inaktív-aktív jelentés esetében, az érzelmek tekintetében is mindkét pólusra találunk példát. A magyarban nemcsak negatív (18a), hanem pozitív érzelem is megjelenik az ige alanyaként (18b). A negatív érzelem a következő elvont alanyokkal fordul még elő: *aggodalom, bánat, komorság, szomorúság*, a pozitív póluson a *boldogság, öröm, vidámság, vigyor* tűnik fel.

- (18) a. *Katocsnak félelem és rettenet < ült > a szemében.* doc#232
b. *...ha alszik a kisasszonyka, mindig mosoly < ül > az arcán!* doc #136

A talált mondatok mindegyik egzisztenciális, lokatív használatára nem találtam példát. A felsorolt alanyok szinte kivétel nélkül az érzelem kifejezésére alkalmas testrészhöz, az archoz kapcsolódnak (a *szemében*, *arcán*, *képén*, *a szája szélén* helyhatározókkal). Ezek az *ül* igével alkotott szerkezetek kollokációknak, idiomatikus fordulatoknak tekintendők (Forgács 2007, 88).

Összefoglalás

A korpusz alapján megállapítottam, hogy a magyar *ül* igének milyen figurális használata van, illetve jelentése milyen irányba bővült. A metonimikus és metaforikus kontextuális kiterjesztés mellett előfordul az ige élettelen alanyokkal is, de az elemzett példák mindegyike egzisztenciális mondatban található. Ez alapján kimondható, hogy a magyar ige kvázikopulaként való használata nem mutatható ki. Ebben az uráli nyelvek közül a nganaszannal egyezik, a vizsgált európai nyelvek közül pedig a horváttal.

A kutatás nem tekinthető befejezettnek, a fent megrajzolt képet árnyalhatja az MNSz2 teljes anyagának elemzése, és módosíthatja, ha az alapige mellett igekötős változatait is bevonjuk a vizsgálatba.

Irodalom

- Ameka, Felix K. – De Witte, C. – Wilkins, D. 1999. Picture series for positional verbs: Eliciting the verbal component in locative descriptions. In Wilkins, D. (ed.), *Manual for the 1999 Field Season*. 48–54. Nijmegen: Max Planck Institute for Psycholinguistics.
- Ameka, Felix K. – Levinson, S. C. 2007. Introduction. The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics* 45 (5–6): 847–872.
- Brown, Penelope. 1994. The INs and ONs of Tzeltal locative expressions: the semantics of static descriptions of location. *Linguistics* 32 (4/5): 743–790.
- Bybee, Joan. 2003. Mechanism of change in grammaticalization. In Tomasello, Michael ed *The new psychology of language: Cognitive and functional approaches to language structure. Volume II*. New Jersey–London: Routledge.
- Campbell, Lyle – Kaufman, Terrence – Smith-Stark, T. C. 1986. Meso-America as a linguistic area. *Language* 62 (3): 530–558.
- Creissels, Denis. 2014. *Existential predication in typological perspective*. <http://www.deniscreissels.fr/public/Creissels-Exist.Pred.pdf> (2022. aug. 17.)

- ÉKsz. = Pusztai Ferenc. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai.
- Forgács Tamás. 2007. *Bevezetés a frazeológiába*. Budapest: Tinta.
- Himmelman, Nikolaus. 2004. Lexicalization or grammaticalization? Opposite or orthogonal? In *What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components*, eds Bisang, Walter – Himmelman, Nikolaus – Wiemer, Björn. 21–42. Berlin–New York: De Gruyter Mouton.
- Keegan, John M. 1997. *A Reference Grammar of Mbay*. München: Lincom Europa.
- Kravchenko, Alex. 2001. Russian Verbs Of Spatial Orientation STAND, SIT, LIE. In *Cognition in Language Use: Selected Papers from the 7th International Pragmatics Conference*. Vol. 1. ed Németh T., Enikő. 216–225. Antwerp: International Pragmatics Association.
- MNSz = Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint. 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In *Proceedings of LREC*. 1719–1723.
- Németh Szilvia. 2021. Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 29–68.
- Newman, John ed. 2002a. *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying*. Amsterdam: John Benjamins.
- Newman, John. 2002b. A cross-linguistic overview of the posture verbs ,sit', ,stand', and ,lie'. In *The Linguistics of Sitting, Standing and Lying*, ed Newman, John. 1–24. Amsterdam: John Benjamins.
- Pustet, Regina. 2005. *Copulas: Universals in the Categorization of the Lexicon*. New York: Oxford University Press.
- Sass Bálint. 2009. „Mazsola” – eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásából*, szerk. Váradi Tamás. 117–129. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Sipos Mária. 2018. „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti 'ül' szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* (25): 149–166.
- Sipos Mária. 2019. 2 in – A színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In *A nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei X.*, szerk. Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs. 299–310. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék.
- Sipos Mária. 2021. A 'fekszik' ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 319–332.
- Stosic, Dejan – Sarda, Laure. 2009. The many ways to be located: the expression of fictive motion in French and Serbian. In *Space and Time in Language and Literature*, eds. Gruić Grmuša, Lovorka – Vukanović, Marija Brala. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Várnai Zsuzsa. 2021a. Az 'ül' testtartásige a nganaszban. *Folia Uralica Debreceniensia* (28): 435–448.
- Várnai Zsuzsa. 2021b. Az 'áll' ige grammatikalizációja a nganaszban. *Nyelvtudományi Közlemények* (117): 101–122.

- Vidaković-Erdeljić, Dubravka. 2013. The polysemy of verbs expressing the concept SIT in English, Croatian and German. *Jezykoslovlje* 14 (2–3): 263–279.
- Watkins, Laurel. 1976. Position in grammar: sit, stand, lie. *Kansas Working Papers in Linguistics* (1): 16–40.

POSTURE VERBS IN HUNGARIAN

Is the verb ül (sit) grammaticalized?

Verbs expressing posture form a special group in many languages of the world. As a result of frequent use, they often take on a new function in addition to their primary meaning: they become metaphorized or part of a grammaticalization process. The paper focuses on the Hungarian verb *ül* (sit) and describes its characteristics according to Newman's typology. The corpus for the research comes mostly from the Hungarian National Text Library, and to a lesser extent from an individual non-systematic collection. The results of the analysis outline the metaphorization paths of *ül* and show the extent to which its grammaticalization developed. The examined Hungarian verb can thereby be compared with descriptions done from the same aspect in other languages in recent years, and it can be established whether there is a common pattern between related or areally connected languages.

Keywords: posture verbs, metaphorization, grammaticalization

GLAGOLI SA SEMANTIKOM POLOŽAJA TELA U MAĐARSKOM JEZIKU

Da li se glagol ül gramatikalizuje?

Glagoli koji označavaju položaj tela u mnogim jezicima sveta spadaju u specifičnu grupu. Usled učestale upotrebe, pored primarnog značenja često dobijaju nove funkcije: učestvuju u procesu metaforizacije i gramatikalizacije. U središtu studije nalazi se mađarski glagol *ül* („sedeti“) i njegove karakteristike na osnovu Njumenove tipologizacije. Analiza se većinom zasniva na podacima iz Nacionalnog korpusa mađarskog jezika, manjim delom na ličnom nesistematskom prikupljanju građe. Rezultati dobijeni analizom građe skiciraju puteve metaforizacije glagola *ül* i ukazuju u kojoj meri je došlo do njegove gramatikalizacije. Rezultati će se moći uporediti sa sprovedenim analizama zasnovanim na istim principima u drugim jezicima, odnosno moći će se ustanoviti da li postoje slične šeme u genealoški srodnim i arealno povezanim jezicima.

Ključne reči: glagoli položaja tela, metaforizacija, gramatikalizacija, korpusna lingvistika

ETO: 811.511.141
808.54-057.875
DOI: 10.19090/hk.2022.4.90-99

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
Újvidék, Szerbia
katonae.zenta@gmail.com

KOHÉZIÓTEREMTŐ ESZKÖZÖK EGYETEMISTÁK VÉDŐ- ÉS VÁDBESZÉDEIBEN

Cohesion-building tools in students' defense
and indictment speeches

Sredstva za stvaranje kohezije u studentskim besedama
odbrane i optužbe

Poeta nascitur, orator fit.
(Cicero)

A dolgozat a *Gyakorlati retorika* tárgyából az újvidéki Magyar Tanszéken készült szónoklatokat vizsgálja. A különböző irodalmi művekhez kötődő védő- és vádbeszédek témahálózatának feltérképezésekor elsősorban arra irányítja a figyelmet, hogyan valósul meg a téma kifejtése, fenntartása a szónoklat különböző részeiben. Miképpen illeszkedik a retorikai szituációhoz a szónok szóhasználata, stílusa, érvelési technikája? Melyek a hatáskeltés szövegszerűen megragadható eszközei?

Kulcsszavak: szövegszerkezet, folytonosság, stílus, alakzatok

Bevezető

A retorika kialakulása a büntetőjogi eljárások lebonyolításához kötődik. A joggyakorlat részeként jött létre és fejlődött tovább. Mindig volt tehát alap, ami a működtetését szükségessé tette, irányt szabott neki, a szabályait kialakította. Az ókortól kezdve napjainkig érvényes az a tapasztalat, hogy a törvényesség betartatásához, a jó ügy szolgálatához – az igazság kivívásához jó szónokokra, logikusan fölépített beszédekre van szükség.

A retorika szerepének terebélyesedése is közösségi tevékenységekhez kapcsolható, hiszen a *törvényszéki* mellett kialakultak a *tanácsadó/tanácskozó beszédek* – melyek szintén egyes emberek, embercsoportok meggyőzését tűzik ki célul. A szónoki beszédek harmadik típusába tartozó *bemutató beszédek* ünnepségek, szertartások alkalmával hangzanak el, tehát ugyancsak közönség előtt. Mindez meghatározza az alkalmazandó retorikai eszköztárat. Mindig, minden beszéd típus esetében szem előtt kell tartani a retorikai szituációt, a hallgatóság igényeit, elvárásait, meggyőződését, műveltségét stb. Ismerni kell a közönséget, hogy el tudjuk érni, rezonáljon a szónokkal, s elfogadja az érveit.

Az egyetemisták retorikai produkcióinak a vizsgálata mindannyiszor bizonyítja, hogy érdemes a kérdéssel foglalkozni, mert mind tartalmi, mind szerkezeti, mind világlátási szempontokból értékes tapasztalatokat nyerhetünk, valamint kiindulópontokat a további munkához (vö. Katona 2011, 2019). Dolgozatomban ezúttal tíz szónoklatot vizsgáltam meg (öt védő- és öt vádbeszédet), s a beszéd szerkezete és kohézióteremtő elemei szempontjából legjellemzőbb elemeket emeltem ki belőlük. A szövegek megírói (és előadói) követték a retorika nemeesebb hagyományait, és Quintilianus szellemében jó emberként a jó ügy mellett szálltak síkra. A törvényszéki beszédek Arany János *Tetemre hívás* és *Ágnes asszony* című balladájához kötődtek. A szónokoknak tehát törvényszéki beszédekben, gyilkossági ügyekben kellett kifejteniük érvrendszerüket.

A védő- és vádbeszéd létrehozásánál a beszéd fölépítésekor egy bizonyos struktúrát, egy sajátos nyelvezetet kell követni. Ezek a követelmények az egyetemisták beszédeire éppúgy érvényesek, mint a bírósági tárgyalásokon elhangzott szónoklatokra. A rétoroknak komolyan kell venniük a feladatukat, noha a hallgatóság az évfolyamtársaik közül kerül ki. A szónokok felelősségtudata, elkötelezettsége, az ügy fontossága mindig hangsúlyos tényező. (Persze az alkotói fantázia is működni kezd. Sok esetben elképzelt szereplők is bekerülnek a szónoklatokba, sőt, akadt már olyan hallgató is, aki összefüggést teremtett a fent említett két ballada között.)

A törvényszéki ügyek tényezőit érintve minden tudományok atyja, Arisztotelész úgy fogalmaz, hogy jogi eljárásokkor „[h]árom dolgot kell figyelembe venni: először azon indokoknak mennyiségét és milyenségét, amelyek jogtalanságra készítetnek embereket, másodsor milyen lelkiállapotban vannak azok, akik így cselekszenek, harmadszor milyen azoknak a jelleme, lelkiállapota, akik a jogtalanságot elszenvedik” (Arisztotelész 1999, 60). A dolgozatok szerzőinek is ezeket a követelményeket kellett figyelembe venniük, amikor szövegük összefüggésrendszerét fölépítették.

A vádbeszédek szerkezete, kohézióteremtő elemei

A vádbeszédek szerkezetileg és nyelvileg is szorosabb, kötöttebb feltételeknek felelnek meg, mint a védőbeszédek. A vádlónak egyfelől könnyebb a feladata, másfelől nehezebb. Könnyebb, mert az adott szabályok előírják a szónoklat struktúráját, de valamelyest meg is akasztják a szónok kreatív hozzáállását. A kohézióteremtés alapfelvétele a jogi nyelvi kifejezések folyamatos használata a beszéd részeiben: a vád megfogalmazása, a tényállás bemutatása, a cél kitűzése a tételmondatok révén, a bizonyítékok bemutatása, a tett jogi minősítése/a büntetés kimondása (Adamik–Adamikné–Aczél 2004, 125–127).

A jogi szövegek létrehozása próbára teszi az egyetemi hallgatókat. Azokat is, akik a tanácsadó beszédek írásakor brillíroznak, a retorikai eszközök egész tárházát vonultatják fel, s kifogyhatatlanok az ötletekben. A törvényszéki beszédek megalkotásakor gyakran a dolgozat többszöri átdolgozására van szükség. Akadnak szövegek, amelyek, mire elnyerik végső formájukat – a gondos munka nyomán – végül valóban feszessé válnak. A gyakorlat teszi a mestert.

A vádbeszédekben a hatáskeltés érdekében már a szép belépőben, a bevezetőben feltűnhet az eszmei cél hangoztatása – az *igazság* kiderítése. A *Danaidalány* címet viselő szónoklat is ennek nyomán szerveződik. (Az írás persze már a címénél fogva is kivívja az érdeklődésünket – a szüntelen vízhordással bűnhődő mitológiai lányok szimbolikája által.) Az *igazság* kulcsszóként végigvonul a szónoklaton. „Én képviselem az *igazságot* e napon, s rám hárult a feladat, hogy *igazságot* szolgáltatassak. Hölgyeim és uraim, kötelességünk *igazságosnak* lenni, és kötelességünk *igazságot* tenni!” A téma a befejezésben, az összegzésben visszatér: „Ki fog *igazságot* tenni, ha nem mi? Győzzön az *igazság!*” Mindezt övezi a törvény mindenhatóságába és a józan ítélőképességbe vetett hit.

A tényállás ismertetése és az elbeszélés, a bizonyítás kulcsszavai a törvényszéki szövegekben: *a bűncselekmény, a gyilkosság, a felbujtó, elkövető, vád* ezek megszerkesztett, jogi nyelvben szokásos változatai, például: *szántsándékkal, előre eltervezett és aljas módon elkövetett emberölésben való részvétel*. Az eset elbeszélése az argumentációnak is alapeszköze lehet. A rövid, tényszerűen pattogó, mégis érzelmmel teli, ismétlésre és fokozásra épülő vádló mondatok után lecsap a szónoki kérdés, és az azonnali válasz – a lesújtó következtetés. Itt az Arisztotelész által felvázolt három tényező rejtett formában megmutatkozik: a cselekmény, az elkövető és a sértett helyzete, jellemzése.

A férj halott. A hitvesi ágyban találtak rá, vérbe fagyva. Dulakodásnak vagy betörésnek semmi nyoma. Az áldozat ismerte támadója tettestársát. Szerette őt. Megbízott benne. Nőül vette. A házába fogadta. Otthont

adott neki. És szabadságot. Szabadságot, hogy nő lehessen, szabadságot, hogy boldog lehessen. És mit kapott cserébe? Árulást és pusztulást kapott, hölgyeim és uraim.

Noha alapvetően a tények alapján kell a bíróságnak döntenie, így az ügyész főként a józan észre, az adatokra, a törvényesség betartására kell hogy fölhívja a figyelmet. A jó szónoki képességek nyilvánvalóan előbbre viszik a vádban foglalt tények elfogadtatását, elfogadását. A beszéd logikus fölépítése a szellem napvilágára épít, azonban a hatást növelő patetikát sem nélkülöző retorikai eszközök bábáskodnak az érvek elfogadásánál, az ítélet megszületésénél. A nyerő hármás (az ismerős hang, az érzelmi telítettség, a logikus érvelés) alkalmazása elengedhetetlen föltétele a hatásos beszédnek (Aczél 2017).

Egyik, Kund Abigél elleni (Bárcki Benő apja szájába adott) szónoklat mindemellett a tekintély elvéből táplálkozik, közismert fordulatokat választ tételemondatul. A vádbeszéd három pilléren nyugszik: a bevezetőben a kitűzött cél, az igazságszolgáltatás érdekében John Milton szavaival él: „Csapjon csak össze az igaz és a hamis! [...] Az igazság erős.” A bizonyítás során a tetemre hívás eredményére mint isteni jelre utal: „Maguk is tisztában vannak, mélyen tisztelt bíróság és esküdtszék, az isteni ítélettel. Isten soha nem téved!” Majd a bírák felelősségének kidomborítása után az ítélethozatalra (természetes lezárásként) a Hammurápi törvénykönyve óta ismeretes jogi elv – a bosszúállás jelmondata révén szólít fel: „szemet szemért, fogat fogért”.

A tényállás felvázolásakor és az érvelés során felvonultatott izotopikus szövegösszekötő elemek, egyben stílusesszéközök a vádlott kedvezőtlen minősítését szolgálják: „szeretném, ha az egész világ szembesülne e *hitvány* némben cselekedetével”; „Abigél *kisasszony... könnyelmű, kacér enyelgése, női szeszélye*”. A lezárásban az irónia, a feddés, a fájdalom, a kárhoztatás éreztetése után a „*hidegvérű gyilkos*” minősítés készíti elő a bosszúelv kimondását, a halálbüntetés követelését.

A beszéd alapvetően az érzelmekre épít, a pátoszt részesíti előnyben, ami egy gyászoló apa esetében nem szokatlan (noha az *Abigél kisasszony* megnevezés vegyes érzelmeket kelthet a hallgatóságban). A szónok nem feledkezik meg a sértett jellemzéséről: „*ártatlan léleknek*” nevezi a fiát, metonimikusan „*ártatlan életről*” beszél vele kapcsolatban. Folyamatosan épít a szájalomra, együttértésre, hivatkozik a bíróságra, megnevezi azt, az egyetértését kéri – a bizonyítás során következetesen alkalmazott több esetben komplex, sőt, haladó ismétlést is tartalmazó retorikai kérdéssor alkalmával is. A hatáskeltésben együtt muzsikál a mesteri szerkesztésmód és a jóindulatot kivívó hangnem.

Kérdem én a tisztelt bíróságot... gondolták volna valaha is, hogy egy olyan ember fogja életüket venni, akiért mindent megadnának, és akinek személye menedék volt az élet problémái előtt?

...Miért adott Benő kezébe tört, ha nem a halálát szerette volna ezáltal okozni? Egyáltalán miért volt az ifjú Kund Abigél kisasszonynak egy tör a zsebében, ha szeretőjével ment találkozni? Ha önvédelemből volt rá szüksége, akkor miért adta a fiúnak, vagy ha már odaadta, akkor miért hagyta magára? Lehet, hogy az egészség előre kitervelte? Nem egy tökéletesen előre kitervelt gyilkosságról beszélünk-e, ahol a hely és idő teljesen megfelelő volt egy élet kioltásához, ahol egyetlenegy tanú sem láthatta a merényletet? Az egyedüli tanúk ugyanis nem mások, mint az erdő lakói, az éjjeli állatok és a növények. Szerencséje a kisasszonynak, hogy ők nem tudnak beszélni, mert akkor lenne mit mesélni!

Az Arany-balladák nagy teret hagynak a találgatásoknak. A balladai homály fölfedése során számtalan tényező merülhet föl a helyre, időre, tényekre, körülményekre, mozgatórugókra vonatkozóan. A szónoklatokhoz kötődő vitában a hallgatóság föl is teszi ezeket a kérdéseket. Ilyenkor a közönség a maga véleményére, irodalmi ismereteire alapoz, így a jellemek társadalmi és pszichológiai alapú elemzésén alapuló vita is kialakulhat: vajon miféle legény az, aki ilyen rosszul viseli a lány incselkedését? Vajon milyen apa keze alatt nőtt fel egy ilyen önbizalom-hiányos fiatalember?

A védőbeszédek hatásmechanizmusa

A védőbeszédek nem mellőzik a logikát, de elsősorban a pátoszra, a megértésre, a pszichikai tényezők figyelembevételére helyezik a hangsúlyt. Az elbeszélés jobbára kimarad, vagy a bizonyítás részévé válik, s új tényezők kerülnek be a történet értelmezésébe. A védelem a kohézióteremtés érdekében szívesen hivatkozik a közönség megértésére.

Az egyik rétor ügyesen veszi a kezébe a figyelem irányítását, folyamatosan tartja a kapcsolatot a közönséggel. Tisztában van a fentebb említett nyerő hármas: az ethosz, pátosz és a logosz együttműködésének fontosságával. Különösen kiténik *az ismerős hang* keresése – a szónok „magát nem feladva képes azonosulni hallgatóival, tud a másik hangján szólni” – ethosza, szónoki hitelessége megkérdőjelezhetetlen (Aczél 2017, 83).

A Kund Abigélt vádló (fentebb idézett) szónok meggyőző munkáját az észlelés irányításával kezdi, majd az érzelmekre tér át: „Idézzék csak vissza az első

gondolataikat, amikor meghallották, mi történt. Úgy gondolom, senkit se kell emlékeztetni az akkori hangulat fagyosságára, még most is itt van köztünk ez az érzés. Nem csak én érzékelem, ugye?!”

A folytatásban retorikai kérdéssel, majd a többes szám első személyére való átváltással vonja be bűvkörébe a közönséget a szónok: „Mint azt *tudják/tudjuk*.” A közösség nevében történő véleményalkotás módszerét a továbbiakban következetesen alkalmazza: „Ágnes asszony viselkedése ad okot arra, hogy több szempontból is *megvizsgáljuk* az ügyet... Szem előtt kell *tartanunk* a megbánást... hisz saját szemünkkel is *láthatjuk*, hogy őt a lelkiismerete már elítélte.”

Az észlelést követi a vélemény megváltoztatására tett kísérlet, a közösség erejének, véleményének, beleegyezésének a kérése – ismét retorikai kérdésekre építve: „Egyetértetek velem a közösség itt megjelent tagjai? Kérhetem elfogadó hozzáállásukat és segítő magatartásukat? Remélem, igen.”

Azonos stilisztikai eszközök, a tények eltérő magyarázata, új tartalmi momentumok beépítése

A védő- és vádbeszédekben sok esetben ugyanazok az eszközök érvényesülnek, csak más cél elérése érdekében. A szónokok az érvelés során bíznak a párhuzamos szerkesztésmód, például az előismétlés erejében, mintegy rigmuszerű alkalmazásában: „*ebben a gyolcsban már nem a fizikailag megmutatkozó vérfoltot látja, hanem saját lelkének a mocskát. Mosná éjjel, mosná nappal, mosná hóban, mosná fagyban.*”

A balladai homály folytán sok ismeretlen részletet a védelem a maga javára alakít ki, gondol tovább, egészít ki. (Egyes szónokok a szeretőt kárhoztatják, s aljas rágalomnak minősítik az árulását, igaztalan vádjait.) Akad, aki a férj jellemét dolgozza ki a védelemnek megfelelő töltettel. Míg a korábban idézett vádbeszéd Ágnes férjét otthonteremtő, szeretetet sugárzó társként mutatta be – ezzel is súlyosbítva Ágnes állhatatlanságát és álnokságát, némelyik védőbeszéd a férjet kegyetlennek, zsarnoknak ábrázolja. Az alábbi szöveg a nő alávetett helyzetét is feltételezi: „Ez az asszony áldozatává vált férjének. Csendben tűrte a megalázást és a bántalmazást. Nem emelt panaszt, hiszen tisztelnie és szeretnie kell az urát, még akkor is, ha szíjat hasít a hátából. Sokáig senki sem akadt, aki megvédje, vagy megakadályozza a férj kegyetlen viselkedését.”

A mosás a vádbeszédekben a bizonyíték eltüntetésének gesztusa, elmezavara pedig a bűnös tett bizonyítéka vagy csak tettetés: „Ágnes asszonyra, a megtört és gyászoló feleségre, a folyónál találtak rá. Véres lepedőt mosott, vétkének bizonyítékát próbálta eltüntetni, lemosni magáról bűnösségét. Tébolyt színlel,

úgy tesz, mintha semmiről sem tudna, de ne engedjék megtéveszteni magukat, tisztelt hallgatóság, vér tapad a kezéhez.”

A védőbeszédek a kényszeres cselekvést (a mosást) a szánalmat keltő téboly bizonyítékaként tüntetik föl, pl. intertextuális beütéssel hitelesítve a mondanót: „Én mégis a Tisztelt Bírósághoz fordulok: vajon egy asszony, akinek ép az elméje, mindezek után a falu színe-java előtt mossa majd a gyolcsát? És nem menekül, csak fehér lepedőjét mossa, mossa... mint aki ráér?” A tények kétféle interpretációja abban is manifesztálódik, hogy a vád a zavarodott elméjű asszony szabad mozgását veszélyesnek ítéli, a védelem pedig éppen a magabazárkózása miatt ártalmatlannak tartja.

A védőbeszédek is építenek a párhuzamos szerkesztés adta lehetőségekre mind a bizonyítás erejével bíró elbeszélésekben, mind a végkövetkeztetésben. A védőbeszédek fölépítése esetlegesebb, leginkább leíró bevezetőt választanak a szónokok, s az érvelésük kevésbé meggyőző. Így többször támaszkodnak kimódolt, kitalált mozzanatokra. Persze a balladai homályra hivatkozva, de bizonyos feltételezéseket az Arany-ballada nem tesz lehetővé, vagy legalábbis kevésbé igazolja. Másokat viszont a homály jegyében nem tudunk elutasítani. Egyes munkák a jelenbe helyezik az eseményeket, helyszínelőket, ujjlenyomatokat emlegetnek. A hitelesség szándékával az egyik védő arról beszél, hogy maga is járt a helyszínen. Ez megbeszélésünk jegyében történik, tehát lehetséges, de a stíluskohézió több helyütt csorbát szenvedhet, megtörténik, hogy kiesnek a szerepükből a szónokok, hisz a bíróságon a mai szövegekben is disszonánsan hatna egy jogász szájából a diáknyelvi kifejezések beiktatása az érvelésbe: „Ügyfelem azt állítja, hogy a tört szülinapi ajándékba adta szerelmének.”

A lezárás/epilogosz/peroratio szerkezete

A szónoklat meghatározó eleme a bekezdés mellett a lezárás, a következtetések levonása, az utolsó benyomás. Híven közvetíti ezt Lüsziász mondata: „Bírák! Nem az a nehéz, hogyan kezdjem el a vádbeszédet, hanem az, hogy hol rekesszem be” ([https://hu.wikipedia.org/wiki/Lüsziász](https://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%BCsziasz)). Vagyis megfelelő pillanatban az észlelés, a véleményváltoztatás után, a cselekvésre felkészült pillanatban – egy optimális hosszúságú, logikusan fölépített beszéd végén, a legjobb hangulati fokozat elérése után, mintegy betetőzőként kell befejezni a szónoklatot.

A jóindulat fenntartása, az ítélethozókkal való állandó kapcsolattartás végén az esküdtek bölcsességének, az igazságszolgáltatás mindenekfelettségének a hangoztatása a leghatásosabb eszköz. A retorikus beszédmód csúcspontjaként a

szónok összefoglalója épülhet a retorikai kérdéseket azonnal lezáró tagadásra. Ezt követik a következetességre, a jogrend dicséretére vonatkozó, lehangoló párhuzamos szerkezetek. Ezek után a magától értetődő diadal reményében hangozhat fel a felszólítás: „*Győzzön hát az igazság!*”

Hát kérdem én, van-e nagyobb bűn a gyilkosságnál? Nincs! Van-e nagyobb árusulás a házasságtörésnél? Nincs! Hölgyeim és uraim, ki fog igazságos lenni, ha nem mi? Ki fog igazságot tenni, ha nem mi? Nagyra becsült bírónő, tisztelt esküdszék, tisztelt hallgatóság, bízom a törvény mindenhatóságában és az Önök józan ítélőképességében. Győzzön hát az igazság! Köszönöm.

Ha a bölcsességre, a tapasztalatra utal a szónok (mint az Antigoné-beli Kreón), biztosabb lehet a sikerben:

A döntés most már az Önök kezében van. Remélem, nem okoznak csalódást ez alkalommal sem, és méltó büntetést szabnak ki Ágnes számára. Arra kérem Önöket, hogy döntésüket jól gondolják át, mielőtt közlik velünk. *Ősz fejük* is bizonyíték arra, hogy már több éve betöltik ezt a tisztséget, és komoly *tapasztalattal rendelkeznek*. Önök szerint mit érdeemel az, aki valami módon bűnös egy emberélet kioltásában?

Nem szokatlan a retorikában (lezárásként) a bírák felelősségére való célzás, a döntéshozatal emberi sorsokat, közösségek életét befolyásoló jelentőségének a hangsúlyozása:

Tisztelt bíróság, esküdszék! Önökön áll, hogy futni hagynak-e egy hidegvérű gyilkost, aki mindenkire nézve veszélyt jelent. Önökön áll az is, hogy a falu polgárai a jövőben rettegésben vagy békében fogják-e leélni mindennapjaikat. Az Önök lelkén szárad, ha a falunak hasonló borzalmakat kell átélnie a jövőben is.

A védőbeszéd írói nehezebb helyzetben vannak, mint a vádbeszéd megfogalmazói, hisz gyilkossági ügyekben felmentő ítéletért folyamodni embert, jogászt próbáló feladat. Ágnes asszony ügyében a szánalomra, pszichikai állapotra, isten büntetésére, örök kárhozatra, életfogytiglani büntetésre hivatkozhatnak.

Kund Abigél esetében az eljárás esetlegességét, a bizonyítékok hiányát tekinthetjük döntést indukáló tényezőnek. A babonára való célzás eltérő hatásokat érhet el, egy babonába süllyedt falu előtt nem feltétlenül érdemes az elítélésére építeni. Ha a rétor okatlanul tiszteletlen, esetleg egyenesen agresszív, nem számíthat jó fogadtatásra: „Arra kérem Önöket, hogy ne hozzanak elhamar-

kodott döntést. Hallgassanak lelkiismeretükre, és ne ítéljenek el valakit csak azért, mert a babonától elvakulva úgy vélik, csakis ügyfelem lehet a tettes.”

A kohézióteremtő erők (a rendszert alkotó tartalmi jegyek, a joggyakorlatban alkalmazott toposzok), a szerkezeti egységek egymásra épülése, a stilisztikai eszközök harmóniája, a szónoklatok hangneme együttesen hozhat megbízható eredményt. Mindez persze a hangosításkor újabb csillogó bevonatot kaphat.

A kurzus befejezésekor a szónoklatokat meg is hallgatjuk, méltó vita is járul hozzájuk. Nem kétséges, hogy a megítélést az előadásmód, a szónok határozottsága, sok esetben érzelmi telítettsége, rátermettsége, hangszíne és hanghordozása, gesztusrendszere, egész testbeszéde, személyisége, ethosza befolyásolta. „A szó erejét” (Aczél 2005) a megírás és az előadás együttesen szolgálta, vetítette ki, tette meggyőzővé.

Kitekintő összegzés

Babits Mihály nem túloz, amikor azt írja: „Egész iskolád retorikai, s minden tantárgy csak retorika ma is” (Babits 2013, 527). Naponta konstatálhatjuk, hogy a különféle stúdiumok révén a diákok szüntelenül tanulják, majd használják a retorikai ismereteket. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szónoklatok íratása a hallgatók kifejezésrendszerének gazdagítását szolgálja, alkalmassá tesz a közösség előtti megszólalásra, összegzi azt a sokoldalú tudást, amire az egyetemi évek során szert tesznek az (egyelőre) alkalmi szónokok. Rendszerbe foglalják a mondattani, szövegtani, retorikai ismereteiket. A szónokok megérik az érvelés, sőt a manipulálás nyújtotta lehetőségeket, észreveszik, hogy egy sodró lendületű, a legszentebb eszményekre utaló beszédben a párhuzamok felállítás a milyen lehengerlő, mennyire lényegkiemelő, témacentrikus lehet, de mennyire el is terelheti a figyelmet az igazságról. A vádbeszéd írója tudja, érdemes az elbeszélésre koncentrálni, a védő inkább az emberi momentumokra figyel.

A szónokok fejlődése szinte minden esetben kimutatható mind a szövegek megírásában, mind az előadásában. Nem kevésbé eredményes a szónoklatot követő vita, amikor életfontosságú kérdésekben kell megnyilatkozni, megvédeni a véleményünket, feltenni a sokszor meghökkenítő kérdéseket, beavatódni a retorikába, a világba. Amikor végérvényesen kiderül mindenki hitvallása, ember- és világlátása. Mikor azok, akik évek óta együtt ülnek a padokban, egymásra ismernek, vagy épp ellenkezőleg, kiderül, hogy nem ismerték egymást. Mindez a retorika által, például egy teljesen fiktív eset megtárgyalása során, anyanyelvi eszköztárunk felsorakoztatása által, egy egészen új látásmód, egy új, de mégsem ismeretlen viselkedésforma felvállalása révén.

Irodalom

- Aczél Petra. 2005. *Szóerő: A retorikai kutatás új irányairól*. <http://communicatio.hu/mktt/dokumentumok/konferenciak/2005/posztetek/aczelpetra.htm> (2022. aug. 16.)
- Aczél Petra. 2017. *Neked van igazad?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Adamik Tamás – Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra. 2004. *Retorika*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Arisztotelész. 1999. *Rétorika*. Budapest: Telosz Kiadó.
- Babits Mihály. 2013. Irodalmi nevelés: Egy tantárgy filozófiája tanulók számára. Fogarasi diákjaimnak, az Értesítőbe. In Adamikné Jászó Anna: *Klasszikus magyar retorika*. Budapest: Holnap Kiadó.
- Katona Edit. 2011. Kognitív metaforák vizsgálata egyetemistáink szónoklataiban. *Hungarológiai Közlemények* 42 (1): 25–33.
- Katona Edit. 2019. Minek nevezzelek? A metaforahasználat generalapú vizsgálata szónoki beszédekben. *Hungarológiai Közlemények* 50 (4): 95–110.
- Lüsziasz. *Az Eratoszthenész elleni beszéd*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Lüsziasz](https://hu.wikipedia.org/wiki/L%C3%BCsziasz) (2022. aug. 16.)

COHESION-BUILDING TOOLS IN STUDENTS' DEFENSE AND INDICTMENT SPEECHES

The paper examine the speeches made/delivered at the Department of Hungarian studies in Novi Sad within the academic subject of Practical Rhetoric. When mapping the topic network of defense and indictment speeches related to different literary works, I primarily focus on how the topic is developed and maintained in different parts of the speech. How does the word usage, style, and reasoning technique of the speaker fit into the rhetorical situation? What are the textual means of making an impact?

Keywords: text structure, continuity, style, stylistic forms

SREDSTVA ZA STVARANJE KOHEZIJE U STUDENTSKIM BESEDAMA ODBRANE I OPTUŽBE

Rad se bavi ispitivanjem beseda u okviru predmeta *Praktična retorika* na Odseku za hungarologiju u Novom Sadu. Rad se prilikom mapiranja tematske mreže beseda odbrane i optužbe, vezanih za različita književna dela, fokusira prvenstveno na način na koji se tema razrađuje i održava u različitim delovima besede. Na koji način se upotreba reči, stil, tehnika i rezonovanje besednika uklapa u retoričku situaciju? Koja se tekstualna sredstva javljaju za izazivanje određenog efekta?

Ključne reči: struktura teksta, kontinuitet, stil, forme

ETO: 811.511.141

81'232

81'354

DOI: 10.19090/hk.2022.4.100-107

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KOZMÁCS István–VANČO Ildikó

Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Nyitra, Szlovákia

ikozmacs@ukf.sk

ivanco@ukf.sk

A HELYESÍRÁS ELSAJÁTÍTÁSA ÉS A KIEJTÉS SZERINTI ÍRÁSMÓD PROBLÉMÁI

Acquiring skills in orthography and the problems of writing
according to pronunciation

Usvajanje pravopisa i problemi načela pisanja prema izgovoru

A nyelvek ortográfiája a felszíni (shallow) vagy mély (deep) kategóriák mentén helyezhető el (Frost–Katz–Bentin 1987). A magyar helyesírás egyik alapelve a kiejtés szerinti írásmód, így úgy tűnhet, a helyes írás nem okoz különösebb problémát a tanulóknak. A mély kategóriába tartozik például, hogy az értelmileg összetartozó elemeket, mint az igekötők és segédigék, egy prozódiai egységnek ejtjük, míg az írásban különírjuk őket. A helyesírás tanításakor az a cél, hogy a tanuló a mély helyesírású elemeket is hibátlanul rögzítse és a külső algoritmus szintjéről – a tudatosítás szintjéről – a belső algoritmus szintjére – készségszintre – jusson el. Jelen írás egy, az általános iskolák felső tagozatára járó tanulók számára évente megrendezett országos helyesírási verseny 5. osztályos tanulói (N = 3340) alapján vizsgálja meg, hogy mennyire eredményesek a tanulók egyes mély helyesírási struktúrák elsajátításában. *Kulcsszavak:* helyesírás, kategorizáció, Simonyi helyesírási verseny

A magyar helyesírás négy alapelve közül a kiejtés szerinti írásmód szerinti helyesírás tűnik a legkevésbé problémásnak. A nyelvek ortográfiája a felszíni (shallow) vagy mély (deep) kategóriák mentén helyezhető el (Frost–Katz–Bentin 1987).¹ A magyar helyesírás a mély kategóriába tartozik, az értelmileg

¹ Felszíni helyesírású nyelvek azok a nyelvek, amelyeknek a helyesírása elsősorban a kiejtésen alapul. A mély helyesírású nyelvek esetében a helyesírás és kiejtés között nincs szoros kapcsolat.

összetartozó elemeket, mint az igekötők és segédigék, egy prozódiai egységnek ejtjük, míg az írásban különírjuk őket. A következőkben amellet érvelünk a Simonyi helyesírási verseny eredményei alapján, hogy ennek az alapelvnek az alkalmazása is problémákat okozhat és fontos, hogy a helyesírás elsajátíttatása során a helyesírás oktatása mellett egyéb fontos célokat is megvalósítsunk.

A magyar helyesírás négy alapelve 1) a kiejtés elve, 2) a szóelemzés elve, 3) a hagyomány elve, 4) az egyszerűsítés elve (MHSz. 2015; Vladár 2017).

Elsőként arra kell figyelmet fordítanunk, hogy a kiejtés elve mind a szóelemzés, mind a hagyomány elvével ütközik. A szóelemzés elvének alkalmazása a *-t* és *-d* végű felszólító módú igék esetében ellentmondásos. A *-d* végű igék esetében a standard megoldásban a *-dj-* hangkapcsolat mind a kijelentő, mind a felszólító módban [-ggy-] hangként realizálódik, miközben a helyesírás szerint mindkét esetben *-dj-* írandó:

- (1) *Ti is tudjátok, hogy ez így jó.*
- (2) *Ti is tudjátok meg!*

A *-t* végű igék esetében a kijelentő módú alak *-Vtj-* vagy *-Ctj-* írásképpű, és [tty], illetve [Cty] kiejtéssel realizálódik a beszédben (3), addig a felszólító mód esetében a *-Vt* végű igéknél a *-tj-* hangkapcsolat kiejtése [-ss-], ami ebben az esetben megegyezik a kiejtéssel (4), míg a *-VC-* végű² igék esetében az írásképp *-Vts-*, ami nem egyezik meg a kiejtéssel [-cs-] (5) (erről pl. Siptár-Törkenczy 2000, 177).

- (3) *Ti is lefutjátok ezt a távot?*
- (4) *Ti is fussátok le ezt a távot!*
- (5) *Bontsa ki a csomagot, legyen szíves!*

Azoknak a beszélőknek a számára, akik vernakulárisuk szabályai szerint a *-t* végű igék esetében a *-d* végű igékkel megegyező módon, azaz egy szabály szerint hozzák létre beszédben a *-tj-* hangkapcsolatokat, problémát okoz a helyes alak kiválasztása az írás során.

A hagyomány elve elsősorban azon szavak helyesírása során okoz problémát, amelyek eredetileg /ly/ fonémát tartalmaztak, amit a helyesírás is rögzített. Azonban a mai beszélők számára csak a /j/ fonéma létezik, kiejtésük is ennek megfelelően /gója/. Ezeket a szavakat azonban a hagyomány elve szerint kell írni, s ez ellentétes a kiejtés elvével. Fel lehet vetni, hogy a Kossuth stb. nevek is a hagyomány elve szerint íródnak, s ezek is problémát okoznak a helyesírás-

² Történetileg az *-it* végű igék is eredetileg *-CT-* végűek, ezért az esetükben az írásképp hosszú Mgh+ts, a kiejtés pedig *-ccs-*.

ban. Azonban a történelmi nevek esetében a probléma nem a fonématudatossággal van összefüggésben, ami nyelvi kérdés, hanem történelmi ismeretekkel, s ez nem nyelvi kérdés.

A Simonyi Zsigmond Helyesírási Verseny 2021. évi tavaszi fordulója természetesen mind a négy helyesírási elv alkalmazására vonatkozóan tartalmazott feladatokat. Az alábbiakban egy példatípus bemutatásával kívánjuk igazolni, hogy a kiejtés elve milyen gondokat okoz a helyesírás tanítása során olyan esetben, mely látszólag nem tartozik a fentiekben bemutatott típusproblémákhoz.

A következőkben az 5. osztályos feladatok közül az igekötők helyesírásával kapcsolatos feladatokat és azok megoldásait ismertetjük, a kiejtés elvét szem előtt tartva.

A magyar igékhez elváló igekötők kapcsolódnak. A helyesírás szerint a közvetlenül az ige elé kerülő igekötőt egybeírjuk az igével (6), minden más esetben különírást alkalmazunk. Az igekötő az ige mögé kerül minden esetben a neutrális tagadó mondatokban (6), illetve az igekötő és az ige közé szó, sőt szavak is kerülhetnek (7) (Koopman–Szabolcsi 2000, 11 és tovább).

(6) *Péter bement.*

Peter in went-3sg.

‘Peter went in.’

(7) *Péter nem ment be.*

Peter not went-sg3 in.

‘Peter didn’t go in.’

(8) *Péter be akar menni.*

Peter in want-sg3 go.

Peter wants to go in.

A helyesírási probléma tehát az, hogy mikor kell az igekötőt egybeírni az igével. Erre a problémára – amelyet a diákok az írástanulás kezdetétől ismernek – két feladat szerepelt a versenyfeladatok között.

Az egyik feladatban el kellett dönteni, hogy az igekötőt és az igt az adott mondatban egybe- vagy különírjuk a helyesírás szabályai szerint. A diák a mondatok mögött lenyíló ablakban választhatta az írásmódra vonatkozó számot: az **1** az egybeírást, a **2** a különírást jelentette.

A feladatban szereplő mondatok és a helyes válasz kódja:

(9) *A manó meg tudta javítani a faliórát.*

‘The elf was able to repair the wall clock.’

2

- (10) *A manó meg tudta a titkot.*
 ‘The elf knew the secret.’ 1
- (11) *A törpék nem akarták el végezni a házimunkát.*
 ‘The dwarves did not want to do the housework.’ 1
- (12) *A törpék el akarták végezni az elmaradt feladataikat.*
 ‘The dwarves wanted to do their leftover tasks.’ 2

Összesen 1377 diák (41,19%) adott mind a négy esetben helyes választ. Ezzel ez a feladat a hetedik legeredményesebben megoldott feladat volt a tizenhétből. Az alábbi táblázat a megszerzett pontszámok alapján mutatja be az eredményeket:

Jó megoldás	Diákok száma	%
4 (max.)	1377	41,19
3	533	15,94
2	874	26,14
1	263	7,86
0	83	2,48
Nem válaszolt	3	0,08

1. táblázat

Az alábbi táblázat azokat az eredményeket mutatja be, ahol legalább egy hibás válasz született.

Helytelen megoldás	N	A	B	C	D
		Prefix Aux Verb	Prefix+Verb	Prefix+Verb	Prefix Aux Verb
1	533	288 (54%)	533 (100%)	416 (78%)	249 (47%)
2	874	479 (54%)	685 (78%)	645 (74%)	361 (41%)
3	263	31 (12%)	230 (87%)	2 (0,7%)	0
1 vagy 2 helytelen válasz	1407		736 (52%)		
		meg tudta javítani	megtudta a titkot	nem akarták elvégezni	el akarták végezni

2. táblázat

Megállapítható, hogy a legalább 1 helytelen választ adók közül a diákok legeredményesebbek a Prefix+Verb (*megtudta a titkot; elvégezni*) egybeírásának megítélésében voltak (B és C oszlopok). Közülük 736 olyan diák van, akik mind a két esetben helyes választ adtak.

A legkevésbé eredményesek a Prefix Aux Verb konstrukció megítélésében (A és D oszlop; *meg tudta javítani, el akarták végezni*). Mindössze 75 fő (5%) tudta mindkét Prefix Aux Verb szerkezet helyesírását jól megítélni. Ennek két oka lehet. Az egyik, hogy az A és B példák esetében az Aux egy tartalmas igével esik egybe. A magyar *tud₁* ige jelentése 'vmilyen ismeretnek birtokában van', a *tud₂* ige jelentése pedig 'képes vmit megtenni v. elviselni'. A *tud* igét tartalmazó mondatok helyes írásmódjának megítéléséhez nem helyesírási, hanem szövegértési tudásra, a mondatok megértésére van szükség. A két magyar *tud* ige különbsége ugyanis kettős. A 'valamilyen ismeretnek a birtokában van' jelentésű *tud₁* vonzatszerkezete nem tartalmaz Inf igealakokat, míg a 'képes vmit megtenni v. elviselni' jelentésű *tud₂* egyetlen vonzata az Inf. A másik különbség, hogy csak a 'vmilyen ismeretnek birtokában van' jelentésű *tud₁* ige kapcsolódhat össze igekötővel: *megtud, letud, betud*. A feladatban szereplő másik Aux (*akar* 'szándékozik, készül v. kész vmit tenni') sosem kap igekötőt. A téves egybeírás valószínű oka az lehet azonban, hogy a Prefix+Verb – függetlenül annak jelentésétől és vonzatszerkezetétől – egy hangsúly alá esik és az egyhangsúlyúság összekapcsolódik az egybeírással. A kiejtésben a Prefix Aux Verb konstrukcióra is egy hangsúly esik (sőt az Inf alakú szó még külön mellékhangsúlyt is kaphat), ezért a diákok az egybeírás mellett döntenek annak ellenére, hogy az Aux sosem látható el Prefixszel.

A másik Prefix Verb helyesírására vonatkozó feladat eredményei azt támasztják alá, hogy a helyesírás tanítása során az igekötők helyesírása esetében sem elsősorban maga a helyesírási probléma okozza a gondot. Ebben a feladatban 3 megadott konstrukcióhoz kellett kiválasztani az egyes konstrukciók struktúrájának megfelelő, összesen 6 elemet tartalmazó listából (a 6 választható konstrukciót, amelyekből a megfelelőt választani kellett, a 4. táblázat tartalmazza). A három megadott igekötős konstrukció:

(13) *el fog szaladni*
Prefix Aux Verb

14) *kikapcsol*
Prefix+Verb

(15) *dobja vissza*
Verb Prefix

A konstrukciók párosításának eredménye:

Eredmény	N=3343	%
3 sikeres	1717	51,3
2 sikeres	934	27,9
1 sikeres	482	14,4
0 sikeres	132	3,9
nem adott választ	76	2,3

3. táblázat

Ezt a feladatot oldották meg ötödikként legtöbben helyesen, és ez volt az a feladat, amelyik ötödik helyezett lett a nem válaszolók számát tekintve is.

A legalább egy hibás párosítást elkövető diákok a következőképpen párosították a konstrukciókat:

Választható konstrukciók	<i>el fog szaladni</i> Prefix Aux Verb	<i>kikapcsol</i> Prefix+Verb	<i>dobja vissza</i> Verb Prefix
ki akar menni	–	25	19
elesik	53	–	40
ébredjen fel	13	46	–
<i>kaparni fog</i> Verb AuxFut	190	7	469
<i>kiabál</i> Verb	6	775	90
<i>nem akar telefonálni</i> Neg Aux Verb	336	172	14

Bold&Italic: megadott konstrukciók; bold: jó válaszok, italic: helytelen válaszok

4. táblázat

Azt láthatjuk, hogy a feladat megoldása során valójában nem is helyesírási, hanem kategorizálási problémák merültek fel, ugyanis a 6 választható konstrukció közül 3 nem is tartalmazott igekötőt. A hibázók közül a legtöbben Prefix Aux Verb konstrukcióra emlékeztek, igekötőt nem, hanem tagadószót tartalmazó Neg Aux Verb szerkezetet választottak páruul (*el fog szaladni* --- *nem akar telefonálni*), annak ellenére, hogy az eredeti konstrukció állító, míg a tévesen kiválasztott negatív jelentésű mondat. Hasonlóképpen a Verb Prefix konstrukcióval a Verb AuxFut konstrukciót párosították a hibázók közül a legtöbben.

Tették ezt annak ellenére, hogy a Verb Prefixes szerkezetben az ige Finit, míg a Verb AuxFut szerkezetben Infinit alakú. A Prefix+Verb párjaként választott Verb azért szerepelhet a legtöbbet választott elemként, mert hangtani felépítésében tartalmaz egy *ki-* elemet, ami hangzásában megegyezik a *ki* Prefixszel, miközben a *kiabál* ige nem tagolható Prefix+Verbként.

Azt láthatjuk tehát, hogy valójában nem a helyesírás nem ismerete az oka a tévesztésnek, hanem a rossz kategorizáció, a feladatban megadott elemek jelentésének elégtelen azonosítása.

Összefoglalás

A digitális térben lebonyolított verseny adatainak feldolgozásának eredménye igazolja, hogy egyrészt a kiejtés elve szerinti írásmód az igekötős igék esetében zavart okoz. A kiejtés elve szerint írók hibáznak, amikor az igekötőt olyan finit igével kapcsolják össze, amelyek nem is kaphatnak igekötőt. A másik bemutatott feladat azt támasztja alá, hogy valószínűleg az igekötős igék helyesírásával kapcsolatos feladatok megoldásának eredményességét befolyásolta az is, hogy a feladatmegoldók milyen mértékben azonosították a problémát. Azt láthattuk, hogy valójában egyik feladat esetében sem helyesírási problémával van dolgunk.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyesírás tanítása során is különös figyelmet kell fordítanunk a szövegértés és különösen a strukturált gondolkodás fejlesztésére.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes. 2001. *Írás – kultúra – felelősség*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ÉrtSz. *A magyar nyelv értelmező szótára*. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (2022. febr. 9.)
- Frost, Ram – Katz, Leonard – Bentin, Shlomo. 1987. *Strategies for visual word recognition and orthographic depth: A multilingual comparison*. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 13, 104–114. doi:10.1037/0096-1523.13.1.104. http://cel.huji.ac.il/publications/pdfs/1987_frost_et_al.pdf (2022. febr. 9.)
- Koopman, Hilda – Szabolcsi, Anna. 2000. *Verbal Complexes*. Cambridge: MIT Press.
- MHSz. 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh> (2022. febr. 9.)
- Orosz Sándor. 1974. *A helyesírás fejlődése az általános iskola 5. osztályától a középiskola IV. osztályáig*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Siptár, Péter – Törkenczy, Miklós. 2000. *The Phonology of Hungarian, The Phonology of the World's Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Vladár Zsuzsa. 2017. Nyelvészeti ideológiák a szóelemző helyesírás mögött. In Kuotny, Ilona – Kinga Piotrowiak-Junkiért – Pawel Kornatowski – Németh, Szabolcs (eds.). *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás. Bibliotheca Hungarica V.* 7–48. Poznan: Wydawnictwo Rys.

ACQUIRING SKILLS IN ORTOGRAPHY AND THE PROBLEMS OF WRITING ACCORDING TO PRONUNCIATION

The orthography of languages can be categorised as shallow or deep (Frost-Katz-Bentin 1987). One of the basic principles of Hungarian orthography is to write according to pronunciation, so it would seem that correct spelling does not cause any particular problem for the students. For example, related elements that are interpreted together, such as verbs and auxiliary verbs, are pronounced as one unit in speech, but they are written separately. The goal of teaching orthography is for the learner to absorb the units of the “deep category“ without error and to bring them from the level of the external algorithm – the level of awareness – to the level of the internal algorithm – the level of skill. The present paper uses a national spelling competition for upper primary school students (N = 3340), held annually in the 5th grade, to investigate the extent to which students are successful in mastering certain deep spelling structures.

Keywords: orthography, categorisation, Simonyi Spelling Competition

USVAJANJE PRAVOPISA I PROBLEMI NAČELA PISANJA PREMA IZGOVORU

Ortografija nekog jezika se može sagledati u sklopu površinskih i dubinskih kategorija (Frost-Katz-Bentin 1987). Jedno od načela mađarskog pravopisa je načelo pisanja prema izgovoru, stoga se čini da pravopis za učenike ne bi trebalo da predstavlja problem. U dubinsku kategoriju, na primer, spada i to da se značenjski povezani elementi – kao što su glagolski prefiksi i pomoćni glagoli – prozodijski izgovaraju kao celine, a u pisanju se pišu odvojeno. Kod nastave pravopisa cilj je da učenici i dubinske kategorije pravopisa usvajaju pravilno i da sa nivoa svesnosti dođu do nivoa veština. Na osnovu rezultata učenika 5. razreda (N = 3340) na republičkom takmičenju iz pravopisa, ovde se analizira u kojoj meri su đaci uspešni u savladavanju pojedinih dubinskih pravopisnih struktura.

Cljučne reči: pravopis, kategorizacija, takmičenje iz pravopisa

A folyóirat recenzensi/lektori testülete 2022-ben
Recenzenti časopisa u 2022. godini
Peer-Reviewers in 2022

dr. ANDRIĆ Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. BALÁZS Imre József

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljiai, Cluj-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

dr. BENCE Erika

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. EGYED Emese

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia
Univerzitet Babeş-Boljiai, Cluj-Napoca, Rumunija
Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania

dr. FOGARASI György

SZTE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék, Szeged, Magyarország
Odsjek za Komparatistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Segedinu, Segedin, Mađarska
Department of Comparative Literature, University of Szeged, Szeged, Hungary

dr. HOFFMANN István

Debreceni Egyetem, Debrecen, Magyarország
Univerzitet u Debrecinu, Debrecin, Mađarska
University of Debrecen, Debrecen, Hungary

dr. HORVÁTH FUTÓ Hargita

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. HÓZSA Éva

Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Učiteljski fakultet na mađarskom nastavnom jeziku, Subotica, Srbija
University of Novi Sad, Hungarian Teacher Training Faculty, Subotica, Serbia

dr. ISPÁNOVICS CSAPÓ Julianna

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. KATONA Edit

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. KONTRA Miklós

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet „Gašpar Karoli“, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

dr. KOVÁCS RÁCZ Eleonóra

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. LADÁNYI István

Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország
Univerzitet Panonija, Veszprem, Mađarska
University of Pannonia, Veszprém, Hungary

dr. LŐRINCZ Julianna

Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Magyarország
Univerzitet „Karloj Esterhazi“, Eger, Mađarska
Eszterházy Károly University, Eger, Hungary

dr. NOVÁK Anikó

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. NYILASY Balázs

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország
Reformatski univerzitet „Gašpar Karoli“, Budimpešta, Mađarska
Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest, Hungary

dr. OSZKÓ Beatrix

Nyelvtudományi Intézet, Budapest, Magyarország
Institut za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

dr. PÁLFALVI Lajos

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, Magyarország
Univerzitet „Peter Pazmanj“, Budimpešta, Mađarska
Pázmány Péter University, Budapest, Hungary

dr. PÁSZTOR-KICSI Mária

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. PIELDNER Judit

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszereda, Románia
Mađarski univerzitet u Transilvaniji „Sapientia“, Miercurea Ciuc, Rumunija
Sapientia Hungarian University of Transylvania, Miercurea Ciuc, Romania

dr. PRÓSZÉKY Gábor

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Istraživački centar za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

dr. SIPOS Mária

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Istraživački centar za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

dr. SZABÓ LAKI Boglárka

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újvidék, Szerbia
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad, Srbija
University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad, Serbia

dr. VÁRNAI Zsuzsa

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, Magyarország
Istraživački centar za lingvistiku, Budimpešta, Mađarska
Hungarian Research Centre for Linguistics, Budapest, Hungary

ÚTMUTATÓ

a kéziratok formai kialakításához

Kérjük a *Hungarológiai Közlemények* szerzőit, hogy kéziratuk kialakításakor és benyújtásakor az alábbi elvekhez tartsák magukat:

- A folyóirat magyar nyelvű irodalomtörténeti és -elméleti, nyelvészeti, néprajzi, művelődéstörténeti, kapcsolattörténeti szövegeket közöl.
- A folyóiratban nem jelentethető meg másutt már publikált szöveg, sem más folyóiratokban, kiadványokban hasonló cím alatt megjelent szöveg módosított változata.
- Az a szöveg jelentethető meg, amely legalább két anonim pozitív recenziót (lektori véleményt) kapott (a recenzenseket/lektorokat a szerkesztőség bízta meg). Egy pozitív és egy negatív vélemény esetén a szerkesztőség harmadik véleményét is kér.
- Ha a tudományos munka projektumi kutatás keretében készült, a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzetben fel kell tüntetni a projektumi kutatást támogató intézmény teljes hivatalos megnevezését és a projektum számát.
- Tudományos tanácskozáson elhangzott szöveg esetében úgyszintén a szöveg első oldalának alján, lapalji jegyzet formájában fel kell tüntetni a tanácskozás címét, az ezt szervező intézmény megnevezését, székhelyét, valamint a tanácskozás megtartásának színhelyét és időpontját.
- Kívánatos, hogy a szöveg címében kulcsfogalmak szerepeljenek. Ha a cím ilyen fogalmakat nem tartalmaz, tanácsos alcímbe pontosítani a szöveg tárgyát.
- A szöveget rövid (800–1000 leütésnyi) tartalmi összefoglaló (absztrakt) vezeti be, amely kitér a kutatás tárgyára és módszerére, kitűzött céljára és eredményére is.
- Az absztraktot kulcsszavak egészítik ki (legfeljebb 5). Ajánlatos gyakran használt, nemzetközileg ismert fogalmakat feltüntetni.
- A tanulmány főszövegének maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.
- A hivatkozásokat nem lábjegyzetek formájában, hanem a főszövegben kérjük jelölni.
- A szöveghez tartozhatnak lapalji jegyzetek, ezek azonban nem helyettesítik az irodalomjegyzéket.
- A tanulmányok szövegét elektronikus formában (Word, Times New Roman betűtípus) kérjük a főszerkesztő (eva.toldi@ff.uns.ac.rs) vagy a szerkesztőség (hungar@ff.uns.ac.rs) elektronikus postacímére eljuttatni.
- A tanulmányok szerzőit arra kérjük, e-mailjükben írják meg az őket foglalkoztató intézmény nevét és postacímét is (magyarul, szerbül és angolul).

*

Részletes szerkesztési utasítások:

Az egész szöveget egységesen 12 pontos betűnagysággal, Times New Roman betűtípussal, 1-es („szimpla”) sorközzel kérjük írni.

A kézirat elején az alábbi adatok feltüntetése szükséges:

Hungarológiai Közlemények év/szám. Bölcsészettudományi Kar, Újvidék
Papers of Hungarian Studies év/szám. Faculty of Philosophy, Novi Sad

A szerző VEZETÉKNEVE és keresztnéve (rang nélkül, a vezetéknev verzál betűvel)

A szerzőt foglalkoztató intézmény neve

Székhelye (vagy a szerző laccíme)

A szerző elektronikus elérhetősége

Pl.:

Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar

Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék

Újvidék, Szerbia

xxxxx@yyyyyyy

A SZÖVEG CÍME (verzál)

Ha van: *A szöveg alcíme* (kurzív)

Rövid tartalmi összefoglaló (absztrakt), tompán (behúzás nélkül), egy bekezdés.

Kulcsszavak: legfeljebb 5.

A dolgozat főszövege: 12-es betűnagyság, normál, 1-es – „szimpla” – sorköz.

A szövegben (a lapalji jegyzetekben is) pontosan kell jelölni a kis- és nagykötőjeleket, illetve a gondolatjeleket (l.: egy-egy; 1914–1918; a regény – minden más vonatkozásban – megfelelni igyekszik...).

Az új bekezdéseket sorvégi „enterrel” hozzuk létre, a behúzásokat pedig az Eszközök menü Formátum, Bekezdés, Első sor paranccsal. Kérjük a tabulátorok és a sor eleji szóközök mellőzését.

A négysorosnál hosszabb idézeteket egy sorral leválasztva, idézőjel nélkül, bal oldali 2 cm-es behúzással, új bekezdés nélkül (tompán) kérjük jelölni (kizárólag a Kezdőlap, Bekezdés, Behúzás, Bal parancssor alkalmazásával).

A közcímek (középre zárva, 12-es nagyság, kurzív)

(*számozás nélkül*) A művek címe, valamint a kiemelések dőlt (kurzív) betűvel írandók. A közcímek alatt egyéb alcímek is sorakozhatnak, középre zárva, kurzívval, a bekezdés betűnagyságával (12-es).

A címekhez és kiemelésekhez járuló toldalékokat közvetlenül a cím, illetve a kiemelés után kell írni normál szedéssel (a *Bánk bánnal*, ebben a *dalban*...). A szerzői kiemelések jelölése zárójelben történik (kiemelés tőlem – X. Y.).

A hivatkozás módja:

Az idézetek leelőhelyét magában a főszövegben jelöljük. Lábjegyzetben kommentárt, főszöveghez társuló megjegyzéseket közölhetünk a szövegszerkesztő program Hivatkozás, Lábjegyzet beszúrása parancssor alkalmazásával.

Minden idézett szövegnek meg kell jelennie a szöveg végére illesztett *Irodalomban*. Az *Irodalom* nem bibliográfiát közöl, hanem csak azokat a műveket tünteti fel betűrendben, amelyekre a szövegben hivatkozott a szerző. Nem magyar szerző esetében a vezetéknevet vessző követi, majd a szerző teljes utónevét kiírjuk.

Az irodalomjegyzék létrehozása és a szövegbeli hivatkozás a következőképpen történik:

Könyv

Egyszerűs:

Tverdota György. 2010. *Zord bűnös vagyok, azt hiszem: József Attila kései költészeté*. Pécs: Pro Pannonia.

(Tverdota 2010), idézetet követően: (Tverdota 2010, 55)

Két- vagy többszerzős:

Tolnai Ottó – Domonkos István. 1968. *Valóban mi lesz velünk*. Újvidék: Forum.

(Tolnai–Domonkos 1968, 12–13)

Négy vagy annál több szerző esetén az *Irodalomban* minden szerzőt, a főszövegben azonban csak az elsőt tüntetjük fel:

Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György. 2000.

Jelképtár. Budapest: Helikon Kiadó.

(Hoppál et al. 2000, 42)

Kötetszerkesztés:

Horváth Imre – Thomka Beáta vál. és szerk. 2010. *Narratívák 8: Narratív teológia*.

Budapest: Kijárat Kiadó.

(Horváth–Thomka 2010, 58–59)

Könyvfejezet:

Szegedy-Maszák Mihály. 1998. Fordítás és kánon. In *Irodalmi kánonok*. 47–70.

Debrecen: Csokonai Kiadó.

(Szegedy-Maszák 1998, 48)

Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózahegyi Edit. In

Narratívák 3: A kultúra narratívái, szerk. és a szövegeket gondozta Thomka Beáta. 51–68. Budapest: Kijárat Kiadó.

(Ricoeur 1999, 54)

Fordításban megjelent mű:

García Márquez, Gábrriel. 1990. *Szerellem a kolera idején*. Ford. Székács Vera. Bu-

dapest: Magvető.

(García Márquez 1990, 77)

Elektronikus könyv:

Dragomán György. 2014. *Máglya*. Budapest: Magvető. Epub.

(Dragomán 2014)

Interneten elérhető publikáció esetében zárójelben az utolsó megtekintés dátumát kérjük feltüntetni:

Krúdy Gyula. 1967. *Régi pesti históriák: Színes írások*. Budapest: Magvető. <http://mek.oszk.hu/00800/00869> (2015. jún. 9.)

(Krúdy 1967)

Cikkek, tanulmányok

Folyóirat (a folyóirat címe után az évfolyam következik):

Lengyel Zsolt. 2014. Szóasszociációs vizsgálatok. *Hungarológiai Közlemények* 45 (4): 1–12.

(Lengyel 2014, 10)

Lap:

Fenyvesi Ottó. 2015. Modern folklór. *Magyar Szó – Kilátó*, jan. 24–25. 24.

(Fenyvesi 2015, 24)

Interneten elérhető lap vagy folyóirat:

Szemere Katalin. 2015. Hörpölték a kultúrát. *Népszabadság*, jún. 8. <http://nol.hu/kultura/haraphato-eneklesi-vagy-1538629> (2015. jún. 9.)

(Szemere 2015)

Elektronikus publikáció:

Keresztesi József. 2014. Kilépés a múzeumból. *Litera* <http://www.litera.hu/hirek/peterfy-a-kitomott-barbar> (2015. jún. 9.)

(Keresztesi 2014)

Ha a cikknek DOI-száma van, kérjük azt is feltüntetni a hivatkozás végén.

A fenti jelölésmód érvényes a lábjegyzetekre is.

Idegen nyelvű kiadványokra való hivatkozáskor a bibliográfiai adatok élén a szerző családneve áll első helyen, utána vesszővel elválasztva következik utóneve (l.: Ricoeur, Paul). Nemcsak a mű címe, hanem a kiadó neve, illetve a kiadás helye is idegen nyelven írandó.

A hivatkozások létrehozása során az itt föl nem tüntetett esetekben a Chicago Manual of Style Autor-Date System rendszerét tekintjük irányadónak:

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

A dolgozatot címmel ellátott angol, valamint szerb nyelvű rezümé és kulcsszavak zárják.

Kérjük a szerzőket, hogy kéziratuk beküldése előtt ellenőrizzék szövegük helyesírását, nyelvhelyességét, a jelölések pontosságát és következetességét, a közcímek következetes alkalmazását, valamint korrigálják a betűhibákat. A nyelvi-g-helyesírásilag gondozatlan kéziratokat, valamint azokat, amelyek nem tartják be az itt feltüntetett szerkesztői utasításokat, kénytelenek leszünk átdolgozásra javasolni.

A Hungarológiai Közlemények szerkesztősége

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

Szerkesztőség / Redakcija / Editorial Office

Filozofski fakultet, Odsek za hungarologiju

21000 Novi Sad, ul. dr Zorana Đinđića 2.

Tel.: (+381 21) 485 3878

e-mail: hungar@ff.uns.ac.rs

URL: <http://hungarologiaikozlemlenyek.ff.uns.ac.rs>

Szerkesztőségi titkár / Sekretar redakcije / Editorial secretary: Tóth Juhász Tímea
Angol fordítás / Prevod na engleski / English translation: McConnell-Duff Márta

Szerb fordítás / Prevod na srpski / Serbian translation: Andrić Edit

Lektor-korrektor / Lektura i korektura / Proof-reader: Buzás Márta

A szerb szövegeket lektorálta / Lektor za srpski jezik /

Proof-reader for Serbianian Language: Ljiljana Ćuk

Fedőlapterv / Korice / Cover: Kapitány Attila

Műszaki előkészítés / Priprema za štampu / Layout: Dataprint

Példányszám / Tiraž / Copy: 150

Nyomda / Štampa / Print: Futura, Újvidék, 2022

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of
Hungarian Studies : az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom
Tanszékének folyóirata / főszerkesztő Toldi Éva. – 8. évf. 26/27. sz. (1976) – . – Novi Sad :
Filozofski fakultet, 1976–

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása =
ISSN 0350-1353.

Kiadása másik médiumon: Hungarológiai Közlemények (online) = ISSN 2406-3266

ISSN 0350-2430 = Hungarológiai Közlemények (Print)

COBISS.SR-ID 17698